T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

III. SELİM DÖNEMİNDE ESKİ (KADİM) – YENİ (CEDİD) ÇATIŞMASI VE NİZAM-I CEDİD PROGRAMINA YANSIMASI

YUSUF ÖNER

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜHEYLA YENİDÜNYA GÜRGEN

EDİRNE 2018

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH..... ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf ÖNER ..... tarafından hazırlanan III. Selim Döneminde Eski (Kadim) - Yeni (Cedid) Çatışması ve Nizam-ı Cedid Programına Yansıması Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca .....21.05.2018..... günü saat .....13:30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Özkan KESKİN	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ATALAY	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Süheyla YENİDÜNYA GÜLCEN	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10194438
Yazar Adı / Soyadı	YUSUF ÖNER
T.C.Kimlik No	39890040216
Telefon	5445148043
E-Posta	yusuff_mrv@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	III. Selim Döneminde Eski (Kadim) - Yeni (Cedid) Çatışması ve Nizam-ı Cedid Programına Yansıması
Tezin Tercümesi	The Conflict Between Old (Kadim) And New (Cedid) in Selim III Period And İts Reflection to Nizam-ı Cedid Progamme
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2018
Sayfa	115
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜHEYLA YENİDÜNYA
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

13.06.2018

İmza:.....

Tezin Adı: III. Selim Döneminde Eski (Kadim) - Yeni (Cedid) Çatışması ve Nizam-ı Cedid Programına Yansıması

Hazırlayan: Yusuf ÖNER

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde oluşturulan Nizam-ı Cedid programının ortaya çıkışında ve uygulanması sırasında eski (kadim) ve yeni (cedid) çatışması değerlendirilmeye çalışılmıştır. Devletin batıya açılma girişimi içinde olduğu bu dönemde Nizam-ı Kadim'i savunanların III. Selim'e, yanındaki ıslahatçı kadroya ve yapılmak istenen ıslahatlara karşı olan tutumları açıklanmış böylece yenilikçi padişah III. Selim'in ıslahatlarını gerçekleştirmeye çalışırken karşılaştığı zorluklar gözler önüne serilmiştir. Bunun yanında Nizam-ı Cedid ile ıslah edilmesi planlanan alanlarda yapılan düzenlemelerden bahsedilmiş ve ıslahatların neden istenilen başarıya ulaşamadığına değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: III. Selim, Nizam-ı Cedid, Nizam-ı Kadim

Name of Thesis: The Conflict Between Old (Kadim) And New (Cedid) in Selim III Period And İts Reflection to Nizam-ı Cedid Progamme

Prepared by: Yusuf ÖNER

ABSTRACT

In this study, the conflict between the old (kadim) and the new (cedid) during the emergence and implementation of the Nizam-ı Cedid program, which was created during the era of Selim the Third in the Ottoman State, is evaluated. The attitude of the defenders of Nizam-i Kadim against Selim the third, reformist cadre supporting him and his reforms to be made, in a period when the state was in an attempt to open to the west, have been explained so the difficulties this innovative sultan, Selim the third, faced while trying to realize his reforms have been revealed. Besides, the regulations made in the areas planned to be remediated with the Nizam-ı Cedid are mentioned and the reasons why the reforms could not reach the desired success has been mentioned.

Key words: Selim III, Nizam-ı Cedid, Nizam-ı Kadim

ÖNSÖZ

III. Selim Avrupa'yı ve dünyayı çok derinden etkileyen bir olay olan 1789 Fransız İhtilali sırasında tahta çıkmıştır. Tahta çıktığı gibi de Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil edecek olan bir dizi ıslahat girişiminde bulunmuştur. III. Selim'in yapmak istediği ıslahatlar "Nizam-ı Cedid" adı altında toplanmıştır. Nizam-ı Cedid kavramı "yeni bir düzen vermek" anlamında kullanılmış bir ifadedir. Fakat bu ifade belli bir anlam kısıtlaması içinde herhangi bir alanda yapılan düzenlemelere işaret eden bir tabir olmaktan ziyade sivil ve askeri bütün kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yenilenmesi, yeni bir düzene kavuşturulması ve eski konumlarına son verilmesi manasında kullanılmıştır.

Bu çalışma içerisinde Nizam-ı Cedid uygulanmaya çalışılırken ne gibi zorluklarla karşılaşıldığı ve neden istenilen başarının sağlanamadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Nizam-ı Cedid programını oluşturan kişiler üzerinde durulmuş, bu kişilerin yenilik programına katkıları ve III. Selim üzerindeki etkileri ifade edilmiştir. Bu ıslahat hareketini ortaya çıkaran devlet ricalinin birbirlerine bakışı ve bu yeniliklere muhalif olanların tutumları göz önüne alınarak "Nizam-ı Kadim – Nizam-ı Cedid" anlayışları karşılaştırılmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte; III. Selim'in şehzadelik yıllarından, ıslahat düşüncesinin zihninde oluşma sürecinden ve padişah olduğunda yapmayı planladığı ıslahatları gerçekleştirmek için Fransa Kralı XVI. Louis ile kurmuş olduğu iletişimden bahsedilmiştir. Birinci bölümde; Osmanlı Devleti'nde Nizam-ı Cedid gibi geniş çaplı bir ıslahat hareketine niçin gerek duyulduğu ve devleti çıkmaza götüren bozulmalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca III. Selim'in yanında yer alan devlet ricali ile birlikte Nizam-ı Cedid programın anlam içeriği açıklanmıştır. İkinci bölümde; III. Selim'e ve yeniliklere muhalif olan bazı kişilere örnek verilerek bu kişilerin Nizam-ı Cedid'e neden muhalif oldukları ve savundukları Nizam-ı Kadim anlayışı açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında III. Selim'in birinci bölümde yer verilen bozulmalara paralel olarak yaptığı düzenlemelerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise yenilik programın neden başarıya ulaşamadığı sebepleri ile ele alınmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini hiç esirgemeyen, beni sürekli teşvik eden ve aynı zamanda tez danışmanım olan sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Süheyla YENİDÜNYA GÜRGEN'e minnettarım. Verdiği önemli tavsiyeler ve yapmış olduğu eleştiriler ile çalışmamdaki eksikleri görmemde çok büyük katkısı olan sayın hocam Doç. Dr. Özkan KESKİN'e teşekkürü büyük bir borç bilirim. Yüksek lisans ders dönemim boyunca değerli tavsiye ve önerileri ile çalışmama büyük katkıları olan sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Bülent ATALAY'a ilgilerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın kaynak temini sırasında benimle beraber büyük emek harcayan ve maddi manevi yardımlarıyla daima yanımda olan kıymetli arkadaşım Merve ÜZEN'e müteşekkirim. Son olarak sadece eğitim sürecimde değil hayatımın her aşamasında en büyük destekçim olan saygıdeğer annem Fatma Hanıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Tüm gayret ve dikkatimize rağmen çalışmada karşılaşılabilecek eksikliklerin ve kusurların iyi niyetimize verilerek hoş görülmesini diliyoruz.

Yusuf ÖNER

Edirne

2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
ÖNSÖZ ..... III- IV
İÇİNDEKİLER ..... V-VI
KISALTMALAR VII
GİRİŞ 1-3

I.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAM-I CEDİD'E GİDEN SÜREÇ

A. Osmanlı Devleti'ndeki Ekonomik ve Askeri Sistemdeki Aksamalar 5
1. Ekonomik Alanda Aksamalar 6-9
2. Askeri Alanda Aksamalar 9-11
B. Yenilikler İçin Bir Başlangıç "Nizam-ı Cedid" 11-12

II. BÖLÜM

III. SELİM DÖNEMİNDE ESKİ – YENİ ÇATIŞMASI VE NİZAM-I CEDİDE YANSIMALARI

A- Eski (Kadim) ve Yeni (Cedid) Kavramları Çerçevesinde Nizam-ı Cedid'in Değerlendirilmesi 13
1 Nizam-ı Kadim'in Anlam ve İçeriği 13-15
2. Nizam-ı Cedid'in Anlam ve İçeriği 15-18
3. İki Kavram Arasında Çatışma 19-22
B- III. Selim Dönemi: Yenilik Taraftarları 23
1. III. Selim'in *"Reformist Kabinesi"* (Atabegan-ı Saltanat veya Islahatçı Kadro) 23-29
2. III. Selim'e Sunulan Yerli ve Yabancı Islahat Layihaları 29-38
3. Muhalifler 38-39
3. 1. Şerifzade Seyyid Mehmed Ataullah Efendi 39-46

3.2. Köse Musa Paşa 46-49
3.3. Hafız İsmail Paşa 50-51
3.4. Canikli Tayyar Mahmud Paşa 52-54
3.5. Pazvandoğlu Osman Paşa 54-56
C. Nizam-ı Cedid İle Yenilenmesi Amaçlanan Alanlar Ve Bu Alanlardaki Kadim (eski) – Cedid (yeni) Karşılaştırması 56-57

1 . İlmiye (Eğitim ve Din) Alanında Düzenlemeler 57-64
2 . İdari Alanda Düzenlemeler 64-69
3 . Askeri Alanda Düzenlemeler 69-74
4 . Ekonomi (Irad-ı Cedid) Alanında Düzenlemeler 74
4.1. İrad-ı Cedid Hazinesi 74-76
4.2. Tersane-i Amire Hazinesi 76-77

III. BÖLÜM

NİZAM-I CEDİD PROGRAMININ BAŞARIYA ULAŞAMAMA NEDENLERİ

A. Nizam-ı Cedid İle Yapılmak İstenenlerin Anlaşılamama Nedenleri 78
1 . Siyasi Nedenler 78-81
2 . Askeri Nedenler (Yeniçeri'nin Nizam-ı Cedid'e Tepkisi) 82-84
3 . Sosyal Nedenler 84-85
4 . Ekonomik Nedenler 86-87

B. III. Selim'in Tahtan İndiriliş Sürecinin Başlaması "Edirne Vak'ası" 87-89
C. III. Selim'in Başaramadıkları İle Kendinden Sonra Gelecek Islahatçılara Açtığı Yol 90-92

SONUÇ 93-94

KAYNAKÇA 95-105

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.g.y.	: Adı geçen yazar
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bsk.	: Baskı
C .	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Dergi
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
Nr.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Terc.	: Tercüme Eden
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
T. Ü.	: Trakya Üniversitesi
Y.L.	: Yüksek Lisans
Y.L.T.	: Yüksek Lisans Tezi
Yrd.	: Yardımcı

GİRİŞ

XVIII. yüzyılın bir yenilik çağı olduğu ve tüm Avrupa'da önemli ıslahat faaliyetlerine girişildiği bilinmektedir. Manevi anlamıyla aklın rehberliğinde fikri ve zihinsel aydınlanma, dini alanda ortaya çıkan sorgulama ve laik yaklaşımlar ve maddi anlamda üretim yöntemlerindeki yüzyılın son bölümünden itibaren kendini daha güçlü şekilde hissettirecek olan köklü değişim yeni bir dönemin başlamakta olduğunu gözler önüne sermektedir.[1] Bu aydınlanma dönemi içinde de III. Selim'in kendine ve devletine yer bulduğu çok açık bir şekilde görülmektedir.

III. Selim şehzadelik döneminde, saray adetleri gereği kafes dairesinde tutulmuştur. III. Selim'in kafes dairesinde tutulduğu bu dönem bir tür hapis hayatı olmakla birlikte aynı zamanda onun rahat bir öğrenim görmesine de imkan tanımıştır. Her ne kadar kendisi kafes hayatı sürse de arkadaşlarının serbestliğinden yararlanarak dünyada yaşanan gelişmelerden haberdar olmuştur.[2] Bunlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü gidişatı fark etmiş, bu kötü gidişata engel olmak için Avrupa'yı yakından tanıyıp ıslahatlar yapmanın gerekli olduğunu düşünmüştür.[3] Sultan III. Selim kendinden önce girişilen ıslahat hareketlerinin aksine, Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün yapıda köklü ve kalıcı değişimlere gitmeyi, yerleşik düzeni yeniden kurgulamayı ve yapılandırmayı planlamıştır. O XVIII. yüzyıldaki ıslahat girişimlerinin neden başarıya ulaşamadığının farkına varmış, yaşanan sorunlara geçici çözümler üretmek yerine bütün düzende topyekun bir yenileme sürecine girilmesine karar vermiştir.[4]

III. Selim ıslahat düşüncesini gerçekleştirmek için şehzadelik yıllarında Fransa Kralı XVI. Louis ve Hariciye Nazırı mektuplaşmıştır.[5] III. Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis ve Hariciye Nazırı ile mektuplaşmalarına dair vesikalar toplam on altı tanedir; bunlardan ikisi Selim tarafından Fransa Kralı ile Başvekiline yollanmış

---

[1] Kemal Beydilli, "Aydınlanmış Hükümdar", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order)*, Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.31.

[2] Necdet Sakaoğlu, "Selim III", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi,* C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.517.

[3] Filiz Özdemir, *Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin Layihasının Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü,* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2012, s.6.

[4] Seyfi Kenan, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.14.

[5] Filiz Özdemir, *a.g.t.*, s.6.

ve diğer ikisi de cevap olarak XVI. Louis ile Hariciye Nazırı Kont dö Monmoren tarafından gönderilmiştir. Diğer vesikalar ise Selim'in mahremi olup Avrupa'ya gitmiş olan Safiyesultanzade İshak Bey'in ve İstanbul'da Fransız sefiri Şuvazöl Guffiye ve Amedi Ebubekir Ratib Efendi'nin mektuplarından mürekkeptir.[6] III. Selim'in Fransa Kralı ile yazışmalarına aracılık etmek üzere İshak Bey'i seçmiştir. Bu seçiminde İshak Bey'i çocukluğundan beri tanımasının yanı sıra kendisinin daha önce Fransa'da bulunması ve Fransızlarla olan yakın ilişkilerinden istifade etmek istemesi de etkili olmuştur.[7] III. Selim mektuplarını "Varisü's-Saltana" ve "Veliahdü's-Saltana" lakapları ile imzalamıştır. Böylece Osmanlı tarihinde bu unvanları kullanan ilk padişah olmuştur. Bahsi geçen mektuplar padişahın o dönemki düşünce biçimini yansıttığı için ayrıca bir öneme sahiptir. Bu mektuplar ile III. Selim hem ıslahat fikirlerinden bahsederek Fransa Kralı'ndan yardım istemiş hem de Rusya karşısında alınan mağlubiyetlerin intikamını almaktan bahsetmiştir.[8]

III. Selim, I. Abdülhamid'in vefatıyla birlikte "kafes" hayatından kurtulduktan sonra,[9] tahta geçmiş ve şehzadelik döneminde planladığı birçok ıslahatı da uygulamaya koyma fırsatı yakalamıştı. Beklediği şartlar oluştuğu gibi de "Nizam-ı Cedid" adı verilen ıslahat (yenilik) programını başlattı. Nizam-ı Cedid esas olarak, merkezi devlet örgütünün gücünü hem dış düşmana (bilhassa Osmanlı Devleti'nin gücüne karşı en büyük tehdit olarak beliren Rusya'ya) hem de iç düşmana (yani bağımsız ayanlara) karşı artırmayı hedefliyordu. Bahsi geçen sorunlar III. Selim'in haleflerinin başına büyük dert olmuş sorunlardı ve onun bu sorunları çözme girişimleri esas itibarıyla geleneksel tarzdaydı. Örneğin, rüşvet ve suiistimal ile mücadele edecek, geleneksel sistemi ve adaleti yeniden tesis edecek, özellikle orduyu ve ekonomiyi güçlendirmeye çalışacaktı. Bütün topluluk ve bireyler yine kendi sınırları dahilinde kalmaya zorlanacaktı. Onu haleflerinden farklı kılan ise XVII. yüzyıl ortasında merkezi otoriteyi sağlamış olan Köprülü vezirlerin zamanından beri uygulana gelen geleneksel ıslahat girişimleri ile XIX. yüzyıl

---

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi İle Muhabereleri", *Belleten*, C. II, S.5/6, Nisan 1938, s.193.

[7] Kemal Beydilli, "Şehzade Elçisi Safiyesultanzade İshak Bey", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.3, 1999, s.78.

[8] Filiz Özdemir, *a.g.t.*, s.6.

[9] Seyfi Kenan, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order)*, s.13-14.

Tanzimat reformları arasında bir geçiş döneminde hükümdar olmasıdır. III. Selim bu arada kalma durumunu yapacağı ıslahatlarda Avrupa'yı örnek alarak ve Avrupa ile Osmanlı Devleti yöneticileri arasında iletişim kanaları açarak kendi lehine çevirmiştir.[10]

[10] Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 2010 İstanbul, s.43-44.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE NİZAM-I CEDİD'E GİDEN SÜREÇ

II. Viyana kuşatmasından (1683-IV. Mehmet) sonra arka arkaya alınan mağlubiyetlerle toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti, bu durumun nedenlerini ve kötü gidişatı engellemenin yollarını aramıştır. Bu arayış çabaları içinde de III. Selim diğer dönemlerdeki haleflerine karşı daha çok ön plana çıkmış, daha somut adımlar atmıştır. Özellikle halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu Kırım gibi önemli bir coğrafyanın elden çıkması belki de bardağı taşıran son damla olmuş, bu olaydan sonra ıslahat hareketleri hız kazanmıştır. Bu sürecin Osmanlı ıslahat tarihinde ne kadar önemli bir yeri olduğunu vurgulayanlardan biride Nizam-ı Cedid ile ilgili çalışmaları ile bilinen Kemal Beydilli'dir. Beydilli, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemlemeye giderek "Büyük Rus ve Avusturya Savaşları Devri" olarak tanımladığı 1768-1792 yıllarını, bütün bir siyasi kültürün devletin yeniden yapılandırılması düşüncesinin "tam bir teslimiyet ile kabul" edilmesiyle şekillenmiş gerçek bir dönüm noktası olarak tanımlar.[11] Yani artık atılacak adımlar yüzeysel değil tam bir teslimiyet ile kalıcı ve gerçekçi bir şekilde atılmalıydı.

Bunların yanında yapılacak yeniliklere nereden ve nasıl başlanacağı önemli bir konuydu. Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarına geldiğinde özellikle idari, askeri ve iktisadi kurumların çoğunun artık işlemediğini fark edip bunların bir kısmında köklü değişikliklere girmek zorunda kalırken, dönemin ihtiyaçlarına uygun yeni kurumlarda oluşturmalıydı. Özellikle askeri ve idari kurumlarda bu değişim acil bir zorunluluk olarak kendisini hissettirdi. Daha da önemlisi kurumların bir tanesinde yapılması düşünülen yenilik, diğer kurumları da alakadar ettiği için aslında topyekun bir değişim söz konusuydu.[12] Değişim için her ne kadar askeri ve iktisadi alan ön

[11] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S.8, 1999, s.25-64.
[12] Yunus Koç, Fatih Yeşil, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.8.

plana çıksa da yapılan yenilikler adeta zincir gibi birbirine bağlı olan tüm kurumlarda etkisini gösterecekti.

Tüm bu faktörler göz önüne alındığında ıslahatlara nasıl başlanmalıydı ve bu ıslahatları kim hazırlayacaktı? Daha doğrusu III. Selim'in Islahat hazırlayıp yapacağı *"reformist kabinesi"*[13] dediği ekip kimlerden oluşuyordu ve izlenecek yolda atılacak ilk adım neydi?

III. Selim'in daha şehzadeyken Fransa kralına yazdığı mektuplar ve tahta çıktıktan sonra yaptığı icraatlar, onun değişim ve ıslahat kavramının seleflerinden çok farklı düşündüğünü gösteriyordu. Sultan Selim'e göre geleneksel kurumlar düzgün işlemediği için imparatorluk zor durumdaydı; bu durumdan ancak kurumların asıl hallerine getirilmesi suretiyle kurtulabilirdi.[14] Osmanlı İmparatorluğu gerçekten geleneksel kurumların tam anlamıyla çalışamadığı bir dönemi yaşıyordu. Savaşlardaki mağlubiyetler, adam kayırma, rüşvet, işi ehline vermeme gibi durumlar birçok alanda kendini olumsuz yönde göstermeye başlamıştı. Bu açıdan bakıldığında başta ekonomisi ve askeri teşkilatı bozulmuş, yozlaşmış bir imparatorluk ne kadar ayakta durabilirdi. Yaşanılan sorunlara artık yapılan geçici düzenlemeler çare olmayınca III. Selim her şeyi sil baştan yapmayı hedefledi. Bu amaçla pek çok alan ile ilgili ıslahat çalışmalarına başlandı. Hazırlanan bir dizi ıslahat çalışmasının doğru şekilde anlaşılması için ilk olarak sorunun başlangıcına yani ıslahata ihtiyaç duyulan alanların nasıl bu hale geldiğine bakılmalıdır.

A. Osmanlı Devleti'nde Ekonomik ve Askeri Sistemdeki Aksamalar

Nizam-ı Cedid her ne kadar topyekûn bir ıslahat programı olarak hayata geçirilmeye çalışılmışsa da ıslahatlarda özellikle askeri ve ekonomik alanda yoğunlaşılmıştır. Bu durumda Nizam-ı Cedid öncesi ekonomik ve askeri alanda bir inceleme yapmak yerinde olacaktır.

---

[13] Stanford Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim,* Çev; Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.115.
[14] *A.g.e.*, s.95.

1. Ekonomik Alanda Aksamalar

Osmanlı Devleti 1300 – 1600 yılları arasındaki dönemde açık ve seçik olarak ekonomik açıdan bağımsız bir dünya imparatorluğu idi. Tüm dünya imparatorluklarında olduğu gibi temel üretim faaliyetleri tarım ve şehir zanaatlarıydı. Artı ürün vergi aracılığı ile merkeze doğru akıtılıyordu.[15]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren en azından 300 yıl boyunca Batı'ya olan siyasî ve iktisadî üstünlüğü son derece açıktır. Belirtilen üstünlükte Batılı anlamda baskıcı bir feodal yapının olmamasının ve bunun merkezî yönetimi son derece güçlü kılması önem arz etmektedir. Ayrıca, belli istisnaları olmakla birlikte toprakta devlet ve vakıf mülkiyeti esas alınması da belirtilen üstünlüğün sebepleri arasındadır.[16] Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya karşı üstünlüğünün başka bir yönü de, o dönemde iktisadî gücü belirleyen üç temel unsur olan toprak, nüfus ve ordu ile ilgilidir. Osmanlı bu temel güç unsurlarını kuruluş ve yükseliş dönemlerinde birbirleri ile destekli bir şekilde ve merkezden yönlendirmiştir.[17] Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca geçerli olan üretime ilişkin genel politikası "devlete ve kent nüfusuna, özellikle İstanbul halkına ucuz, kaliteli, ve bol miktarda mal arzı"[18] şeklindeydi. Bu doğrultuda uygulanan politikalar basitçe bir bölgede üretimin asgari olarak köy ve kasabalarda yaşayanlara yetecek kadar, fazlasının ise kentlerde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olmasına ve bu mal akışının etkili bir şekilde sağlanmasına öncelik vermiştir.[19]

---

[15] Osman Özkul, *III. Selim Döneminde Osmanlı Uleması Ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789 – 1807),* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1996 s.267-286.

[16] Cüneyt Dumrul, Yasemin Dumrul, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* S.23, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir 2014, s.152.

[17] *A.g.m.*, s.151.

[18] Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. T. Güney, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.21.

[19] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s.83.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde gerek Avrupa'da gelişen yeni ekonomik faktörlerin etkisi ve kapitülasyonlar, gerekse devletin kendi iç problemleri ve savaşların etkisiyle bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır.[20] Yüzyılın ortalarında ilk defa devletin ithalatı ihracatını aşmaya başlamıştır. Bu gelişme, bir yandan imparatorluktaki tüketim alışkanlıklarını dönüştürerek el zanaatlarının çökmesini öngörüyorken, diğer taraftan ise devletin ödemeler dengesini bozarak, Osmanlı Devleti'ni diğer devletlere borçlu bir konuma getirmeye başlamıştır.[21]

Kapitülasyonlarla da desteklenen ithalatı teşvike yönelik dış ticaret politikası, imparatorluğun Avrupa ile olan dış ticareti leyhte bir fazla verdiği sürece Osmanlı ekonomisine büyük bir problem kaynağı olmamıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Osmanlı dış ticareti Avrupa'ya karşı yılda ortalama 1 milyon sterline yaklaşan açıklar vermeye başlamıştır.[22] Bu açığın altınla finanse edilme zorunluluğu, imparatorluğun hem iç fiyat istikrarının önemli ölçüde bozulmasına hem de ithalatın sürdürülmesinde giderek artan ölçüde zorluklarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Zira ithalat yapacak tüccar, kambiyo adı verilen Avrupa poliçelerine yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalmakta, bu da hem Osmanlı altın parasının hem de İngiliz sterlini ve Fransız frangının piyasa fiyatını yükseltmekteydi. Nitekim 1818 ile 1842 yılları arasındaki 24 yıllık sürede Osmanlı gümüş parasının yerli ve yabancı altın paralar karşısındaki değer kaybı, 1818 öncesindeki yüz yıllık sürede görülen değer kaybına yakındı. Bu durum iç fiyat istikrarını bozarak fiyatların hızla yükselmesine yol açmıştır.[23]

Zamanla Avrupa devletlerine tanınan ticaret kolaylıklarındaki denge, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı aleyhine bozulmuştur. Söz konusu dönemde Avrupa'da kol gücü yerine buhar gücünün geçmeye başlamasıyla üretimde büyük artış sağlanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı pazarını elde etmek için Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler kıyasıya bir yarışın içine girmişlerdir.

---

[20] Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul 1986, s.27.
[21] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.268.
[22] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s.140.
[23] Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.370-371.

Bunun ardından gelen manifakturel başarı ve uygulanan merkantalist politikalar Osmanlı ekonomik düzenini alt üst etmiştir.[24]

XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa iktisadının mütemadiyen gelişmesi karşısında Osmanlı ekonomisi çöküşe geçmişti.[25] Bununla birlikte XVIII. yüzyılda devletin mülki yönetimi de adeta bir anarşi içinde bulunuyordu ve bu hususstaki bütün suçlamalar vezirlere atfediliyordu. Gerçekten vezirler, yetenek, tecrübe ve ahlaki durumları göz önüne alınmaksızın atanıyor, bundan da başta rüşvet olmak üzere, hatır-gönül ve adam tutma büyük rol oynuyordu.[26] Aynı yöntem diğer devlet adamları içinde uygulanıyor. Bunlar verdikleri rüşveti halktan çıkarmaya çalışıyordu.[27]

Osmanlı İmparatorluğu'nun endüstri ve ekonomi alanında geri kalmasına neden olan yalnız başkentte ve eyaletlerde sık sık görülen kargaşalıklar değildi. Bunun yanında Avrupa'nın endüstri ve ekonomide yaptığı hızlı ilerlemeyi de görmek gerekir.[28] Osmanlı, Avrupa'nın hızlı ekonomik gelişimine yetişememekle birlikle aynı zamanda kendi ekonomik sistemi içinde de bazı sorunlarla uğraşmaktaydı. Ekonomi için sorunları çözerken de kalıcı çözümlerden ziyade daha çok geçici çözümler bulunmuştur.

Örneğin, Sultan III. Selim'den hemen önce 1775'te Esham Sistemi[29] uygulamaya konmuştur. Eshamın günümüzdeki karşılığı hisse senedidir. Devlet hisse senedi ihraç etmeye başlamıştır. Söz konusu düzenleme İmparatorluğun ekonomi açığını gidermeye yönelik olan bir iç borçlanma yöntemidir. Bir başka maliye sistemi de Büyük Mukataa olarak isimlendirilmektedir. Bu sistemde devlete ait olan herhangi bir arazi ya da gelir kaynağı, belirli bir miktar kira karşılığında ve bir süreliğine diğer şahıslara yani ikinci ve üçüncü kişilere kiralatma şekli idi. Büyük

---

[24] Cihan Özgün, "Osmanlı Ekonomi Politiğine Kısa Bir Bakış (XVIII. – XIX. Yüzyıllar)", *Tarih Okulu Dergisi*, S.1, Sonbahar 2008, s.6-7.
[25] Mutlu Göğebakan, "18. Yüzyıl Osmanlı İktisadına Umumi Bir Bakış", *Akademik Perspektif*, 11 Mayıs 2015.
[26] *BOA. Hattı Hümayun Tasnifi, 9441.*
[27] Uğur Ünal, "İdare ve Sosyal Anlamda Nizam-ı Cedid Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi,* S.14, Ankara 2003, s.274-275.
[28] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856),* C.V, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.8.
[29] Mehmet Genç, "Esham", *TDVİA*, C.11, 1995, s.376.

Mukataa ve Esham Sistemi iç içe uygulanmıştır. Böylece belirli bir gelir garanti edilmiş ve istenilen durumda hisse senetleri kişiler arasında tedavül edilmiştir.[30] Bu iki sistemden de anlaşılacağı üzere daha III. Selim tahta çıkmadan imparatorluk ekonomisini düzeltmek için çareler aranmaktadır. III. Selim eğer bir yenilik yapacaksa ekonomiyi düzeltmeden bunu başarması çok zordu.

2. Askeri Alanda Aksamalar

Bilindiği gibi Yeniçeri Ocağı, I. Murat zamanında hükümet merkezinde padişahların mahiyetinde daimi ücretli askerlerden kurulmuştu. Başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin başarısında önemli rol oynamış ve iki buçuk yüzyıl ocak, düzenli bir şekilde işlemiştir.[31] Belli dönemlerde, özellikle de devletin "yükselme" olarak adlandırıldığı döneminde bu ocağın başarıları kesinlikle göz ardı edilemezdi. Fakat zamanla devletin duraklayışı ve geri gidişiyle beraber bu ocak içinde devletin durumuyla orantılı olarak aynı gerileyiş söz konusu olmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nin askeri anlamda çok ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Öyle ki bu sıkıntılar o kadar ciddi boyutlara gelmiştir ki, kim bu ocağı (Yeniçeri) ıslah etmeye çalışsa başından olmuştur. XVII.nci yüzyıldan başlayarak ocağın kanunnameleri bir tarafa bırakılmış ve yerlerine manasız gelenekler geçmişti. Bu sebeple de yeniçeri ocağı devlet otoritesinin dayanağı olmaktan çıkmış, "ocak devlet içindir prensibi yerine, devlet ocak içindir" formülü yer almıştı.[32] Böyle bir durum söz konusu olunca da devlet içinde bu ocağın mahiyetini koruması gittikçe zor hatta imkânsız olmaya başlamış bununla birlikte başa geçen padişahlar ve sadrazamlar yeniçeri ocağının kaldırmanın yollarını aramaya başlamıştır. Ancak bu yapamaya çalışanlar bedelini sadece mevkileriyle değil aynı zamanda canlarıyla da ödemiştir. II. Osman, III. Ahmet gibi…

---

[30] Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler" *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S.6, Ekim, Erzurum 2014, s.29.

[31] Hamiyet Sezer, "Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışının Taşradaki Yansıması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.30, Ankara 1998, s.215.

[32] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, s.7.

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında etkenlerden bir diğeri de kuvvetli bir elin Ocak üzerinden kalkmasıdır. Bunun anlamı, artık padişahlar saraya kapanarak işleri yürüttüklerinden, ocak ile de ilgilenmez olmuşlardı demektir. Bir diğer etken, iltimas, iltizam ve himaye ile Yeniçeri Ocağı'na kanun harici adam alınması ve bir de makam, mevki hırsı ve can kaygısıyla vezirlerin, ağaların kendi arzularına hizmet etmek üzere Ocağı isyan için tahrik etmeleriydi.[33]

Büyük Rus ve Avusturya Savaşları'nın yaşandığı 1768-1792 yıllarını, bütün bir siyasi kültürün devletin yeniden yapılandırılması düşüncesinin "tam bir teslimiyet ile kabul" edilmesiyle şekillenmiş gerçek bir dönüm noktasıydı. Ordunun III. Selim'e artık savaşmayacaklarına dair gönderdikleri ültümatom ise askeri manada reformun gerekliliğini iyice açığa çıkartmıştı. Ancak ondan sonra padişah III. Selim uçurumun ne denli kenarına gelmiş olduğunu anladı. Cevdet Paşa'nın da dediği gibi "*yenilgiler devlet adamlarının uyanmasına, ders almasına sebep oldu... Herkes nizamiye askeri icadından başka çare olmadığını anlamıştı. Hatta Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadrazam olup da Yeniçeri ağası vesair ocak subaylarına sefer keyfiyetini bildirdiğinde hepsi birden: 120.000'den fazla ocaklı askerimize karşı 8.000 Moskof askeri Tuna'yı geçti, üzerimize gelip gücünü gösterdi. Düşmanın böyle nizamiye askerine bizim askerimiz yeni savaş yöntemlerini bilmediklerinden karşı gelemiyorlar. Biz bu hal ile kıyamete kadar düşmanı yenemeyiz, diye kestirip atan bir cevap vermişlerdi."*[34] Avrupalıların neredeyse "Türkleri Avrupa'dan atmak" hayallerine kavuşacağı sırada Fransız ihtilalinin patlak vermesi ise başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'nın krallık hükümetlerini ürkütmüştü. İngiliz elçisinin tavsiyeleri ile ağır bir barışa yanaşılmıştı.[35] Devletin barış ortamına girmesi ise reform programının gerçekleşmesi için gerekli ortamı nispeten sağlamıştı

Sonuç olarak XVIII. yüzyılın son çeyreği Küçük Kaynarca (1774), Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı (1783), Ziştovi (1791) ve Yaş (1792) antlaşmalarıyla bitecek olan, 1768'de başlayan bir dizi savaşla geçmiş ve yeniçeri ordusunun askerî bir

[33] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I,* Ankara 1988, s.477.
[34] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, Dersaadet 1309, s.5.
[35] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 87.

değeri kalmadığını gözler önüne sermiştir.[36] İşte asıl Nizam-ı Cedit dönemi bu tarihten sonra başlar.[37]

B. Yenilikler İçin Bir Başlangıç "Nizam-ı Cedid"

"Nizam-ı Cedid", yeni bir düzen vermek anlamına gelmekte olup, Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde de kullanılmıştır. Kaynaklarda, Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında (1689 – 1691) cizyenin yeniden düzenlenmesi hatta din ayrımı gözetmeden Osmanlı tebaası arasındaki farklı uygulamalara son verilmesi, vergi ve hizmet yükümlülüklerinin eşitlik ilkesine göre yeniden tanzimi, dolayısıyla gayrimüslim halkın durumunun iyileştirilmesiyle ilgili yapılmak istenilenleri tanımlamak üzere zikredilmiştir. III. Selim Devrinde ise belirli bir anlam kısıtlaması içinde herhangi bir alanda yapılan düzenlemelere işaret eden bir tabir olmaktan ziyade sivil ve askeri bütün kurumların geniş kapsamlı olarak çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yenilenmesi, yeni bir düzene kavuşturulması ve eski konumlarına son verilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu haliyle yerleşik ve geleneksel düzen (nizam-ı kadim) kavramı karşıtı bir anlama sahip olduğu açıktır.[38]

Klasik dönem ıslahat layihalarındaki öneriler gelenekçidir ve esas olarak "Kanun-ı Kadim"[39]e, riayet edilmesi üzerinde durulur. XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak XVIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde ise "Kanun-ı Kadim"e dönme fikri yerini yavaş yavaş düzen değişikliğine bıraktığı gibi Avrupa'daki uygulamalar ve kıyaslamalar telaffuz edilmeye başlanmıştır. Yüzyılın sonunda "Nizam-ı Cedid"/ "Yeni Düzen" fikri belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya

[36] Kemal Beydilli, "Yeniçeri", *TDVİA*, C.43, 2013, s.459.
[37] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.87.
[38] Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", *TDVİA*, C.33, 2007, s.175.
[39] Geleneksel toplum yapısına sahip olan Osmanlılarda selefin üstünlüğü ve mazinin dahi iyi olduğu düşüncesine paralel olarak kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi müesseseleri ve değerlerine "Kanun-i Kadim" e dönmeyi amaç edinmişlerdir. (Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 20006, s. 16) Eski sultanlar devrinde uygulanmış ve faydaları sınanmış kanun ve kaideler bütününü ifade eden "Kanun- i Kadim" kavramı klasik dönem ıslahat yazarlarına göre en ideal biçimde Devlet-i Aliyye'nin olgunluk çağını/altın çağını yaşadığı Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında uygulanmıştır. Ancak her iki kavram da, ıslahat yazarları tarafından idealize edilmiştir. Yazarların sıkı sıkıya bağlı kaldıkları bu ideal dünyaya geri dönüş reçeteleri dönemin yöneticileri tarafından kabul edilmemiş daha gerçekçi ve pragmatik bir politika uygulamışlardır. IV. Murad devrinde yapılan tımar reformu ve iltizam sürecinin gelişimi ise bu politikayı gözler önüne sermektedir. Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, İstanbul 2005, s.116-124.

başlamış hatta III. Selim'in ıslahat programını ifade eden bir kavram olmuştur. Nizam-ı Cedid in kaleme alındığı layihalarda artık "Kanun-i Kadim"e dönüş sadece manevi bir itici güç veya heyecan aşılamak isteyen bir ideal olmaktan fazla bir kıymet taşımamıştır.[40]

[40] Süheyla Yenidünya, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.30, İstanbul 2014, s.100.

II. BÖLÜM

III. SELİM DÖNEMİNDE ESKİ (KADİM) – YENİ (CEDİD) ÇATIŞMASI VE NİZAM-I CEDİDE YANSIMALARI

A.Kadim (Eski) ve Cedid (Yeni) Kavramları İle Nizam-ı Cedid'in Değerlendirilmesi

1. Nizam-ı Kadim'in Anlam ve İçeriği

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı imparatorluğunda özellikle siyasi ve askeri alanda yenileştirme çalışmalarının hız kazandığı bir dönemdir. Eğitim ve kültür açısından Batı'ya yönelmenin gerektiği düşüncesi bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bu dönemdeki devlet ve toplum yapısını yeniden düzenleme çalışmaları, amaçlanan sonuçlara tümüyle ulaşmasa da, daha sonraki dönemlerde bu yoldaki çalışmaların sürdürülmesi zorunluluğu bir ilke olarak benimsenmiştir. Bu nedenle 1789–1807 tarihleri arasındaki 18 yıllık dönem Osmanlı Devletinde Nizam-ı Cedid yani yeni düzen olarak adlandırılmıştır.[41]

Nizam-ı Cedid deyince herkesin aklında farklı bir düşünce belirir. Kiminde gelişen yeni dünya karşısında artık işlemeyen bir ordunun değiştirilmesi, kiminde modern kıyafetlerin Osmanlı toplumuna sokulması, kiminde ise Avrupa ile mücadele etmek için her şeyin en çağdaş hale gelmesi. Bu akla gelenlerin hepsinin iki ortak noktası vardır, yenilik ve III. Selim.

III. Selim ve onun dönemini iyi bir şekilde anlayabilmek için üzerinde durup bilmemiz gereken iki kavram vardır. "Cedid" ve "Kadim", bu kavramlar ki III. Selim dönemine damga vurmuş, iki kavram arasındaki zıtlık bu döneme ana şeklini vermiştir.

"Eski"[42] manasına gelen Kadim kelimesi kavram olarak Osmanlı Devleti'nde kullanılan "kanun-i kadim"[43] de farklı boyutlara ulaşmıştır. Özellikle

[41] Cem Dilçin, "Şeyh Galip'in Şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedid", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1 (ayrıbasım), s.210-219.
[42] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Lügat, Aydın Kitapevi, Ankara 1999, s.550.

Osmanlı siyasi düşüncesi açısından "kanun", "şer ve kanun", "adet-i kadime" gibi kavramlar siyasi, idari, hukuki ve sosyal hayatın düzenlenmesinde kullanılan merkezi bir konum işgal etmiştir.[44] Osmanlı yönetim sisteminde iki temel kavram çok merkezi bir yer tutar. Şeriat ve kanun. Burada söz konusu olan kanun hükümdarın yasama hakkının bir ürünüdür, fakat bunun kökeni geleneğe dayanır. (Kanun ve veya kanunnameler, kaynağı bakımından nesiller boyunca halk tarafından izlenen ve uygulanan yerel örf ve adetleri esas almaktadır.[45]) Bir başka deyişe göre bu, öteden beri uygulanan kuralların kanunlaştırılmasıdır. Buna şartlara göre yeni bir şekil veriliyor ama bu temelde gelenekten gelir, örften gelir. Bu tarihsel yaklaşıma göre örf vazgeçilmez bir gerek olarak kabul edilmiştir.[46] Buna da kanun-i kadim denir ve Osmanlı literatüründe şöyle açıklanır: "Kadim oldur ki ne zaman başladığını kimse hatırlamaz". Bir başka ifadeyle "Evvelden ola gelmemişdir dimek faide virmez, ol zaman bu zamana uymaz (...) her husus zamanına göre olmak evladır.[47] XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde çok hâkim olan bu anlayışa göre, kişiler özellikle değersiz veya hak sahibi olmayan kişilerin bir takım görevlere getirilmesini eleştirirken sık sık kanun-i kadim kavramına başvurmuşlardır.[48] Devlet içindeki bozuklukların geçmişten gelen hatalara bağlı olduğunu dile getiren Koçi Bey meşhur risalesinde kanun-i kadim konusuna uzunca yer vermiştir.[49]

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda yapılan, bir başka deyişle "gelenekçi" çizgide yapılan ıslahatların teorik temelleri belli kavramlar üzerinde oturtulmuştur. Bu kavramlardan en dikkat çekenlerden bir tanesi "kanun-ı kadim" dir. Osmanlı'daki ıslahat yazarlarının bir kısmı kadim uygulamaların ihmal edilmesini düzenin bozulmasının temel sebebi olarak görürler. Gelenekçilik, işleri kadimden olageldiği

---

[43] Mehmet Öz, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı Mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı Mı?", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s.59.
[44] *A.g.m.,* s.66.
[45] Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017, s.5.
[46] *A.g.e.,* s.4.
[47] Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. XII, S.1, 1999 s.31.
[48] *A.g.m.,* s.32.
[49] Bkz. Koçi Bey, *Risale,* Yayınlayan Z. Danışman, Ankara 1985.

üzere yürütmek, kanun-ı kadime riayet etmek[50] ve kadimdeki doğrulardan kopmamaktır.

III. Selim devrine gelindiğinde ise Nizam-ı Kadim en azından bazı zümrelerin çıkarlarını korumak için söylem olarak devam ettirdikleri bir düşünceydi. Devlet içindeki bozulmaların tespiti ve bunların çözümü için –kendi ifadesiyle "nizam-ı ahval-i alemin müzakeresi" amacıyla bir meclis-i meşveret (danışma meclisi) [51] kuran Sultan, ilk olarak tarihi Revan Köşkü'nde pek çok önemli devlet adamının katıldığı bir toplantı yapmıştı.[52] Toplantıya katılanlardan, Osmanlı klasik düzeninde yaşanan bozuklukları dile getirmeleri bekleniyordu. Fakat çıkarlarının zedeleneceğini düşünen devlet adamları seslerini dahi çıkarmadan uzun süre sultanın karşısında oturmuşlardı.[53] Bu durum III. Selim'in Nizam-ı Cedid programını bir an önce yürürlüğe koyması gerektiğini gözler önüne seriyordu.

2.Nizam-ı Cedid'in Anlam ve İçeriği

Osmanlı Tarihinde "Nizam-ı Cedid" (yenilenme ve yeniden yapılanma) III. Selim ile özdeşleşen bir kavram olmuştur. Yenilenme mecburiyeti kendinden önceki dönemlerde de açık bir şekilde hissedilip ortaya atılmış olmakla birlikte, bunun Osmanlı modernleşmesini başlatacak boyutlarda ele alınışının III. Selim'in şahsıyla yakından ilgili olduğuna şüphe yoktur.[54] Bu kavram dar ve geniş olmak üzere, iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamı ile, bu dönemde Avrupa orduları standartlarına uygun olarak kurulmak istenen eğitimli orduyu; geniş anlamıyla da Avrupa'nın bilim ve teknik gelişmelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nin yönetim, askeri, ekonomi, siyasi, bilim ve diğer alanlarda yapılması zorunlu görülen ve bu amaçla

---

[50] Mehmet Öz, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı Mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı Mı?", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* s.59.

[51] Seyfi Kenan, "Osmanlıların III. Selim Döneminde Eski Düzenden Yeni Sisteme Geçiş Arayışları", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.14.

[52] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.V, s.289-291.

[53] Seyfi Kenan, *"Osmanlıların III. Selim Döneminde Eski Düzenden Yeni Sisteme Geçiş Arayışları",* s.14.

[54] Kemal Beydilli, *"Aydınlanmış Hükümdar",* s.27.

girişilen hareketlerin bütününü ifade etmiştir. Sonradan da, III. Selim tarafından girişilen bütün yenilik hareketlerine bu ad verilmiştir.[55]

Kelime anlamı olarak incelediğimizde ise "nizam" düzen, usul, tertip, yol icaplarına göre konulan esaslar; "cedid" ise, yeni, kullanılmamış anlamında karşımıza çıkar. Yani Nizam-ı Cedid yeni düzen, yeni kanun demektir.[56] Nizam-ı Cedid deyimini ilk kullanan II. Süleyman'ın son ve II. Ahmet'in ilk sadrazamı olan Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'dır.[57] Fazıl Mustafa Paşa, veziriazam olarak görev yaptığı sırada Osmanlı ülkesindeki Hıristiyan, Musevi ve Kıptilerin cizyelerinin bir elden tahsil olunması için cizye kalemine kayıt ve tescil edilmesi ve bu suretle hem tahsilatın mutemed ve emektar cizyedarlar ile icrası, hem de miriye fazlaca irad temini konusunda bir yenilik yapmış ve buna "nizam-ı cedid" düzeni denilmiştir.[58] Bu tabir Osmanlı Devleti'nde özellikle gerileme döneminde zaman zaman kullanılmıştır. Yine 1717 yılında İstanbul'a gelen Fransız subayı De Rochefort, sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'ya sunduğu ıslahat projesinin tercümesinde yapılacak askeri yeniliği "Nizam-ı Cedid" terimi ile ifade etmiştir.[59] De Rochefort'un mensup olduğu Huguenotlar, Avrupa'da askerlik alanında en ileri kişiler idi. Onlar da tıpkı Osmanlılar gibi, devşirme ve ateşli silahlar ile donatılmış bir piyade askeri teşkilatı kurmuşlardı.[60] Ve son olarak İbrahim Müteferrika'da 1731'de kaleme aldığı "Usul-ül Hikem fi Nizamül Ümem" adlı ederinde, kültür tarihimizde ilk olarak Nizam-ı Cedid kavramını ile ilgili bir ifade kullanmıştır.[61]

Ancak Osmanlı tarihinde "Nizam-ı Cedid" (yenilenme ve yeniden yapılanma) III. Selim ile özdeşleşen bir kavram olmuştur. Yenilenme mecburiyeti kendinden önceki dönemlerde de açık bir şekilde hissedilip ortaya atılmış olmakla birlikte, bunun Osmanlı modernleşmesini başlatacak boyutlarda ele alınışının III.

---

[55] Tayyib Gökbilgin, "Nizam-ı Cedid", *İA,* C.9, İstanbul 1964, s.309.
[56] Ferit Develioğlu, *a.g.e.,* s.145.
[57] Mithat Sertoğlu, *Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi*, İstanbul, 1973, s.23.
[58] Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.,* s.309.
[59] Sipahi Çataltepe, "III. Selim'in Askeri Islahatı Nizam-ı Cedid Ordusu" *Osmanlı,* C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, s.241.
[60] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.46. Niyazi Berkes Huguenot'ların yeniçeri örgütünü tanımış ve öğrenmiş olduklarını düşünmektedir.
[61] Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2009.

Selim'in şahsıyla yakından ilgili olduğuna şüphe yoktur.[62] Bu kavram dar ve geniş olmak üzere, iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamı ile, bu dönemde Avrupa orduları standartlarına uygun olarak kurulmak istenen eğitimli orduyu; geniş anlamıyla da Avrupa'nın bilim ve teknik gelişmelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nin yönetim, askeri, ekonomi, siyasi, bilim ve diğer alanlarda yapılması zorunlu görülen ve bu amaçla girişilen hareketlerin bütününü ifade etmiştir. Sonradan da, III. Selim tarafından girişilen bütün yenilik hareketlerine bu ad verilmiştir.[63]

III. Selim 1789 yılında tahta çıktıktan sonra, "Nizam-ı Cedid" deyimi daha çok kullanılmaya başlamış ve eski usul ve teşkilat için kullanılan "Nizam-ı Kadim" tabirine karşılık, bu ıslahata büyük bir önem verildiği görülmüştür.[64] Yeni padişahın özellikle şehzadelik yıllarında başlayan yenilik tasavvurları dönemin önde gelen devlet adamlarının da ondan beklentilerinin yüksek olmasına sebep olmuştur. III. Selim'in Nizam-ı Cedid olarak adlandırdığı program dünden bugüne oluşturulmuş bir şey değildi. Daha padişah olmadan veliaht iken devletin içinde bulunduğu durum ile ilgili düşünceler üretmeye başlamıştı. Hatta veliaht iken hükümdarlık ile ilgili olan şu sözü yaptıkları ile çok örtüşür niteliktedir:

"Layık olursa cihanda bana taht-ı şevket

Eylemek mahz-ı safadır bana nasa hizmet"

Devleti yönetmeye başlayacağı zamana kadar yapacağı işleri tasarlamış ve bunun alt yapısını oluşturmak amacıyla Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmıştır. Bu mektuplaşmaları Mehmed Emin Edib Efendi vasıtasıyla Şehzade Selim'le bağlantı kuran Ratib Efendi kaleme almıştır.[65] Bu gelişmeler ile birlikte III. Selim tahta çıktıktan sonra devlet mekanizmasının iyi çalışması için, veliahtlık döneminden beri kendisine bağlılığını bildiği kişilere yeni görevler verdiği gibi, ulemayı ve askerleri de taltif etti. Bu şekilde tasarladığı reformların uygulanmasının daha şevkle

---

[62] Kemal Beydilli, *"Aydınlanmış Hükümdar",* s.27.
[63] Tayyib Gökbilgin, *"Nizam-ı Cedid",* s.309.
[64] Osman Özkul, *a.g.t.,* s. 176.
[65] Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.41.

olacağı fikrindeydi. Ancak bu fikri uygulamada arzulanan sonucu vermemiştir.[66] III. Selim, ıslahat hareketinin uygulamasına başlamadan önce de, tecrübe ilim ve tekniğinden faydalanmak istediği Avrupa'yı tahlil etmek ihtiyacı duymuş idi. Bu amaçla, devrin ilim adamı Ebubekir Ratib Efendi'yi 10 Eylül 1791'de elçi olarak Viyana'ya gönderdi.[67] Ratib Efendi yazdığı Sefaretname'sinde Avrupa devletlerinin müesseseleri hakkında açıklamada bulunduktan sonra, Avrupa devletlerinin ilerlemesini değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin de ilerlemesi için gerekli şartları ifade etmiştir. Rarib Efendi'nin Avrupa'nın *"sahih ahvalini ala-vech'üt-tahkik"* İstanbul'a bildirmekteki amacı, Bab-ı Ali'deki okurlarının/efendilerinin bu sırada İstanbul'da uygulanan *"nizam-ı cedid"* programına olan teveccühlerini arttırmak ve ıslahat çalışmalarını daha da hızlandırmaktı. Zira *"temam iş görecek ve bam teline basacak zamanlardır"*, çünkü Avrupa devletleri, *"işlerine nizam virdikten sonra Devlet-i Aliyye'ye hiç rahat virmezler, al'el-husus tedarikini görürse hiç göz açtırmaz"*lardı. Ayrıca Avrupa'daki yeni gelişmeler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin izlediği diplomasiyi de değiştirmesini de gerekli kılacaktır.[68] Bunun dışında ilgili başlıkta inceleneceği üzere III. Selim dönemin önemli devlet adamlarından devletin içinde bulunduğu duruma bir çözüm olacak fikirlerini öğrenmek için onlardan layihalar istemiştir.

Sultan saltanatının ilk günlerinde yaptığı ilk işlerden biri meşveret meclisini toplamak olmuştur.[69] Zira İslam devlet geleneğinde önemli bir yeri olan meşveret usulü Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her devrinde sıkça başvurulan bir uygulamadır. Gerek divan toplantılarında gerekse bunun dışında ihtiyaç duyuldukça görüş alışverişinin yapıldığı meşveret toplantıları I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde nispeten daha düzenli şekilde yapılır olmuştur.[70] İşte 1789'daki meşveretten sonra, Osmanlı Devleti tarihinde "Nizam-ı Cedid" dönemi olarak geçen süreç başlar.[71]

---

[66] A. Cevat Eren, "Selim III " *TDVİA*, C.X, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s.442.
[67] Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799)*, s.53,55.
[68] *A.g.e.*, s.186-187.
[69] Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.*, s.309.
[70] Ali Akyıldız, "Meclis-i Meşveret", *TDVİA*, C.28, s.248.
[71] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.87.

3.İki Kavram Arasında Çatışma

"Kadim" ve "Cedid" kavramlarının çatıştığı en önemli yer kanunnameler olmuştur. Çünkü III. Selim'in yapmak istedikleri doğrudan devlet içinde var olan kanunları da değiştirmeyi gerektiriyordu. Ayrıca Nizam-ı Cedid'in ilk amacı askeri ve idari kurumları düzene koymak olsa da bir kurumda yapılan değişiklik doğrudan diğer kurumları da etkiliyordu. Bu da değişim için hukuki alt yapının hazırlanmasını zorunlu kılıyordu. Hukuki süreçte "eskinin / kadimin yani mevcudun yerine düşünülen "yeni" bir uygulama olduğu için kanunnamelerin / nizamnamelerin çıkarılması gerekiyordu. Çünkü mevcudun (kadimin) yenilenmesi bireysel ya da kurumsal tepkilere açık olduğundan hem de meşruiyet açısından bu "Yeni" işin padişah, yani meşru sayılan en büyük otorite tarafından çıkarılması gerekiyordu. Dolayısıyla her yenilik kadim / eski / mevcut ile kurumsal ve hukuki uzantılarının değişimini beraberinde getirmekteydi. Nizam-ı Cedid ile ilgili çok sayıda kanunname / nizamname çıkartılmış olmasının sebebi budur.[72] Özet ile kanunnamelerin / nizamnamelerin Nizam-ı Cedid döneminde çok sayıda olması kadimin yerini yenin alması için gerekli olan prosedür sebebi ile ilgilidir.

III. Selim'den önce çıkartılan hemen hemen bütün kanunnamelerdeki ortak nokta, söylemlerinde "kadime" ve "dine" referans vererek meşruiyetlerini pekiştirmeleridir. Zira durum böyle olduğunda kesinlikle her hangi bir değişiklik yapılamaz, sadece bazı nizamnamelere zeyl yapılmasına izin verilirdi. Yapılan zeyller (ilaveler) ile sadece birkaç yıl önce çıkartılmış kanunnameler "kanun-i kadim" olarak nitelendirilerek "yeni" bir ideal geçmiş yaratılmaktaydı. Bu şekilde yapılarak "kadim" in yeniden kurgulanması her şeyin olageldiği gibi devam ettiğinin bir başka göstergesiydi. (Yani hiçbir şeyin değişmediği) Buradan hareket edildiğinde net olarak görülen şey şudur: Osmanlı İmparatorluğunda XV. ve XVI. yüzyıllarda kaleme alınan kanunnameler / nizamnameler mevcut düzene rakip bir nizam oluşturmaktan çok, mevcut durumun konsolidasyonunu esas alan bir zeminde

[72] Yunus Koç, Fatih Yeşil, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791 – 1800*), s.8-9.

şekilleniyordu.[73] Tam da bu noktada yenilikçi padişah III. Selim'in çıkardığı nizamnameler klasik nizamnamelerden ayrılmaktaydı.

Aslına bakılırsa kadim veya kanun-ı kadim anlayışı Osmanlı tarihinde klasik dönemler içerisinde pek fazla eleştirilmemiştir. Fakat devlet içindeki bozulmaların öne çıkmaya başlaması ile bu anlayışa karşı bazı tenkidler ile karşılaşılır. Kanun-ı Kadim anlayışına yapılan en büyük eleştirilerden biri Yavuz Sultan Selim olmuştur. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Seferi için izin istemesi ve ulemanın meseleyi kanunlara göre incelemek istemesi üzerine şu itirazı yapar:

"Kim bu kanun u kavaid ü sübül

Gökten inmiş Hak kelamı hod değül

Ne resulün sünnetidir bi-hilaf

Ne bu güft ü gude vardur ihtilaf

Kendi deverinde ne ihdas etse şah

Ol anun kanunıdur bi-iştibah"[74]

Mehmet Öz'ün adı geçen makalesinden yapılan bu alıntı oldukça net göstermektedir ki, bu bahsedilen kanun, kural ve usullerin ne Tanrı kelamı ne de peygamberin sünneti olduğu, padişahın kendi devletinde uyguladığı her şeyin kanun sayıldığı vurgulanır. Değişmez kanun yoktur, sadece şartlara göre konulmuş ve işe yaramadığında hükümsüz kalacak kanunlar vardır. [75]

Osmanlı devlet adamlarının gözlerini yavaş yavaş artık giderek daha uzak geçmişte kalan ihtişamlı bir maziden (kadim), güçlü düşmanlarını örnek almaya çevirdikleri açıktır. Bu bir bakıma kanun-ı kadimi ihya etmeyi amaçlayan gelenekçi

[73] Yunus Koç, Fatih Yeşil, *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791 – 1800*), s.15.
[74] Mehmet Öz, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı Mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı Mı?", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* s.74.
[75] *A.g.m.,* s.74.

ıslahat fikrinin sona ermesi demekti. Fakat gelenekçi anlayışın gücü ve etkisi zamanla azalmakla birlikte tamamen ortadan kalkmayacaktır.[76]

Şu net bir şekilde söylenebilir ki, Osmanlı sultanları ve devlet adamları geleneklere, kanun-ı kadime önem vermekle beraber şartlara göre bu gelenek ve kanunlarda değişiklikler yapmaktan geri kalmamışlardır.[77] Zira III. Selim dönemindeki devlet ricalinden olan, rikab kethüdası Rasih Efendi, ocaklıların kanun-ı kadimlerine aykırı durumları dirayetli ve akıllı zabitleri eliyle giderilmeli derken, kadim kanunların, dönemin şartlarına uyan kısımlarının korunup artık geçersiz olan bölümlerinin yerine başka bir düzen getirilmesini[78] çok açık bir şekilde ifade etmektedir. [79]

Aslına bakıldığında Osmanlı ıslahat denemelerinin gelenekçi bir mahiyetten uzak olduğu şimdiye kadar yapılan araştırmalarda açıkça ortaya çıkmıştır. Osmanlılar, pragmatizmi ve esnekliği kabul etmiş ve yeni karşılaştıkları problemleri halletmeye çalışırken kendilerinin aşina olduğu kadim (eski ya da geleneksel) yöntemleri farklı biçimlerde uygulamışlardır.[80] Bununla birlikte III. Selim tarafından gerçekleştirilen Nizam-ı Cedid ıslahatını savunanlara karşı hala kanun-ı kadim taraftarlığı yapanların var olması, sadece eski zihni alışkanlıkların ölmesinin zor oluşuyla alakalı değildir.[81] Aynı zamanda kendi makam ve mevkilerini kaybetmeme arzusu çoğu kişiye mecburen kanun-ı kadimi savundurmaktadır. Örneğin yeniçerilerin ve yeniçeri taraftarlarının Nizam-ı Cedid'e karşı çıkarken düştükleri durum, vaktiyle yeniçeri ocaklarının kuruluşu esnasında o zamanki segbanların da bu duruma itiraz ederek asla yeniçeri olmayacaklarını söylemelerine benzer.[82] Zira o zaman için onlarda kendi mevkilerini kaybetmek istemiyordu.

---

[76] Mehmet Öz, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı Mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı Mı?", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* s.71.
[77] *A.g.m.,* s.76.
[78] *A.g.m.,* s.75.
[79] Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar", *Tarih Vesikaları,* II/8 1942-1943; Ahmet Öğreten *Nizam-ı Cedid'e Dair Islahat Layihaları,* İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989, s.6-13.
[80] Mehmet Öz, *a.g.m.,* s.76.
[81] *A.g.m.,* s.77.
[82] Dihkanizade Ubeydullah Kuşmani, *Nizam-ı Cedid'e Dair Bir Risale Zebire-i Kuşmani Fi Ta'rif-i Nizam-ı İlhami,* Haz. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, D. III, S. 32, Ankara 2006, s.13.

Osmanlı tarihinin en geniş çaplı ıslahat girişimlerinin başında gelen Nizam-ı Cedid programını kadim (eski) ve cedid (yeni) kavramları ile değerlendirme bahsi son bir örnek ile açıklanacak olursa. Açık ve net olarak III. Selim'in etrafındaki muhafazacılara (gelenekçiler veya kanun-ı kadimciler) ve inkılapçılara (yenilikçiler veya devrimciler) göre ıslahat anlayışı şu şekildeydi:

Kadimcilerin esas düşüncesi şuydu: "Kanuni Sultan Süleyman devrine gelinceye kadar bizim bir askerlerimizde kudret ve kuvvet ve komutanlarımızda harp sanatına dair esaslı bilgi vardır. Bu sebepledir ki, bu kadar memleketler aldık. O zamanlar Frenk askeri harp bilmezdi. Kanun ve nizamları yoktu. Frenk kuralları bunları bizden öğrendiler. Şu halde biz, eski kanunlarımızı yürürlüğe koyarsak ordumuzu düzene koyabiliriz".

Cedidçiler ise çözümün kanun-ı kadimde olmadığını ileri sürüyor ve çözümü geçmişte arayanlara kesinlikle katılmıyorlar bununla birlikte şu fikri öne sürüyorlardı: "Devletin kanunnameleri zamanla bozulmuş ve ortaya birçok fesatlar çıkmıştır. Bu fesatların kaldırılması devlet kuvvetiyle olabilir. Hâlbuki eski kanunnameleri canlandırmak devlet için bir kuvvet değildir. Çünkü bu kanunnameler zamanın ihtiyaç ve icaplarına uymaz. Şu halde yeni esaslara dayanan yeni tedbirler düşünmek gerektir."[83]

Kadim ve Cedid çekişmesinin ilk anda ortaya çıkan bu kavramsal ve hukuksal manadaki çatışması ilerleyen günlerde şiddetini arttırarak devam edecek ve nihayet III. Selim'in halli ve Nizam-ı Cedid'in ilgasıyla II. Mahmud'un tahta cülusuna kadar en azından görünüşte kısa süreli bir sükunet dönemine girecektir.

[83] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid Ve Tanzimat Devirleri (1789 - 1856*), s.63.

B. III. Selim Dönemi: Yenilik Taraftarları

1. III. Selim'in *"Reformist Kabinesi"* (Atabegan-ı Saltanat veya Islahatçı Kadro)

III. Selim'in Osmanlı Devletini yeniden yapılandırmasında birçok devlet adamı görev almıştır. Bunlardan bazılarının ortaya koydukları ilkeler ve icraatları hakkında geniş bir bilgi bulunmaktadır. Yeniden yapılanmada fikir ve icraatları ile aktif rol oynamış bir kısım devlet adamları hakkında ise çok az bilgi mevcuttur. Bazı kaynaklarda bu kişilerin sadece isimleri zikredilerek önemleri gösterilmeye çalışılmıştır. Halbuki bu ikinci derecede gösterilmeye çalışılan ıslahatçılar, yapılan yeniliklerin gerçek anlamada fikri temellerini atarak iskeletini ortaya çıkarmışlardır. Hatta ilk şekilleri bunların gayretleri ile teşekkül etmiştir.[84]

III. Selim yapacağı ıslahatlar ile ülkesinin daha iyi bir seviyeye çıkacağı görüşündeydi. Fakat istediklerini gerçekleştirebilmek için kararların alındığı yer olan Divan-ı Hümayunda bazı düzenlemeler yapılmalı, bu kurumun ehemmiyeti gözle görülür şekilde arttırılmalıydı. Bu yönde ilk adımı, Divan-ı Hümayunu bundan böyle bütün yasa taslaklarının ve ayrıca tüm önemli devlet meselelerinin müzakere edilerek karara bağlanmak üzere ibraz edileceği genişletilmiş bir meclis haline getirmek oldu. Divan-ı Hümayun önceden yalnızca sadrazamın başkanlığında toplanıp sınırlı bir danışmanlık görevine sahip olan, fakat karar aşamasında bir oya sahip olmayan ve belli zamanlarda şeyhülislamla iki kazaskerin de katıldığı altı Kubbealtı vezirinden oluşurken, sadrazamın başkanlığında dünyevi, şeyhülislamın başkanlığında ruhani işlerden sorumlu olacak bu meclis, 10 olağan ve meclisteki üye sayısını kırka kadar çıkartan belirsiz sayıda fevkalade üyeden oluşacaktı.[85]

Yayla İmamı Risalesinde III. Selim'in danışmanlığı görevini yapan 10 kişi olduğundan bahsedilmektedir fakat bu kişilerin isimleri verilmemiştir.[86] Ancak bu risalede III. Selim'in tahtan indirilmesi sırasında asilerin idamını istediği devlet

---

[84] Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *The Journal Of Ottoman Studies XXI*, İstanbul 2001, s.109.
[85] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli; ed. Erhan Afyoncu, C.VII, Yeditepe Yayınevi, s.227.
[86] Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, No.3, Ekim 1972,s.216.

adamlarının isimleri mevcuttur. Cabi Ömer Efendi Tarihinde "Rical-i müsteşar-ı Devlet-i Aliyye" bulunan 12 kişiden bahsedilmektedir: evvela Valide Kethüdası Yusuf Ağa ve Sadr-ı Rum-ı Sabık Tatarcıkzade Abdullah Molla Efendi ve Çelebi Mustafa Raşid Efendi ve Köse Kethüda el-hac İbrahim Efendi ve Gizli Sıtma İbrahim Kethüda ve Arabacı-zade Defterdar Feyzi Efendi ve Atıf Efendi ve Kethüda-i Sadr-i Ali Süleyman Penah-zade Moravi Osman Efendi ve Atıf Efendi ve Reisü'l-Küttab İngiliz Mahmut Efendi ve Ulemadan Münib Efendi ve Nakibü'l-Eşraf İsmail Paşazade İsmet Efendi ve Çavuş Ağa" [87] Asilerin idamlarını istedikleri bu kişiler aynı zamanda Atebegan-ı saltanatın önde gelen isimleriydi. Bunların yanında III. Selim döneminde üç defa Rumeli kazaskerliğine getirilen ve Nizam-ı Cedidi hararetle destekleyen ulemadan Valizade Mehmet Efendi de Sultan'ın yanında çok özel bir yere sahipti.[88] İstişareye büyük önem veren III. Selim, devletin sadece padişah, sadrazam, şeyhülislam ve vezirlere ait olmadığını, halkın da devlet idaresine en azından fikirleriyle katılması gerektiğini savunarak, kendi başkanlığında daimi bir meşveret[89] meclisi (danışma meclisi) toplanmasını istemiştir.[90] Sık sık yaptığı istişare toplantılarına şu isimleri çağırdığı görülür; Defterdar Efendi, Hakkı Beyefendi, Valide Sultan Efendi Kethüdası Mahmud Bey, Kethüda-yı Bevvabin Şemseddin Bey, Şehremini Abdurrahman Bey, Hayriye Muhasebecisi Mustafa İffet Bey, Kapıcıbaşı Seyyid Numan Bey, Sultan Kethüdası Naşid İbrahim Bey, Darphane Nazırı Ağa, Tersane Emini Ağa, Lala Mustafa Efendi.[91] ki bu şahıslarda Nizam-ı Cedid'in önde gelen simalarıydı.

Şüphesiz Nizam-ı Cedid'in oluşturulmasında ve uygulanmasında ulemanın çok önemli bir yeri vardır. Örneğin, Nizam-ı Cedid ordusu kurulmasına karar veren meşveret heyeti içinde, ulemayı temsil eden üç kişiden birisi İbrahim İsmet

---

[87] Mehmet Ali Beyhan, *Cabi Ömer Efendi Tarihi,* İ.Ü.S.B.E., İstanbul 1992, s.58.
[88] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.179.
[89] Meşveretlerin, reformların meşruiyetini sağlamak konusunda oynadığı temel rolü ifade eden bir metinde Sultan III. Selim; *"... nizam-ı cedid olarak bir maddeyi cümlesi [sofra kabinesi üyeleri] müzakere ve karar verildikte bedi olunacağı vakit kapuda bir meşveret olup kibar ve ulema cem olup madde be madde ol nizam cümleye kıraat ve nik ü bedi ve faide ve zarar ayan ve beyan olup cümlesi ol mecliste kabul eyledikten sonra himmet edip iktizada [sofra kabinesinin] reylerinin hilafına bir ferd kalmayub [devlet ricaline] cümlesine beğendirme..."* bu metnin tamamı için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi", *Belleten,* 37, 1973, 656-7.
[90] Uğur Ünal, *a.g.m.,* s.281.
[91] *A.g.m.,* s.281-282.

Bey'dir.[92] İbrahim İsmet Bey, III. Selim'in ilk saltanat yıllarından itibaren siyasi ve diplomatik konularda olduğu kadar, Nizam-ı Cedid kararlarının alınması ve uygulanması aşamalarında da destekçi olmuştur.[93] Tatarcık Abdullah Efendi ve Münib Efendi de Nizam-ı Cedid ordusu kurulmasında etkin rol oynayan diğer iki kişidir.[94] Daha yolun başındayken İsmet Bey, aynı Ebubekir Ratib Efendi ve Tatarcık Abdullah Efendi gibi ileride bu uygulamadan dolayı çıkabilecek zorlukları da kendisine iletmişlerdir.[95] III. Selim'e ıslahatlarında destek verenler arasında en yaşlı olanı ise Tatarcıkzade Abdullah Efendidir.[96] Abdullah Efendi kendi döneminde yaşayanlar tarafından zeki, faziletli, cömert, ancak borçtan sakınmayan ve bu yüzden de zaman zaman güç duruma düşen bir kişi olarak tanımlanmıştır.[97] III. Selim'in 1792'de çıkardığı bir fermanla ıslahat hakkında devlet adamlarının fikirlerini birer lâyiha halinde istemesi üzerine, o da bir lâyiha sunmuştur. Ordunun durumu, eski padişahlar zamanındaki disiplinin daha sonra nasıl ve niçin bozulduğu, ıslahı için gibi tedbirler alınması gerektiğini, tersanenin önemi, gemi inşasının lüzumu ve en önemlisi top dökümhanesinin yeniden düzenlenmesi ve modernleşmesi gibi konularda adımlar atmış bir ıslahat yanlısıdır.[98]

III. Selim'in bu kadrosu içinde en önde gelenlerden biri Çelebi Mustafa Reşid Efendi'dir. Kendisi sultanın ruhani hocası olup, Osmanlı sistemine hizmetkar olarak girmiş, III. Selim ile beraber iktidara gelmiştir. Nizam-ı Cedid ordusunun topçu ve piyade ocaklarının yeni silah ve teknikleri benimsemesinde önemli bir rol oynamış ve daha sonra defterdarlığa atansa da daima sultanın en yakın sırdaşı olmuştur.[99]

Çelebi Mustafa Reşid Efendi'den sonra III. Selim'in yanındaki en nüfuzlu kişilerden biri de Küçük Hüseyin Paşa idi.[100] Kendisi için bir dönem III. Selim'in süt

---

[92] İbrahim İsmet Bey; 1221 Recebi başlarında Nakibü'l-eşraf olmuştur. 17 M. 1222'de vefat etmiştir. Seyyid Ahmet Asım, *Asım Tarihi,* C.1, 1741, s.293. (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonundan kaynağa ulaşılmıştır.)
[93] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.180.
[94] *A.g.t.,* s.179.
[95] Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", s.215-216.
[96] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.119.
[97] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.V, Dersaadet 1309, s.250.
[98] Mehmet İpşirli, "Abdullah Efendi, Tatarcık", *TDVİA*, C.1, 1998, s.99; Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.119.
[99] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.115-116.
[100] *A.g.e.,* s.116.

kardeşi rivayeti ortaya atılmış olsa da, padişahın gözünde çok kıymetli olduğu için bu iddia ortaya atılmış daha sonra gerçek olmadığı ispatlanmıştır.[101] Küçük Hüseyin Paşa, gerek yapılan nişan talimleri esnasında, gerek Osmanlı Ordusuna verilmesi düşünülen yeni nizam hakkında Fransız Elçisi General Sebastiani ve İshak Bey ile yapılan istişarelerde bulunarak kendisini III. Selim'e sevdirmiş ve bir süre sonra (10 Mart 1792) de Kaptan-ı Deryalık görevine tayin edilmiştir.[102] Kendisi ıslahat düşüncesinde diğerlerine göre daha radikal görüşler savunmuştur.[103]

Sultan III. Selim'in kurumlarında görev yapmış önemli kişilerden biride Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'dır. Sultan III. Selim'in validesi Mihrişah Sultan'ın kethüdalığından evvel darphane eminliğinde bulunmuş olan Yusuf Ağa, devrin en nüfuzlu Nizam-ı Cedid erkanından ve padişahın en güvendiği adamlarından olup bu devir tarihinde ön plana çıkmış bir devlet adamıydı.[104] Fakat Yusuf Ağa III. Selim'in diğer danışmanları gibi vizyon sahibi bir yenilikçi değildi. O yenilik yaparken eski askeri birlikleri rahatsız etmemeyi ve bu nedenle daha ölçülü adımlar atılmasını dile getiriyor, padişah da onun telkinlerine Nizam-ı Kadimcilerin tepkisini çekmeden ıslahat yapabilmek için kulak veriyordu.[105] Böylelikle padişah Kadim sistemi temsil eden unsurları yapılacak yeniliklerin önünden çekmeyi ya da kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Ancak bu durum Yusuf Ağa'yı günü geldiğinde Nizam-ı Cedid düşmanlarından korumaya yetmemiş, asilerin defterinde ismi olan Yusuf Ağa hakkındaki ölüm emri akraba ve taraftarlarının verdiği rüşvetler sayesinde sürgüne çevrilmiştir. Cevdet Tarihi'nde sürgün yeri Bursa olarak gösterilmektedir. Ancak Yusuf Ağa ilk önce Kütahya'ya sürgün edilmiştir. Kütahya'ya gitmek istemeyen Yusuf Ağa, Reisülküttap Hâlet Efendi'ye bir mektup yazarak sürgün yerinin Geyve olarak değiştirilmesini rica etmiş ve isteği kabul edilmiştir [106]

---

[101] Nejad Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.3-4, İstanbul 1950-1952, s.35.
[102] *A.g.m.,* s.36.
[103] Filiz Özdemir, *a.g.t.* s.11.
[104] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa Ve Kethüdazade Arif Efendi", *Belleten,* Türk Tarih Kurumu, S.XX, 1956, s.485.
[105] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.117.
[106] *BOA., A.MKT, 798/10*

III. Selim'in ıslahatçı kadrosu içinde olanları açıklarken Mahmud Raif Efendiye de ayrı bir parantez açmamız gerekir. Zira kendisi padişahın ilk yıllarında Reisülküttab Mehmed Raşid Efendinin koruyuculuğunda yetişmiş ve sarayda görev almıştır.[107] Nizam-ı Cedid ile berber Osmanlı diplomasisi için önemli adımlar atılırken o padişahın dış ilişkiler danışmanı olarak görev yapmaktaydı. Mahmud Raif çeşitli alanlarda kendisini geliştirmiş, devletler hukuku, tarih, coğrafya, harita/plan çizimi ve siyaset ilmine özel ilgi duymuş, Fransızcanın yanında İngilizce de öğrenmiştir. Osmanlı yönetici sınıfı arasında Batı'daki teknik gelişmeleri yayma, Batı'daki kitapları Türkçeye çevirerek, Batılı kıyafetleri ve eşyaları Anadolu'ya getirerek ve kullanarak, payitahtta yaşayan Batılıların yaşam tarzı ve adetlerini taklit ederek, Batılı tarzda yaşamın Osmanlı yönetici sınıfı arasında yayılmasında önemli rol oynamış kişilerdendir. Ayrıca "vatan" kavramını çağdaş anlamda kullananların öncülerinden birisi olmuştur. Bunların yanında Osmanlı tüccarlarının çıkarlarını gözeterek Napoli, Marsilya, Cenova, Venedik, Mesina, Malta, Liverno gibi Akdeniz limanlarında konsolosluklar açılmasını sağlamıştır. Tüm bu faaliyetleri ile III. Selim'in kadrosu içinde çok önemli bir yer tutmuş, İngilizlere yakınlık duyduğu için İngiliz Mahmud Efendi olarak da anılmıştır. Sultanın talimatıyla askerlerine Avrupa tarzı üniformalar giydirmeye çalıştığı kale muhafızları tarafından öldürülmüştür. Bu olay Mayıs 1807'de Sultan Selim'e karşı olan ayaklanmanın kıvılcımı olmuştur. [108]

Nizam-ı Cedid kadrosu içinde bir başka önemli isimde Osmanlı Devleti'nin son geçici Avusturya elçisi ve sefaretname müellifi Ebubekir Ratib Efendidir.[109] III. Selim şehzadeliği sırasında saray hizmetkarlarının arkadaşlığı ile büyümüştür işte bu çocukluk arkadaşlarının bir tanesi de katibi Ebubekir Ratib'tir.[110] Bilindiği üzere Selim şehzadeliği sırasında Fransa kralı XVI. Louis ile bazı mektuplaşmalar yapmıştır, gönderdiği mektupların düzeltmelerini de yapan Ebubekir Ratib'tir.

---

[107] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.118.

[108] Kemal Beydilli, "Mahmud Raif Efendi", *TDVİA,* C.27, 2003, s.282-283; Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.118. Ayrıca bkz. Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.,* s.324

[109] Sema Arıkan, "Ebubekir Ratib Efendi", *TDVİA*, C.10, 1994, s.277.

[110] III. Selim'in şehzadeliği sırasında yanında olan diğer arkadaşları; Yaveri Hüseyin Ağa (daha sonra Küçük Hüseyin Paşa), katibi Ebubekir Ratib, Şakir Ağa, İshak Ağa bunlardan birkaçıdır. Ayrıntı için bkz. Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.17. Ayrıca Ebu Bekir Ratıp Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekîr Râtib Efendi(1750-1799)*, İstanbul 2011.

Arapça ve Farsçanın yanında elçiler ile münasebetleri sırasında diğer Avrupa dillerini de öğrenmiştir. Özellikle şehzade Selim'e nasihat amaçlı yazdığı ve Avrupa ile Osmanlı arasındaki dinamiklerin gittikçe arttığını gösteren mektubu[111] çok önemlidir. Bu mektup o dönem için III. Selim'in ıslahatlarındaki alt yapıyı çok net bir biçimde ortaya koymuştur. Yine bu mektuptan yola çıkarak şehzade Selim'in ve Ebubekir Ratib'in Avrupa bilhassa Fransa hakkındaki görüşlerinin de ne olduğu anlatılmış, her ikisinin de Avrupa hakkındaki bilgilerinin ne kadar olduğu anlaşılmıştır. Ebubekir Ratib Efendi hem iç hem de dış politikadan haberdar, rasyonel ve uzak görüşlü bir bürokrattır. Ona göre uluslararası arenada çok acımasız bir politika hakimdir, hiçbir etik ve ahlaki kural geçerli değildir, dostluklara ve ittifaklara kesinlikle güven olmaz, diploması ve politika "hileden" ibarettir.[112] XIX. yüzyılda Osmanlı diplomasisinin sivilleşmesi, Avrupa siyasetine nüfuz ve siyaset bilimindeki uzmanlaşma ile doğru orantılı yürümüştür. III. Selim devrinde, Mahmud Raif ve Ebubekir Ratıb efendiler gibi lisan bilir reisülküttablar eliyle yürütülen dış politika, ikili ve üçlü ittifaklara varan gelişmelerde önemli başarılar kaydetmiştir.[113] İşte Ratib Efendi bu görüşleri ile III. Selim için önemli bir yerde olmasına rağmen yine de düşmanlarının entrikalarının sonucu olarak 1799 yılında sultanın fermanı ile idam edilmiştir.[114]

Islahatçılar arasındakilerden bir tanesi de Selim'in yakın arkadaşlarından biri olan, acımasız kişiliğinden ve ne pahasına olursa olsun yapılacak ıslahatları gerçekleştirmedeki kararlılığından dolayı "gizli sıtma" lakabıyla anılan İbrahim Nesim Efendidir. Kendisi, Hazine'ye çekidüzen vermiş ve İstanbul Tersanesi'nin müdürlüğünü yapmış ateşli bir ıslahat yanlısıdır.[115]

---

[111] Aysel Yıldız, "Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratib Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu", *The Journal of Ottoman Studies,* S.XLII, 2003, s.234.
[112] *A.g.m.*, s.239.
[113] Kemal Beydilli, "Osmanlı Ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar Ve Siyasi Ahlak (1790-1856)" *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.42.
[114] Ebubekir Ratib Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, "Ebubekir Ratib Efendi'nin Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü", *V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* Ankara 1956, s.347-355: Hüner Tuncer, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratib Efendi'nin Viyana Mektupları", *Belleten,* XLIII, 1979, s.73-105.
[115] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.120.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanmasında görev almış kişilerden bir tanesi de Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi'ydi. O, III. Selim döneminde önemli bir yerde duran Avrupai usul diplomasisinin temel ilkelerini kavrayan bir devlet adamı olarak akılcı ve gerçekçi politikalar izlemenin gerektiğini biliyordu. Dış politikada hissi davranışların yeri olmadığını anlayarak Babıali'nin dış ilişkilerini şekillendirmeye çalıştı. Osmanlı Devletinde Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi'ye gelene kadar hiçbir Reisülküttap yeniliğe teşebbüs dahi edememişken, onun bu cesareti takdire şayandır. Bu dönemdeki diplomasi alanında yapılan ıslahatlar orijinaldir ve daha sonra yapılanlara hep emsal olmuştur. Özellikle Avrupa'da önemli merkezlerde daimi elçilikler açılması fikri en göze batan yeniliktir.[116] Bunların yanında Mehmed Raşid Efendi, imparatorluk cephaneliğinin müdürü olarak görev yapmış, gemi yapımı, gemicilerin işe alınması, eğitimi konularında önemli ıslahatlara imza atmıştır.[117]

Sultan Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultanın kethüda olarak görev yapan ve sonra da sadaret kethüdalığına getirilen Arabacızade İbrahim Efendi de, ıslahatçı kadro içinde önemli söz sahibi olan kişilerden biriydi.[118]

III. Selim dönemindeki ıslahatları yöneten kadro içindeki önde gelen isimler yukarıda bahsedilen kişilerdir. Islahatçı kadro içindeki diğer kişiler, Köse Kethüda, el-Hac İbrahim Efendi, Defterdar Feyzi Efendi, Sadr-ı Ali Süleyman Penahzade, Moravi Osman Efendi, Atıf Efendi, Ulemadan Münib Efendi, Nakibü'l Eşraf İsmailpaşazade İsmet Efendi ve Çavuş Ağa İdi.[119]

2. III. Selim'e Sunulan Yerli ve Yabancı Islahat Layihaları

Padişah III. Selim yapmak istediği ıslahatlara başlamadan önce dönemin devlet adamlarının da fikrini öğrenmek istedi. Bu sebeple 200 e yakın ileri gelenini reform projeleri hazırlatmak için görevlendirdi, düşüncelerini tam bir özgürlük içinde belirtmelerini bundan ötürü kimsenin cezalandırılmayacağını söyledi.[120] Bundaki

[116] Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *a.g.m.*, s.109,115,117.
[117] Stanford Shaw, *a.g.e.*, s.121.
[118] *A.g.e.*, s.121.
[119] Cabi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C.I, s.50.
[120] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.88.

amacı daha sağlam bir düşünce yapısı ile hareket etmek ve geniş bir katılım ile yapılacak ıslahat hareketini devlet politikası haline getirmekti. Başta Koca Yusuf Paşa olmak üzere yirmi iki devlet adamı padişaha raporlarını sundular. Bunlardan yirmisi Osmanlı, ikisi de Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Avrupalı Hristiyan idi.[121] Niyazi Berkes'in belgelerden yola çıkarak ifade ettiğine göre, bunlardan ancak onda biri padişahın isteğini karşılamıştır. Cevdet Paşa rapor yazanlardan birçoğunun işi oyuncağa çevirdiğini, sunulan projelerin bazılarının padişahı güldürecek kadar saçma olduğunu söylemiştir. Bu da gerçekte sunulan projelerin daha çok olduğunu, fakat birçoğunun biryana atılmış olduğunu düşündürmektedir.[122] Yusuf Akçura, devlet adamlarından istenen bu layihaların, Fransız İhtilali'nin "Cahier"[123] lerinden örnek alınarak istenildiğini sürmüştür.[124] Bu bilgi Fransız İhtilali'nin Nizam-ı Cedid üzerindeki etkisi üzerine farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Layiha sunanların arasında Sudurdan Veli Efendizade Emin, Sudurdan Salihzade Efendi, Sudurdan Aşir Efendi, Mevali-i fihamdan Hayrullah Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Abdullah Berri Efendi, Tersane Emini Hacı Osman Efendi, Kethüda-yı Sadr-ı Ali Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Rikab-ı Hümayun kethüdalığından munfasıl Rasih Mustafa Efendi, Kudema-yı ricalden Laleli Mustafa Ağa, Mebeynci Mustafa İffet Bey, Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Defterdar Mehmed Şerif Efendi, Tevkii El-Hac Mehmed Hakkı Bey, Muhasebe-i evvel El-Hac İbrahim Efendi, Müverrih-i meşhur Enveri Efendi, Defter Emini Ali Raik Efendi, Beylikçi Sun'i Efendi, Tezkire-i evvel Firdevsi Emin Efendi. Hristiyanlardan biri Osmanlı ordusunda hizmet veren Brentano[125] adlı Fransız

---

[121] Engin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, Kitapevi, İstanbul 2010, s.11.
[122] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.88.
[123] Fransız İhtilali sırasında "Les Etats Generaux" a (danışma meclisine) gelen mebusların ellerinde olan vekaletnameler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2016.
[124] Ali Rıza Şimşek, *Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları Ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006, s.98.
[125] III. Selim devri yeniliklerinde hizmeti geçen İsveçliler önemli işler başarmışlardır. Brentano, savaş esnasında Rusya ile seferin sevki hakkında ve diğer askeri konularda çeşitli raporlar hazırlamıştır. Brentano, Nizam-ı Cedid'le ilgili layiha vermesi istenen zevat içinde olup layihası askerin Avrupa tarzında talim ve terbiyesi ve düzenlenmesine dairdir ve III. Selim kendisini ismen soracak kadar

subayı, diğeri ise İsveç elçiliği memurlarından M. d'Ohsson[126] bulunmaktadır. D'Ohsson, Osmanlı Devleti'nde doğup büyüyen ve tahsil gören, Avrupa kültür ve medeniyeti ile yoğrulan, hayat bulduğu topraklarda maddi ve manevi zenginliklere erişen Lavanten tiplerin ilk ve en parlak örneklerinden biridir. 1792'de İstanbul'a döndükten sonra, yapılması düşünülen yenileşme hareketleri dolayısıyla, Ebubekir Ratib Efendi'nin de tavsiyesine uyularak kendisinden Nizam ı Cedid'e dair bir layiha hazırlaması, ayrıca yurt dışından ihtiyaç duyulan bazı askeri uzmanların, mimar ve mühendislerin getirilmesine vasıta olması istenmiştir. D'Ohsson reformlarla ilgili olarak iki ayrı risale kaleme almıştır.[127]

Bu raporlardan üçü ise sultanın bütün yönetim faaliyetlerini yönlendiren imparatorluk yöneticilerine aitti, bunlar o dönem ikinci kez sadrazam olmuş ve eşi görülmemiş askeri becerileri olan Koca Yusuf Paşa, asilere karşı isyanları bastırmak için ileride önemli rol oynayacak Mehmed Hakkı Bey ve dönemin sadrazamının yaveri bunun yanında Atabegan-ı Saltanat'ın lideri Mustafa Reşid Efendi'dir.[128] Sultan III. Selim'in en güvendiği isimler olan bu kişiler şüphesiz raporlarıyla da padişaha önemli bir yol gösterici olmuştur.

Nizam-ı Cedid için yazılan layihalarda "Kanûn-ı Kadim"e dönüş bir ideal olmaktan öteye geçmeyen manevi bir itici güç olarak karşımıza çıkmakla birlikte[129], bazı metinlerde, mevcut sorunların geleneksel bakış açısıyla ele alındığı, güçlüklerle karşılaşıldığında rasyonel değerlendirmeler yerine eski söylemlere ve reçetelere sığınıldığı da açıktır.[130]

Bu doğrultuda layihalarda eski–yeni/ kadim–cedid çatışması doğrultusunda 3 farklı görüş ortaya çıkmaktadır ki bunlar muhafazakarlar, te'lifçiler ve inkılapçılardır. Muhafazakar olarak adlandırılanların sorunların düzeltilmesi için,

---

yakından tanımaktadır. Kemal Beydilli, "İsveç"(Osmanlı-İsveç Münasebetleri), *TDVİA*, C.23, 2001, s.412.

[126] Enver Ziya Karal, *Selim III 'ün Hattı Hümayunları- Nizam-ı Cedit*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.35-36.

[127] Kemal Beydilli, "D'Ohsson, İgnatius Mouradgea", *TDVİA*, C.IX, 1994, s.496.

[128] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.122.

[129] Kemal Beydilli, *"*Islahat*"*, *TDVİA*, XIX(1999), 176

[130] Süheyla Yenidünya, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının Ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha (A Memorandum on Re-organization of Central Structure and Rumelia During the Reign of Selim III), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.30, Haziran 2014, s.97-140.

Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki kanunların yeniden uygulanmasını isteyenler olduğu anlaşılır.[131] Te'lifçiler olarak adlandırılan kişiler, çıkış noktasının gelenekler olmasını ediyorlar. İnkılapçılar ise, yeniçerilerin ıslahının mümkün olmadığını, bunları bir kenara bırakıp Avrupa usulüne göre yeni bir ordu kurulmasını savunuyorlar.[132] Her ne kadar üç görüş de düzenli ve eğitimli bir ordu kurulması fikrinde ortak olsa da[133], eskiden kopamayanlar ve çağdaşlaşma taraftarları daha ıslahat layihalarında karşımıza çıkmaktadır.

Layihaların sunulduğu sırada, Avusturya ile henüz harp sona ermemişti. Rusya ile mütareke görüşmeleri devam etmekteydi. Bu bakımından devlet adamları harbin kuvvetli etkisi altında layihalarını hazırladılar. Bundan dolayı layihaların ana temasını askeri alandaki ıslahatlar teşkil ediyordu.[134] Raporların birçoğunda rapor sahipleri, kendi mevki ve çıkarlarını da gözetmişler, ıslahatlara bu doğrultuda yön vermişlerdir. Tek bir istisna dışında "Tatarcık Abdullah". O bizzat sıkı bağları bulunan dini kurumlar dahil herkese aynı şekilde yaklaşmış, atama ve terfilerde sıkı imtihanlar yapılmasını istemiş, yetersiz bulunanların atılmasını önermiş, rüşvet ve iltimasa şiddetle karşı çıkmıştır.[135] Hocalık ve kadılıklarda ehliyetin öneminden bahsetmiş, ehliyetsiz olanların mutlaka görevden alınmasını ifade etmiştir.[136]

Layihalar incelendiğinde III. Selim'in, ıslahatlarını gerçekleştirirken bunlardan azami derecede yararlandığını görülür. Osmanlıda devlet teşkilat yapısı, devlet ile halkın birbirine bakışı ve klasik dönemden Osmanlı'nın kopuşu layihalar incelendiğinde çok net anlaşılmaktadır.[137]

Enveri Efendi'nin layihasına bakacak olursak kendisi şahısların şer'i meselelere vâkıf, emin ve sadık olması gerektiğini bildirerek çekilen zahmet ve sıkıntıların kaynağı için Kanuni dönemini milat noktası olarak görür. Ona göre daha

---

[131] Osman Özkul, *a.g.t., s.*177.
[132] *A.g.t.,* s.177.
[133] Tayyib Gökbilgin, *a.g.m.,* s.311.
[134] Çetin Aykurt, "III. Selim'in Fikri Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,* S.7, Konya 2015, s.442.
[135] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.125.
[136] Besim Özcan, "Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası", *Türk Kültürü Araştırmaları,* Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan Sayısı, 1987, s.55-64.
[137] Engin Çağman, "III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası", *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, S.7, Bilim Ve Sanat Vakfı, İstanbul 1999, s.218.

önce yönetim mekanizmasında ehil insanlar görev alıyorken Kanuni döneminden sonra şer'i ölçülerden uzaklaşıp ehil olmayan kişilere devlet görevleri verilmeye başlanmıştır. Enveri Efendi, hemen başlamak kaydıyla ehil insanların istihdam edilmesi gerektiğini ve bu konuda eski usullere dönülürse uzun da sürse hayırlı bir neticeye varılacağını ifade eder.[138] Bu görüş Enveri Efendi'nin Nizam-ı Kadimci kişiler arasında olduğunu göstermektedir. Ayrıca raporunun sonuna bakıldığında her ne kadar bozukluklar olsa bunların Allah'ın iradesiyle meydana geldiğini ve yine onun isteğiyle düzeleceğini söylemesi onun kaderci bir bakış açısına sahip oluğunu göstermektedir.

Kurtuluşun eskiye dönmekle olacağını düşünen layiha sahibi sadece Enveri Efendi değildi. Salihzade, Nuri ve Rasih Efendilerde tıpkı Enveri Efendi gibi ordudaki düzensizliğin sebebini eski kuralların uygulanmamasına bağlıyordu. Salihzade Efendi İstanbul'da Yeniçeri ile diğer ocaklara mensup az sayıda askerin bulundurulmasını, bunlara da sürekli silah ve taktik eğitimi verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yani sürekli ve hazır bir ordu lüzumundan bahsediyordu.[139]

Diğer bir layiha sahibi Defterdar Mehmed Şerif Efendi'ye göre düşmanı mağlup etmenin ve seferden sefere başarılı olmanın yolu mühimmat ve zahireden geçmektedir. Bütün bunların istenen seviyede olması ise hazineye bağlıdır. Dönemin diğer devlet adamları gibi kendisi de Kırım'ın elden çıkmasından çok üzgündür ve bir an önce Kırım'ın geri alınması gerektiğini söyler. Zaten bu döneme bakıldığında Kırım gibi Müslüman nüfusun çok olduğu ve Karadeniz de hakimiyet için stratejik önemi çok fazla olan bir yerin kaybedilmesi ıslahat layihalarının hazırlanış sürecine rast gelmesi, etkisini raporlarda çok fazla göstermektedir. Mehmed Şerif Efendi ayrıca vergilerden de bahsetmiş, alınan vergilerin halk üzerinde ciddi bir baskısı olduğunu dile getirmiş ve vergilerin herkesin bütçesine göre alınması gerektiğini vurgulamıştır.[140]

Askeri konularda öneri sunanlardan biride Mustafa İffet Efendi'dir. Mustafa İffet Efendi, orduya nitelikli asker akışının sağlanması için ocakların içinde her biri

[138] Engin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, s.17-18.
[139] Stanford Shaw, *a.g.e.*, s.134.
[140] Engin Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, s.19.

yüz ya da iki yüz kişiden oluşan, eğitim sırasında askerlere yardım ve çıraklık edecek ve ocak içinde boşalan mevkilerin ilk adımda kendileri tarafından doldurulacağı bir yedek acemi grubunun oluşturulması gerektiğini düşünüyordu. Böylece boş kadrolar doldurmak için hazır bir eğitimli grup oluşturulmuş olacaktı.[141]

Bir diğer layiha sahibi de kurduğu kütüphane ile meşhur olan Osmanlı şeyhülislamı Aşir Efendi idi. Çeşitli dönemlerde müderrislik, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunan Aşir Efendi, III. Selim'in çok güvendiği kişiler arasındadır. Kendisi padişaha askerlik ile konuların dışında ilmiye sınıfı ile ilgili dönem dönem görüşlerini iletmiştir. 1798 yılında padişah onu sadrazam yaparken özellikle ilmiye mesleğinde bir süreden beri görülen bozukluğu düzeltmesini istemiştir. O da şeyhülislamlığı döneminde çalışmalarını askeri sıkıntılardan çok ilmiye ile ilgili sorunlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Bilgisi, dürüstlüğü, hayır ve hasenata düşkünlüğü ile tanınan Aşir Efendi, III. Selim'in ıslahatlarında da ona önemli bir yol gösterici olduğu düşünülmektedir.[142]

İbrahim Efendi ve Yusuf Paşa, XV. ve XVI. yüzyıllarda Yeniçeri Ocağı'na asker temini için kullanılan devşirme sistemini yeniden canlandıracak bir plan önermişlerdir. Bu plana göre Hıristiyan vilayetlere belli aralıklarla seferler düzenlenecek ve reaya içinden iyi olanlar askere alınacaktı. Fakat planda Hristiyanların bu konuda işbirliği yapıp yapmayacağı göz ardı edilmişti.[143] Zira Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar da önemli bir yer tutmaktaydı.

III. Selim'e layiha verenlerden biride Katolik bir Ermeni olan D'Ohsson'dur. D'Ohsson 1784-1792 yılları arasında Avrupa'da kalmış ve bunun uzun bir bölümünü Fransa'da geçirmiştir. Fransız İhtilali sarsıntılarının çalışmalarını engellemesinden dolayı Viyana'ya geçmiş ve 1792 senesi sonlarına doğru İstanbul'a dönmüştür. Kendisi padişah III. Selim'in teveccühüne mazhar olmuş ve padişahın bu ilgisinden de ziyadesiyle memnun kalmıştır. D'Ohsson, Reisülküttap Raşid Efendi'ye yaptığı ziyaret sırasında kendisine Reis Efendi tarafından *"Fünün-ı harbe*

---

[141] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.135-136.
[142] Mehmet İpşirli, "Aşir Efendi", *TDVİA,* C.4, 1991, s.8. Reiszade Mustafa Aşir Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.,* s.303-304.
[143] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.135.

müteallik ve nizam ve idare-i askere dair", bazı şeyler sorulmuş, ayrıca bu husus üzerinde tekrar durulmak üzere Reis Efendi[144] kendisini evine davet etmiş ve istişarede bulunmuştur. D'Ohsson'nun kurulmasını gerekli gördüğü *"Fünün-ı Harbiye"* mektebi ile modern tavsiyelerini ihtiva etmektedir. Bu yapısı ile D'Ohsson'nun layihası Nizam-ı Cedid'e dair verilen diğer layihalardan ayrılır. O layihasına askeri talim ve terbiyeye verilmesi gereken önemden bahsederek başlar ve *Fünün-ı Harbiye* için acilen subay ve muallimlerin getirilmesi gerektiğini ileri sürer. Bunun yanında Yeniçeri Ocağını batıyı yeteri kadar doğru takip etmediklerini ve çağın gerisinde kaldıkları hususunda eleştirir. Bu söylediklerinin arakasından da devleti düzlüğe çıkaracak önerilerini 17 madde halinde sıralar, maddelerde özellikle yeni açılacak okuldan ve bu okulun başarılı olması için gerekli olan konular üzerinde durur. [145]

III. Selim' ıslahat layihası sunanlardan bir diğer gayrimüslim ise Alman asıllı Baron Von Brentano adında ki Fransız bir subaydır. Brentano Osmanlı hizmetine girdikten sonra ordunun eğitimi için "Fenn-i Harb" kitabını tercüme etmiştir.[146] Kitabın ilk bölümünde başarısızlıkların nedenleri üzerinde durmuş, başarısızlıkları iki nedene bağlamıştır. Birinci neden, Osmanlı'nın yabancı devletlerin harp silahlarından habersiz oluşu iken ikinci neden ise Osmanlı ordusunun komuta kademesinin yeni harp tekniklerini bilmeyişi olarak açıklamıştır. Kitabın diğer bölümünde ise eksiklikleri düzeltmek için neler yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.[147]

Brentano, yeniliklerin uygulama ve yöntemlerinde diğer bir gayrimüslim layiha sahibi D'Ohsson'dan farklı düşünüyordu. Ona göre askerlerin düzene kavuşturulmasında acele edilmesine gerek yoktu. Brentano tıpkı Tatarcık Abdullah Efendi'nin dediği gibi uygulamaların geniş bir zaman içinde sabırlı bir şekilde, memurların gereken yerde mükafat veya cezalandırılmasıyla yavaş yavaş yapılmasını

---

[144] Reis Efendi kelimesi ile dönemin sadrazamı Melek Mehmet Paşa tarif edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kayaş, "Mehmed Paşa (Melek, Damat), *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi,* C.2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s.163.
[145] Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradge d'Ohsson", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S.34, İstanbul 1984, s.282, 256-257, 265-266.
[146] Ali Rıza Şimşek, *a.g.t.,* s.105.
[147] Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema,* Bir Harf Yayınevi, İstanbul 2005, s. 230.

teklif ediyordu. Birçok tecrübe sonrası görülmüştür ki, yeniçerilerin başında bulunanlar ikna edilmeden uygulanmaya çalışılan talim ve teknikler benimsenmemiş ve tepkilere neden olmuştur. Bu nedenle yapılacak olan değişimlerin ani ve köklü olmak yerine yavaş yavaş yapılmasını ve özellikle orduda yapılacak bir değişimde tepki çekmemek için yeniçerilerin başında bulunanların ikna edilmesi gerektiğini belirtmiştir.[148] Brentano'ya göre, padişaha layiha sunan yerli ve yabancı devlet adamlarının tekliflerindeki en büyük yanlış, Avrupa ordusu ile Osmanlı Ordusu arasındaki mizaç farklılığının dikkate alınmamış olmasıdır.[149]

Üzerinde konuşulması gereken diğer bir proje sahibi de Çavuşbaşı Mehmed Raşit idi. Ona göre Anadolu'dan İslam ve Hristiyanlardan isteyenler devşirilmeli; eskiden olduğu gibi, bunlar en yüksek elit tabakayı oluşturulacak yönde eğitilmeli idi. (Hristiyan olanların Müslüman edilmesini de öneriyordu). Böylece padişaha sadık yeni bir kapıkulu ocağı kurulacaktı. Bunlar yeni silahlar verilecek ve bu yeni ordu 20-30 bin olunca Yeniçeri Ocağı kaldırılacaktı. Aynı şekilde Abdullah Berri Efendi de yetim ve yoksul çocukların devşirilmesini öneriyordu. Böylece 3-4 bin asker yetiştirilebilirdi. Bu öneri II. Mahmut zamanında uygulamaya konmuştur. [150]

Islahat taraftarı olup ve III. Selim'e ıslahat önerisi verenler arasında dikkat çeken önemli bir unsur bu kişilerin büyük çoğunluğunun sadaret, divan ve hazine makamları, sultanın idaresinin günlük işlerine bakan kalemiye sınıfı mensubu olmalarıdır. Reis Efendi, Abdullah Berri Efendi, 1788 – 1792 yılları arasında imparatorluk ordusunun resmi vakanüvisi olan ve hazine görevleri yapmış Sadullah Enveri Efendi[151], 1798 yılına kadar Sadullah Enveri Efendi'nin vakanüvis olarak halefi olan Halil Nuri Bey[152], 1790 ve 1793 yılları arasında baş defterdarlık yapmış

---

[148] Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, s.233.
[149] *A.g.e.*, s.233.
[150] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.89.
[151] Sadullah Enveri Efendi; Cevdet Paşa, Sadullah Enveri Efendi'nin hayatından bahsederken onu iyi huylu, dürüst, ahlaklı, güzel konuşan, Arapça ve Farsça bilen bir kişi olarak nitelendirmektedir. Ahmed Vasıf Efendi, Sadullah Enveri Efendi'nin yazdıklarını III. Selim'in yeterli bulmadığını dile getirmiştir. Münir Aktepe, "Enveri Sadullah", *TDVİA,* C.11, 1995, s.269.
[152] Halil Nuri Bey; Sadullah Enveri Efendi'nin vefatının ardından (7 Kasım 1794) vakanüvisliğe tayin edildi ve vefatına kadar aralıksız dört yıl bu görevde kaldı. Hizmeti süresince dönemin olaylarını altı cilt halinde telif ederek sadaret vasıtasıyla III. Selim'e sundu. Görev yaptığı dönem devlete yeni bir düzen verilme devri olduğundan bununla ilgili çıkarılan nizamname III. Selim'e sunduğu serinin içinde "şürut" adı altında yer almaktadır. Halil Nuri Bey'in Irad-ı cedid, topçu. arabacı, humbaracı,

olan Şerif Mehmed Paşa, bir dönem defterdarlık yapan ve Osmanlı mali sistemine dair çarpıcı bilgisi ile dikkat çeken Moralı Osman Efendi, uzun yıllar hazinede görev yaptıktan sonra emekli olan, tecrübesi ve bilgisi ile saygı gören Laleli Mustafa Efendi[153], zamanında yolsuzluk yaptığı gerekçesi ile başdeftardarlıktan atılan, raporu sunduğunda ise başruznameci olarak görev yapan Ali Raik Efendi,[154] Mustafa İffet Efendi[155], dönemin Divan Katibi Safi Efendi ve Firdevsi Mehmed Efendi[156] bu yenilik taraftarı olan ıslahatçılar olarak yazılabilir.

Yukarıda bahsedilen isimler arasında olan Moralı Osman Efendi ile ilgili küçük bir parantez açıp bazı ek bilgiler daha vermek yerinde olacaktır. Osman Efendi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Mora yarımadasından olduğu için kendisine Moralı denmiştir. Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetler vermiş bir aileye mensuptur.[157] İki kez defterdarlık yapmış, özellikle mali işlerde büyük başarı göstermiştir.[158] III. Selim'in emriyle devlet nizamına dair layiha sunan yirmi iki kişiden biridir.[159] Moralı Osman Efendi, düzenlemeye muhtaç gördüğü meseleleri detaylı bir şekilde tahkik ve akabinde problemin çözümüne ilişkin fikirlerini bir takrirle ile ilgili mercilere nakletmesiyle meşhurdur.[160] Osman Efendi III. Selim'e sunduğu vesikasında ilk olarak yetim malı konusuna değinmiş ve bu konu üzerinde uzun uzadıya durmuştur.[161] Padişahta buna karşılık olarak yetim malı yemeninin meşrebine ters düştüğünü ve buna asla rızası olmadığını ifade etmiştir.[162]

---

lağamcı ve Levent çiftliği ocaklarıyla ilgili vb. diğer nizamnameleri "şerait" adıyla toplayıp IV. cilt olarak düzenlemesinin takdire şayan olduğu ve kendisinin taltif edilmesi gerektiği konusunda bir telhis ve III. Selim'in hatt-ı hümayunu vardır. Sade bir üslupla kaleme alınan eserden Cevdet Paşa, tarihinin VI. cildinde 1209-1213 (1794-1798) yıllan olaylarını verirken geniş ölçüde faydalanmış ve yer yer diğer kaynaklarla da karşılaştırmıştır. Halil Nuri'nin "Nizam-ı Zabt-ı Vekayi'" başlığı altında takdim ettiği arzı, onun tarihçilik anlayışı ve olayların kaydedilmesi hususundaki görüşünü yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Mehmet İpşirli, "Halil Nuri", *TDVİA,* C.15, 1997, s.321-322.

[153] Laleli Mustafa Efendi, asker yevmiyesi ile ilgili öneriler sunmuştur. Filiz Özdemir, *a.g.t.,* s.16.

[154] Ali Raik Efendi, ocakların nizamı mühimmat ve zahire hazinesi, eşkıya zulümlerinin bastırılması hakkında fikirlerini sunmuştur. Filiz Özdemir, *a.g.t.,* s.17.

[155] Mustafa İffet Efendi, asker yevmiyesi ile ilgili önerilerini sunmuştur. Filiz Özdemir, *a.g.t.,* s.16.

[156] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.122-124.

[157] Mahmud Esad Kalıpçı, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* S.2, C.21, 2015, s.259.

[158] *A.g.m.,* s.261-262.

[159] *A.g.m.,* s.262.

[160] *A.g.m.,* s.263.

[161] *A.g.m.,* s.264.

[162] *A.g.m.,* s.271.

İmparatorluğun idari ve dini kurumlarına ilişkin olan raporların büyük çoğunluğu askeri nitelikli olmayan ıslahat layihalarından oluşmaktaydı. Bu layihalar önemli mevkilerin ehil olmayan kişiler tarafından işgal edildiğini, yolsuzluk ve kayırmacılığın arttığını, hükümetin eskisi kadar etkin olamadığını kabul etmekteydi. Çözüm önerileri ise yine her zamanki gibi aynı sonuca varıyordu: Eski kurallara bağlı kalınması, eski usullere dönülmesi, rüşvetin kaldırılması, atamalarda kurumsallaşmaya gidilmesi, günahı ve suçu yasaklayan fermanların yayınlanması vs.[163] Kısacası sorunun nerede olduğu belliydi ama çözümü sürekli eskide arayan bir anlayış vardı ve bu anlayış hiçte III. Selim'e makul gelmiyordu. O çözümü daima batıda daima yeni de arıyordu. İşte belki de bu yüzdendir ki yapacağı yeniklerin adını "Nizam-ı Cedid" koymuştu.

3.Muhalifler

Büyük değişim ve dönüşüm süreçleri, bütün toplumlar için sancılı ve genellikle de kanlı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da reform girişimleri farklı gerekçeler, endişeler ve beklentilerle ortak hareket eden sivil – askeri güç odaklarının muhalefeti ile karşılaştı. Bir başka değişle muhafazakar endişelerin ve menfaat birlikteliğinin şekillendirdiği bu tür ittifaklar, II. Osman (1618 – 1622) ve III. Selim (1789 – 1807) örneklerinde olduğu gibi bazen padişahları, genelde de reformcu kadroları tasfiye etmek, katletmek suretiyle çeşitli dönemlerde iktidarı ele geçirdi.[164] III. Selim döneminde ayanların ortadan kaldırılması ve mahalli güçlerin devre dışı bırakılması, dolayısıyla merkezi otoritenin tesisi büyük önem arz etmekteydi.[165] Bu amaç doğrultusunda III. Selim kendisine muhalif olanları erkenden tespit etmeliydi. Fakat bu göründüğü kadar kolay değildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim dönemi modern devletin inşası yolunda ilk defa planlı ve köklü adımların atıldığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Tarihçiler tarafından Nizam-ı Cedid ortak adı altında tanımlanan ve merkezi otoritenin ve devlet kurumlarının yanı sıra toplumu ve ekonomiyi yeniden

---

[163] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.145-146.
[164] Yüksel Çelik, "Nizam-ı Cedid'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),*. s.579.
[165] Kemal Beydilli, "Aydınlanmış Hükümdar", *a.g.e.,* s.34.

düzenlemeye çalışan bu programın, devletin otoritesi altına almayı hedeflediği grupların tepkisi sonucu başarısız olduğu dile getirilmiştir. Bu başarısızlık ifade edilirken, "devleti kurtarmak adına reform yapmaya çabalayan iyi niyetli ancak zayıf karakterli III. Selim ve onun etrafında toplanan bir grup aydın devlet adamı ile reforma karşı çıkan entrikacı devlet adamları ve bu devlet adamlarına kendi çıkarları ya da tutuculukları sebebiyle destek sağlayan yeniçerilerin, ulema ve cahil ahalinin mücadelesi"[166] göze çarpmaktadır.

Şüphesiz ki III. Selim'in de yapmak istediği reformlara destek verenler olduğu gibi karşı çıkanlarda vardır. Bu karşı çıkanların bir kısmı düşüncelerini ve taraflarını en baştan belli etmiş iken, bazıları ise tavırlarını III. Selim'den gizlemiş onun yanındaymış gibi görünüp alttan alta muhaliflere destek vermiştir.

3.1 Şerifzade Seyyid Mehmed Ataullah Efendi

Şerifzade Seyyid Mehmed Ataullah Efendi III. Selim döneminin meşhur din bilginlerinden bir tanesidir. III. Selim'in tahta çıkışından sonra atadığı ilk şeyhülislamdır.[167] Babasına nispetle Şerifzade, büyük dedesine nispetle Ebu İshakzade, aksaklığı sebebiyle de Topal lakapları ile tanınmıştır. Şeyhülislam Şerif Mehmed Efendi'nin oğludur.[168] 12 Cemaziyelevvel 1173 (1 Ocak 1760) İstanbul doğumludur.[169] Siyası olayların son derece yoğun olduğu bir sırada, köklü bir aileye mensup oluşu, iyi bir tahsil görmüş olması, muhafazakar bir tavır takınması ve maddi konulardaki dürüstlüğü sebebiyle padişah III. Selim tarafından 14 Kasım 1806'da şeyhülislamlığa getirildi. Bu dönemde meydana gelen birçok siyasi olayın bizzat içinde bulundu. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve IV. Mustafa'nın onun yerine tahta çıkması olaylarında Köse Musa Paşa ile birlikte askerin ileri gelenleriyle bazı

---

[166] Mehmet Mert Sunar, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.497.

[167] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* s.529.

[168] Mehmet İpşirli, "Ataullah Mehmed Efendi, Topal", *TDVİA*, C.IV, 1991, s.47.

[169] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.530.

müzakereler yaptı ve onların istekleri doğrultusunda hareket etti.[170] Bu durum daha sonra çok eleştirilmesine sebep oldu. Hayatı hakkında kısaca bilgi vermiş olduğumuz Ataullah Efendi, 14 Ekim 1811 'de[171] Güzelhisar (Aydın) da vefat etmiş[172] ve buradaki Cami-i Atik'e (Eski Camii) defnedilmiştir.[173]

Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'nin tanınmasında etkili olan faktörler ailesi, eğitim hayatı ve siyasi gücü değildi. III. Selim dönemi anlatılırken çok fazla adı geçen bu şeyhülislamın tanınmışlığı daha çok Kapakçı Mustafa İsyanında oynadığı rolden gelir. III. Selim'in tahtan indirilmesiyle sonuçlanan bu olay aynı zamanda Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin de kötü bir şöhret kazanmasına sebep olmuştur. Bu kötü şöhret sebebiyle 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en "mürteci", "menfaatperest", "muhafazakar" ve "yobaz" şahsiyetlerden biri olarak anılmıştır.[174] İyi yetişmiş bir alim ve devlet adamı olan Ataullah Efendi, oldukça yoğun siyası faaliyetleri yanında ilmi ve edebi çalışmalar yapmış da olsa bu yaptıkları kötü şöhreti nedeniyle tarihçiler tarafından neredeyse hiç dikkat çekmemiştir.[175]

Mayıs 1807 isyanı ve III. Selim'in tahtan indirilmesinde Ataullah Efendi'nin rolü konusunda dönemin tarihçileri arasında iki ayrı görüş hakimdir. Bir grup tarihçi Ataullah Efendi'nin suçsuz olduğunu savunurken,[176] diğer gruptakiler ise şeyhülislamın suçlu olduğundan emindirler. Özellikle Cevdet Paşa'nın Ataullah Efendi ve Köse Musa Paşa'nın isyanda rolü olduğu konusundaki yazdıkları çok yaygın olarak doğru kabul edilmiştir.[177]

---

[170] Nizam-ı Cedid ve III. Selim devrini sona erdiren Kabakçı İsyanın başında Kabakçı Mustafa olsa da ayaklanmanın arka plandaki gerçek mimarlarının sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Mehmed Efendi olduğu bilinmektedir. Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, C.24, 2001, s.8.

[171] Ataullah Efendi'nin verilen bu ölüm tarihi Şanizade Tarihine göredir, Cabi Ömer Efendi, vefat tarihini 25 Ramazan 1226 (13 Ekim 1811) olarak belirtir. Ancak, Aydın muhassılı tarafından merkeze gönderilen resmi bir rapor şeyhülislamın ölüm tarihinin 25 Ramazan 1226 (13 Ekim 1811) olduğunu kesinleştirmiştir. Bkz. Aysel Yıldız, *a.g.m.,* s.532.

[172] Mehmet İpşirli, *a.g.m.,* s.47.

[173] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye",s.532.

[174] *A.g.m.,* s.532.

[175] Mehmet İpşirli, " Ataullah Efendi, Topal", s.47.

[176]Tüfengçibaşı Arif Efendi Ataullah Efendi ile ilgili olarak sessiz kalan taraftaydı. Bkz. Fahri Çetin Derin, "Tüfengçibaşı Arif Efendi Tarihçesi", *Belleten,* XXXVIII, S.151, 1974, s.379-443.

[177] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.536.

Ataullah Efendi, Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi'nde III. Selim'in tahtan indirilmesinde elebaşılardan biri olarak gösterilmiştir. Ruznameye göre, şeyhülislam Ataullah Efendi, Kaymakam Köse Musa Paşa ve Sekbanbaşı birlik olup hareket etmiştir. Bu kişiler aynı zamanda Nizam-ı Cedid karşıtı yeniçeriler ile de iş tutmaktan[178] da geri durmamıştır.[179]

Şeyhülislam Ataullah Efendi hakkındaki diğer bir tutum ise ikiyüzlü ve riyakar bir din bilgini olduğudur. Nizam-ı Cedid'i ya da herhangi bir yenileşme ve modernleşme girişimini beğenip desteklemediği halde, destek veriyormuş gibi görünmüş, böylece padişah III. Selim'in gözüne girerek makam ve mevkiini yükselmeyi amaçlamıştır. İlmiye sınıfı içinde en yüksek makama sahip olsa da bu kendisine yetmediği III. Selim'e karşı yapılmış olan Mayıs 1807 isyanın ortaya çıkmasında ve padişahın tahtan indirilmesinde etkin rol oynadığı iddia edilmiştir.[180]

Ataullah Efendi'nin durumunu anlamak için en aydınlatıcı olay Mayıs 1807 isyanında III. Selim ve düşmanları karşısındaki tutumudur. Oğulukyan'ın Ruznamesine göre asiler isyan sonrası ulemayı Etmeydanı'na toplamış ve burada katlini istedikleri devlet adamlarının isimleri Ataullah Efendi'ye zorla yazdırmıştır. Bu zorlama karşısında şeyhülislam fetva yazmıştır.[181] Biz adalet istiyoruz diyen asilerin şeyhülislama fetvayı yaz demesini üzerine, Ataullah Efendi'nin korkusundan yere baktığı ve sakalını sıvazladığı söylenmiştir. Yine ruznameye göre, asilerin başını istediği kişilerin isimlerini şeyhülislama yazdırırken, asiler ve şeyhülislam

---

[178] Georg Oğulukyan'ın Ruznamesine göre, Şeyhülislam Ataullah Efendi, Kaymakam Köse Musa Paşa, Sekbanbaşı ve diğerlerinin baş başa vererek kararlaştırıp işbirliği yaptığı adamlar: Yirmibeşlerin orta mütevellisi Trabzonlu Bakıcı Hacı Mustafa, Ellialtıların orta çardak başyasakcısı Gürcü Hasan Ağa ve Giresunlu Kabakçı Mustafa.

[179] Hrand D. Andreasyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, İ.Ü.E.F.Y. No:1702, İstanbul 1972, s.17.

[180] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.538.

[181] Tarih-i Cevdet'e göre isyancıların katlini istediği devlet ricali 11 kişiydi, "Gizli Sıtma" diye bilinen Hacı İbrahim Efendi, İbrahim Kethüda, Memiş Efendi (Rikab-ı Hümayun Kethüdası), Safi Ahmed Efendi (Reisülküttap vekili), Ahmet Bey (İrad-ı Cedid Defterdarı), Ebubekir Efendi (Darphane Emini), Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa, Sırkatibi Ahmed Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Şükrü Bey (Bostancıbaşı), Müderris ve Kapan Naibi Lütfullah Efendi. Tarihi Cevdet, Dersaadet 1309, C. VIII, s.162-163. Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'nın asilerin defterinde ismi olduğuna dair, *BOA., A.MKT, 798/10*

Asilerin talep ettiği reaya ise, Şapçı Musi, Çelebi Todoraki, Nizam ustası Ekmekçi Artin ve Düzoğlu Ohannes Çelebi idi. *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s.8.

arasında bazı diyaloglar yaşanmış ve bazı konularda asilerle aynı fikirde olmasa da şeyhülislam korkusundan söylenen çoğu şeye *"Haklısınız"* deyip onay vermiştir.[182]

Ancak Oğulukyan'ın Ruznamesi'nin aksine Aysel Yıldız'ın "*Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye"* adlı makalesinde kaleme alıp ispat ettiği bir diğer görüş, asilerin başlarını istedikleri kişilerin listesi oluşturulurken Ataullah Efendi'nin meydanda olmadığı yönündedir. III. Selim'e yazılan bir arşiv belgesinden yararlanılarak yapılan bu yorumda, şeyhülislamın o gün meydana (Etmeydanı) hiç gelmediği Paşakapısı veya Ağakapısı'nda beklediği ifade edilmiştir. Asilerin ismini istediği kişilerin listesini şeyhülislam yazmış gibi görünse de kendisi o an meydanda değildir, asilerin isteklerini kendisine sekbanbaşı fetva emini ve vakayi katibi iletir. Aysel Yıldız Oğulukyan'ın Ruznamesi'nde geçen asiler ve şeyhülislam arasında olan diyalogların hiç yaşanmadığının ispatladığını belirtmektedir.[183]

Aysel Yıldız'ın bu yorumun yanı sıra Ataullah Efendi'nin asilerle iş birliği yapıp yapmadığı konusunda dikkat çeken bir diğer hususta şeyhülislamın bahsi geçen geceyi nerede geçirdiğidir. Çünkü bazı kaynaklarda şeyhülislam ve ulemadan bazı kişilerin, asilerin bazı devlet adamlarının başını istediği günün akşamı, geceyi başı istenen devlet adamları ile aynı yerde(72. Bölüğün kışlasında) geçirmiş olduğu yazılıdır. Kaynaklara göre bu tesadüf bir durum değil, dikkat çekmemek için yapılan planın bir parçasıydı.[184] Yayla İmamı Risalesi müellifine göre Şeyhülislam Ataullah Efendi ve ulemadan diğer kişiler yeniçerinin kışlasında kendi rızaları ile kalmışlardır. Fakat sanki yeniçerilerin zorlaması ile kalmışlar izlenimi vermeye çalışmışlardır.[185] Tüm bunlara ek olarak birde o gece (Perşembe gecesi) valide sultan kahvecibaşısı Abdurrahman Ağa'nın kışlaya gelmesi ve burada III. Selim'in tahtan indirilmesini konuştuğu[186] iddiası vardır ki durumu Ataullah Efendi açısından çok daha olumsuz

---

[182] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s.7.
[183] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.541.
[184] *A.g.m.*, s.541.
[185] Fahri Çetin Derim, *Yayla İmamı Risalesi*, s.229.
[186] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.542, ayrıntı için bkz. *Tarih-i Asım*, C. II, s.34.

bir tarafa çevirir. Bu durum III. Selim'in tahtan indirilişi sırasında Ataullah Efendi'nin olayların tam ortasında olduğunu gösterir.

Tüfengçibaşı Arif Efendi, cuma günü Nizam-ı Cedid'in artık lağvedildiğini asilerin de durumu tartışıp bir kenara çekildiğini belirtir, ardından Ataullah Efendi'nin asilere *"Cemiyetlerini ber-taraf edelim, daha bir sözleri ve söyleyecekleri var mıdır?"* diye sordurur.[187] Bu soru yatışmakta olan asilerin özgüvenini yükseltmiş, yamakların lideri konumunda olan Bayburdi Süleyman cülus meselesini ortaya atmıştır.[188] Ataullah Efendi sordurduğu bu soru ile Kabakçı Mustafa'nın aslında bir piyon olduğunu göstermiştir. Asilerle pazarlık yapan Ataullah Efendi ve yanındakiler nihayetinde III. Selim'in saltanatına son verilmesini ve IV. Mustafa'nın tahta çıkarılması konusunda asileri ikna etmişlerdir. Bütün olumsuz gelişmelerden III. Selim'in sorumlu olduğuna dair fetvası alınmasıyla oynan oyun da son bulmuştu.[189]

İsyanla ilgili Fransızca bir tarihçe bırakan Saint-Denys de Ataullah Efendi'yi pek çok açıdan suçlamasına rağmen Osmanlı'da taht değişikliği yaşanması konusunda onun etkili bir rolü olmadığını düşünenlerdendir. Ona göre isyanın ana aktörü Kabakçı Mustafa'dır.[190]

Görüldüğü üzere Ataullah Efendi yukarıda sözü edilen bazı araştırmacılar tarafından hiçte Nizam-ı Cedid muhalifi gibi gösterilmemektedir. Peki o zaman kendisi hakkında yerleşmiş olan bu menfi düşüncenin sebebi nedir? Ataullah Efendi'yi III. Selim ve Nizam-ı Cedid düşmanı yapan nedir?

Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin Nizam-ı Cedid ile birlikte şeyhülislamlık makamında bir otorite kaybı olduğunu düşünmesini kuvvetle muhtemeldir. Zira bazı araştırmacılar şeyhülislamlığın otoritesinin azaldığını özellikle karar mekanizması olmaktan uzaklaştığını dile getirir. Tarih-i Asım'da isyandan önce Ataullah

---

[187]Fahri Çetin Derin, *Tüfengçibaşı Arif Efendi Risalesi,* s. 400.

[188] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.543.

[189] Süheyla Yenidünya, *Mehmet Sait Halet Efendi Hayatı İdari Ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008, s.88-89.

[190] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.545.

Efendi'ye "mahalle imamı" kadar dahi değer verilmediği, birçok konuda kendisine danışılmayı bırak haber dahi verilmediği, hadiselerden ancak ziyaretine gelenler vasıtasıyla haberdar olduğu ifade edilir.[191] Bunun yanında özellikle III. Selim döneminde şeyhülislamlık makamı ile sadrazam arasındaki yetki çatışması,[192] devleti çeşitli sıkıntılara itmiş ve bu durum padişahı içinden çıkılması zor olaylarla karşı karşıya bırakmıştır. Şeyhülislam ve sadrazam arasındaki karışıklığa işaret edilerek, devletin askerlik kurumu gibi, ilmiye teşkilatının da bozulduğu, ordu kadısını "şeyhülislamın seçtiğini, Bab-ı Ali beğenemez, sadrazamın istediğini de ulema beğenmezdi." diyerek anlatılır.[193] Ataullah Efendi'nin bu durum karşısında Nizam-ı Cedidci zümre tarafından bir kenara atıldığını düşünmesi, kendi nüfuzunu geri kazanmak istemesi ve bu amaçla da Nizam-ı Cedid'e karşı olan "devlet küskünleri" ile işbirliği yapmış olması da ihtimal dahilindedir.[194]

Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin Nizam-ı Cedid hakkındaki düşüncesini net olarak gösteren bir ipucu olmasa da, kendisini III. Selim'e muhalif olduğunu gösteren bazı olaylar vardır. Örneğin, Nizam-ı Cedid ordusunun Edirne'de yayılışında yaşanan başarısızlıktan sonra Salihzade Ahmed Esad'[195]ın görevinden azl edilmesi (ki Salihzade Ahmed Esad Efendi yeniliklere taraftar bir alim olarak padişahın faaliyetlerini desteklemiştir[196]) ve arkasından bu makama Ataullah Efendi'nin getirilmesi gelenekçilere verilen sus payı olarak gösterilmektedir. Bu değişiklik Nizam-ı Cedide karşı olanların Salihzade Ahmed Esad'ın görevine son

---

[191] *Tarih-i Asım*, C.I, s.137.
[192] İsmail Hakkı Uzançarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.189.
[193] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.111.
[194] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", , s.546.
[195] 6 Eylül 1740'ta İstanbul'da doğan Ahmed Esad. II. Mustafa'nın başimamı Şeyhülislam Mehmed Salih Efendi'nin oğlu, Şeyhülislam Camgöz Mehmed Emin Efendi'nin kardeşidir. III. Selim 'in (1789-1807), saltanatının başlarında yapacağı icraatı geniş bir tabana yaymak için devrin idareci ve aydınlarından ıslahat layihaları istediği sıralarda layiha sunan ikisi yabancı yirmi iki kişi arasında Esad Efendi de bulunmaktaydı. Onun görüşleri daha ziyade askeri ağırlıklı olup köklü yenilikleri ortaya koymuyordu. III. Selim'in Nizam-ı Cedid faaliyetlerini yoğun olarak yürüttüğü yıllara rastlamaktadır. III. Selim, Nizam-ı Cedid teşkilatının Rumeli'de uygulanması için Kadı Abdurrahman Paşa'yı görevlendirdiğinde Edirne'de buna karşı bir hareket başlamış, Şeyhülislam Esad Efendi'nin de karşı çı-kanlar aleyhine verdiği fetva asiler arasında duyulunca kendisine karşı büyük bir tepki oluşmuştu. Esad Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Esad Efendi, Salihzade", *TDVİA*, C.XI, 1995, s.345-346.
[196] Mehmet İpşirli, *a.g.m.*, s.345.

verilip yerine korkunç bir mürteci olan halefi getirilmiştir diye ifade edilir.[197] Bu da aslında Ataullah Efendi'nin Nizam-ı Cedide çok yakın olmadığını bize göstermektedir.

Ataullah Efendi'nin ıslahat yanlısı mı, yoksa muhalif mi sorusuna yanıt olabilecek bir başka görüş daha vardır. O da Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin Edirne İhtilali'nden sonra meşihat makamından azli ve bir gün sonra tekrar göreve iadesidir. Bu azlin gerçekleşmesinden sonra yeniçeri çok büyük tepki göstermiş, azli protesto etmiş ve Ataullah Efendi'ye tekrar makamı geri verilmiştir.[198] Bu olayın III. Selim ıslahatlarına en büyük muhalif olan yeniçeriler ile Ataullah Efendi'nin aynı safta olduğu izlenimini verdiğini açıkça ve rahatlıkla dile getirebilir.

Yine dikkat çeken bir konu Ataullah Efendi'nin dönemin muhalif isimlerinden biri olan Mehmet Sait Halet Efendi[199] ile olan yakınlığıdır. III. Selim döneminde Fransa Büyükelçiliği'nde bulunan Halet Efendi, isyan sırasında reisülküttaplığa getirilmesi muhafazakarlar ile olan ilişkisini göstermektedir ki bu muhafazakarların başında Ataullah Efendi gelir.[200] Halet Efendi o dönemde devlet kademesinde hızlı bir şekilde yükselmenin anahtarının intisab usulüne bağlı olmaktan geçmekte olduğunu bilir ve Fransa Büyükelçiliği'nden döner dönmez, muhafazakar, yenilik karşıtı ve yanında yetiştiği şeyhülislam Ataullah Efendi'nin himayesine girer ve Ataullah Efendi'ye bu bağlılığının da ödülünü isyan sırasında III. Selim'in bürokratlarından olmasına rağmen burnu bile kanamadan kurtularak alır. Asilerin ona ilişmeyi bırak üstüne bir de rikab reisülküttaplığı görevine atanarak

---

[197] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.546, Yılmaz Öztuna, *Başlangıçtan Günümüze Büyük Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, XI, İstanbul, s.131.

[198] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.546-547.

[199] Mehmet Sait Halet Efendi; Kırımi Hüseyin Efendi ve Mihrimah Hanım'ın oğlu olup, 1760 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Şerif Efendi'nin oğlu ve geleceğin meşhur şeyhülislamı Ataullah Efendi ile birlikte yetişip Hanegi usulüne göre eğitim almıştır. Ülkede düzenin sağlanması için merkezi otoritenin güçlendirilmesini savunan Halet Efendi'nin fikirleri padişah III. Selim'in takdirini kazanmış ve bunun sonucu olarak kendisine 10.000 kuruş atiyye verilmiştir. Böylece sultan III. Selim'in gözüne giren Halet Efendi, Reşid Efendi'nin de aracılığıyla beylikçilik kesedarlığında istihdam edilmek üzere haceganlık sınıfına alınmıştır. Ardından Paris Büyükelçiliğine atanarak siyaset sahnesinde yerini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.7-8, Abdülkadir Özacan, "Halet Efendi", *TDVİA*, C.15, 1997, s.249-251.

[200] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.89.

daha da onurlandırılmıştır. Bu atamada Ataullah Efendi'nin rolü ise açıktır. [201] Halet Efendi gibi III. Selim'e muhalifliği ispatlanmış bir kişi ile ilişki Ataullah Efendi'yi III. Selim'e karşı bakışı konusunda bize kabul edilebilir bir görüş kazandırmıştır.

Genel olarak bakıldığında Şeyhülislam Ataullah Efendi ile Nizam-ı Cedid ricalinin arasının çok sıcak olmadığı söylenebilir.[202] Ataullah Efendi'nin isyandan sonra Nizam-ı Cedid içinde etkin rol oynamış müderrislerin ilmiye sınıfından çıkarılmasını istemiş ve bu kişilerin makamlarının da ellerinden alınması emretmiştir.[203] Listedeki isimler incelendiğinde Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin emriyle görevden alınan kişilerin ya dönemin önemli bir devlet adamı yada Nizam-ı Cedid içindeki devlet adamlarıyla bağlantılı şahısların akrabaları olduğu görünmektedir. İsimlere kısaca bakacak olursak, Nizam-ı Cedid'i destekleyen Cebbarzade Süleyman Bey'in oğulları Abdülfettah Efendi ve Hamza Bey, Mahmud Raif Efendi'nin oğlu, İbrahim Nesim Efendi'nin oğlu, Kadı Abdurrahman Paşa'nın bir oğlu, Kapan-ı Dakik Naibi Abdüllatif Efendi'nin damadı, Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa'nın oğulları Münir Bey, Şefik ve Habib Beyler[204] bunlardan bir kısmıydı. Azl edilen kişilerin büyük bir kısmının Nizam-ı Cedid ile bağlantılı kişilerin akrabası olması çok düşündürücü bir konudur. Ataullah Efendi'nin bu listede Nizam-ı Cedidcileri hedef alması bir iç hesaplaşma içinde olduğunu gözler önüne sermektedir.[205]

3.2.Köse Musa Paşa

III. Selim ve Nizam-ı Cedid programına muhalif olanların incelendiği bu bölümde üzerinde mutlak durulması gereken bir diğer isimde Köse Musa Paşa'dır. Bahsi geçen dönemle ilgili kaynakların hemen hemen hepsi Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Köse Musa Paşa'yı III. Selim'in en büyük muhalifleri olarak tanımlamaktadır.

---

[201] *A.g.t.,* s.90.
[202] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.550.
[203] Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, C.II, s.90, Cabi tarihinde Ataullah Efendi'nin ilmiye sınıfından silinmesini emrettiği kişi sayısı yirmidir.
[204] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.551-552.
[205] *A.g.m.,* s.553.

Nizam-ı Cedid uygulanmaya başladıktan bir süre sonra halk ve ocak mensuplarının arasındaki anlaşmazlık zirveye doğru giderken Nizam-ı Cedid'e karşı küçük çaplı bir isyan olan Edirne Vak'ası meydana gelmişti. III. Selim Edirne Vak'ası çıktığında sultan yeni orduyu isyancılara karşı kullanmaya yanaşmamış[206] ve Nizam-ı Cedid'e muhalif olan Ataullah Efendiyi şeyhülislam, Köse Musa Paşa'yı ise rikab-ı hümayun kaymakamı olarak atamış ve kendi saltanatının sonunu hazırlamıştır. Adı geçen bu iki muhalif şahıs hemen hareket geçmiş, III. Selim ve Nizam-ı Cedid karşıtı olan IV. Mustafa ile iş birliği yaparak yeniçerileri tahrik etmiş ve isyanın gelişimini hızlandırmışlardır.[207]

III. Selim'in sert ve kurnaz biri olan Köse Musa Paşa'yı kaymakamlık makamına getirerek idari işleri yoluna koyacağını düşünüyordu. Ancak Musa Paşa hükümeti iyi idare etse de çok geçmeden keyfi uygulamaları başlamış ve kendi çıkarlarını gözeterek asıl görevini ilk günden unutmuştu.[208]

Nizam-ı Kadimcilerin liderliğini İbrahim Hilmi Paşa'nın İstanbul'daki yaveri Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi üstlenmişti. Bu şahıslar sultanın itibarını zayıflatırken, kendilerininkini ise arttırmanın peşindeydiler. Köse Musa Paşa, Ataullah Efendi ve yandaşları imparatorluğun düştüğü zor durumun baş sorumlularıydılar.[209]

Köse Musa Paşa muhafazakarlar ile olan ittifakını hem III. Selim hem de Nizam-ı Cedid ricalinden çok iyi gizlemeyi başarmıştı. Kendisinin en büyük görevlerinden biride yamakları[210] Nizam-ı Cedid içersine dahil etmekti.[211] Böylelikle isyan İstanbul'un dışında başlayacak belli bir gelişme gösterdikten sonra İstanbul'a yayılacaktı. [212] Bu amaç doğrultusunda yamakları yeni orduya (Nizam-ı Cedid) dahil

---

[206] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.516.
[207] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.,* s.84.
[208] *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, s.18.
[209] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.518.
[210]Yamak; Sözlükte "yardımcı, çırak, çıraktan sonra gelen işçi" anlamındaki yamak, Osmanlı askerî teşkilâtında özellikle askerî sınıfların yardımcıları veya adaylarını ifade eder. III. Selim'in tahttan indirilmesinde başlıca sorumlu olarak da suçlanmışlardır. Yamakların yeni kurulan orduya dahil edilme çabaları ve disiplin altına alınmak istenmeleri büyük bir isyana dönüşmüş ve III. Selim'in katline gidecek olayları başlatmıştır. Feridun Emecen, "Yamak", *TDVİA,* s.311.
[211] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.520.
[212] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.,* s.84.

eden fermanlar çıkarıldı, eğitilmeleri için subaylar getirtilmiş ve Üsküdar'daki kumaş fabrikasında Batı tarzı üniformalar diktirilmiştir.[213] Bununla birlikte Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi yamakları tahrike başlamıştır. Yamaklara şanlı yeniçeri tarihini hatırlatarak yeni orduyu "dönmelerin ve kafirlerin" oluşturduğunu söylemişlerdir. Tüm bu karışık durum içinde Nizam-ı Cedid askerleri yamakları eğitmek için geldiklerinde aralarında çatışma çıkmıştır. Böylece Köse Musa Paşa amacına ulaşmış, isyanın ilk fitilini ateşlemiştir.[214] Nizam-ı Cedid'e karşı başlamış olan bu isyan saraya hemen bildirilse de, Köse Musa Paşa olayın çok basit bir şey olduğunu söylemiştir, bundaki amacı ise sarayın isyana karşı önlem almasını engellemektir. III. Selim'in danışmanlarından ve Nizam-ı Cedit'in mimarlarından olan İbrahim Kethüda'nın, devlet ricalinden ikisini öldürenlerin ocağını karga derneğine benzetmesi ve ciddiye almaması ise Musa Paşa'nın işini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Musa Paşa'nın Babıâli'de hiçbir engelle karşılaşmaması da Kabakçı Mustafa'nın isyanını daha da hızlandırmıştır.[215]

Nizam-ı Cedid programı rafa kalktıktan sonra da Köse Musa Paşa yapmayı planladığı uygulamalara devam etmiştir. Amacı bir daha kendisine muhalefet edecek kimsenin ortada kalmamasıydı. Daha önce de belirtilen 11 kişilik ölüm listesini cebinden çıkaran Köse Musa Paşa olmuştur. Bu kişilerin tek ortak noktası Nizam-ı Cedid ile bağlantılı olmalarıydı. Musa Paşa da bir yandan 11 kişinin katlinin icrası için III. Selim'e baskı yapmıştır. III. Selim ise son bir gayretle mabeynci Ahmet Beyi ve sırkatibi Ahmet Efendi'yi daha önceden saraydan göndererek teslim etmemiş ve İbrahim Kethüda, Hacı İbrahim Efendi ve Sırkatibi Ahmet ile aralarında anlaşma olduğunu ve onları veremeyeceğini, ancak diğerlerinin katl olunmasını emretmiştir. Bunun üzerine Memiş Efendi, Safi Efendi, Ebubekir Efendi Babıâli'de, Bostancıbaşı Şakir Bey de sarayda idam olunmuş ve kesik başları da asilere gönderilmiştir.[216] Ancak daha sonra, kaçmasına rağmen listenin başında bulunan İbrahim Kethüda Köse Musa Paşa tarafında takip ettirilmiş ve yakalanıp öldürülmüştür.[217]

---

[213] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.520.
[214] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.,* s.84, Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.520.
[215] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.,* s.85-56.
[216] *A.g.t.,* s.87-88.
[217] *A.g.t.,* s.88.

III. Selim'in tahtan indirilmesinde büyük bir rolü olan şeyhülislam Ataullah Efendi ve Köse Musa iktidar, makam ve mevki için yaptıklarını yeterli görmemişlerdir. Bu ikili III. Selim'den kalan tüm izleri silmek için kararlıydı. Çıkarılan fermanlarla sultanın, günahkar yardımcılarına güç sağlamak için yapılan ıslahatların düzeni yok ettiğini, şeriata ve sünnete ters olduğunu, bundan sonra imparatorluğun geleneksel kanunlar ile yönetileceği, (kanun-ı kadim) önceki dönemde konan tüm vergilerin kaldırılacağını duyurmuşlardır.[218]

Köse Musa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi aynı zamanda kendi yerlerini sağlamlaştırmak için çalışmayı da ihmal etmemiş, ancak çok uzun bir süre geçmeden çıkar kavgasına düşerek birbirlerine düşman hale gelmişlerdir.[219]

Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi'nin çok yakın olduğu ve bu ikilinin III. Selim'in tahtan indirilip Nizam-ı Cedid'in başarısız olmasında çok etkili oldukları araştırmacılar tarafından defalarca dile getirilmiştir.[220] III. Selim dönemindeki yakınlıkları daha çok ortak düşmanları olan Nizam-ı Cedid'ten kaynaklanmıştır. Fakat daha sonra arlarında bir akrabalık ilişkisi de kurulmuştur. IV. Mustafa devrinde Ataullah Efendi'nin kızıyla Köse Musa Paşa'nın oğlu Salih Bey evlenmiştir.[221] III. Selim'in tahtan indirilmesi ile çok önemli bir zenginlik yakalayan bu ikilinin sahip olduklarını korumak ve aralarındaki yakınlığı daha da arttırmak için böyle bir akrabalık kurmaları da kuvvetle muhtemeldir.

---

[218] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.529.
[219] *A.g.e.,* s.530.
[220] *Georg Oğulukyan Ruznamesi*, s.17.
[221] Aysel Yıldız, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", s.559-550.

3.3.Hafız İsmail Paşa

III. Selim ve Nizam-ı Cedid muhaliflerini incelendiği bu bölümde karşılaşılan bir diğer isim ise, Hafız İsmail Paşa[222]dır. Hafız İsmail Paşa, dürüst ve çalışkanlığı ile III. Selim'in dikkatini çekmiş[223], yenilikçi padişahın en güvendiği isimlerden biri haline gelmiştir. Fakat kaptan-ı deryalık ve sadrazamlıkta yapan Hafız İsmail Paşa Nizam-ı Cedid ordusu konusunda ona çok güvenen III. Selim ile ters düşmüştür.

Hafız İsmail Paşa, Küçük Hüseyin Paşa'nın adamlarından olmasına rağmen, ıslahatların alttan alta muhalifi ve yenilik düşmanlarının müttefikiydi.[224] Sadrazam olduğu gibi ordu ve devlet kademlerine kadimcilerin atamasını yaparak kendi grubunu güçlendirmeye çalıştı.[225] Hafız İsmail Paşa, içlerinde valide sultan kethüdası Yusuf Ağa ve Sadaret Kethüdası İbrahim Nesim Efendi gibi dönemin önde gelen nüfuzlu isimlerinin bulunduğu atabegan-ı saltanat olarak isimlendirilen Nizam-ı Cedid ricalinin hükümet işlerine karışmasını engellemeye çalıştı.[226] Ancak III. Selim'in ıslahatçılara olan desteği artması üzerine ıslahatçıları isteği gibi devlet kademesinden temizleyemedi. [227] Her ne kadar tüm Nizam-ı Cedid ricalini devlet görevlerinden uzaklaştıramasa da Çelebi Mustafa Reşid Paşa'ya karşı İbrahim Nesim Efendi'yi destekleyerek ıslahatçıları bölmeyi ve kavga eder vaziyete getirmeyi başarmıştı. Bir taraftan da Nizam-ı Cedid'e karşı olan gericileri ve ayanları desteklemeyi sürdürüyordu.[228] Ayanlar arasında özellikle Rusçuk ayanı Tirsinikoğlu

---

[222] 1171'de (1758) İstanbul'da Zernişanlı Haseki lakabıyla anılan babası Bostancı Ocağı'na mensuptu. Hafız lakabı Kur'an'ı ezberlemesiyle ilgilidir. Babasının mensup olduğu Bostancı Ocağı'nda yetişti. Bir müddet sonra yol hasekisi, ardından yeniçeri ağası karakulağı. tebdil hasekisi (14 Reb'ı'ülahir 12081 19 Kasım ı 793) ve haseki ağa (12 Safer 1212 16 Ağustos 1797) oldu; 18 Safer 1213'te (1 Ağustos 1798) bostancıbaşılığa getirildi. Beş ay kaptan-ı deryalık görevinde bulunduktan sonra Nizam-ı Cedid muhaliflerinin girişimlerinden korkan ve onlarla mücadeleye girmeye çekinen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. (24 Nisan 1805) Kemal Beydilli, "Hafız İsmail Paşa", *TDVİA*, C.23, 2001, s.116.

[223] Kemal Beydilli, *a.g.m.,* s.116.

[224] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet,* C.VII, s.44-45.

[225] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.515.

[226] Kemal Beydilli, *"Hafiz İsmail Paşa",* s.116.

[227] Padişah III. Selim haziran ayında Çelebi Mustafa Reşid Paşa'yı başdefterdarlığa, İbrahim Nesim Efendi'yi sadaret kaymakamlığına, İbrahim Efendi'yi İrad-ı Cedid defeterdarlığına atayarak devlet kademsinde ıslahatçı sayısını arttırmıştır. Bkz. Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.515.

[228] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.516.

İsmail ve Nizam-ı Cedid muhaliflerinin önde gelen isimlerinden olan ve devleti silahlı çatışmalar ile senelerdir uğraştıran Pazvandoğlu ile yakın temas kurdu.[229]

Hafız İsmail Paşa'nın Nizam-ı Cedid'e karşı ayanlara ve gericilere desteği kısa sürede etkisini göstermiş ve "Edirne Vakası" na yol açmıştır. Muhalif sadrazam 1805 yılında III. Selim'in Edirne'de Nizam-ı Cedid ordusu için asker toplama emri vermesi karşısında harekete geçerek İsmail Ağa'yı kendi çıkarları doğrultusunda gizlice kullanmaya başlamıştır. İsmail Ağa, Sadrazam Hafız İsmail Paşa'dan aldığı emir doğrultusunda Edirne'yi ordusu ve yandaşları ile ele geçirecek, buradan İstanbul'a yürüyecek ve Hafız İsmail Paşa'nın da desteği ile Nizam-ı Cedid'i alaşağı edecekti. Bu yardımı karşılığı Sadrazam Hafız İsmail Paşa, İsmail Ağa'ya yüksek maaş ve Rumeli beylerbeyliğini vaat etmiştir.[230] Hafız İsmail Paşa'nın tüm aleyhtarlıkları ortaya çıkınca, sadrazamlıktan azli kararlaştırılmış, işlediği suç idamını gerektirmesine rağmen yeniçerilerin desteği ile kendisine dokunulmamış sadece görevinden azledilmiştir.[231] Yeniçerilerin göstermiş olduğu bu korumacılık bile Hafız İsmail Paşa'nın Nizam-ı Cedid muhalifi olduğunu gösterir niteliktedir.

IV. Mustafa'nın tahta cülusundan sonra gerek Nizam-ı Cedid aleyhtarlığı gerekse şehzade ilen IV. Mustafa'ya olan hizmetleri hatırına sadrazamlığa getirilmeyi umarken sadece vezirlik makamı kendisine iade edilmiş ve Çanakkale Muhafızlığı görevi verilmiştir. Hafız İsmail Paşa'nın şeyhülislam Ataullah Efendi ve Kabakçı Mustafa tarafından desteklendiği tekrar sadaret makamına getirilmek istendiği de iddia edilen başka bir olaydır.[232]

Nizam-ı Cedid programının Rumeli'de uygulanmasının önüne geçilmesinde büyük rol oynayan Hafız İsmail Paşa, Anadolu'da askeri ıslahatların başarıya ulaşamaması için çok çaba sarf etmiştir. III. Selim ve Nizam-ı Cedid düşmanı olarak tanınan Canikli Tayyar Mahmut Paşa'nın isyanının bastırılmasından sonra, Hafız İsmail Paşa Tayyar Paşa'nın ceza almasını engellemek istemiştir. Bunun yanına Çapanoğlu Süleyman Bey'in Tokat, Sivas ve Amasya civarında Nizam-ı Cedid ordusu için asker toplamasını engellemeye çalışmıştır.[233]

---

[229] Kemal Beydilli, *"Hafız İsmail Paşa"*, s.116.
[230] Stanford Shaw, *a.g.e.*, s.473.
[231] Kemal Beydilli, *"Hafız İsmail Paşa"*, s.116.
[232] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.VII, s.554.
[233] Kemal Beydilli, *"Hafız İsmail Paşa"*, s.117.

3.4.Canikli Tayyar Mahmud Paşa

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan itibaren değişen ve gelişen dünya hızına ayak uyduramamış, taşradaki otoritesini yerel hanedanlıklara bırakmıştır. Bu hanedanlıklar güçlerini ve nüfuzlarını gittikçe arttırmış, hem merkezi otorite hem de diğer hanedanlıklarla mücadeleye girmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletinde Kuzey Anadolu'nun idaresinde de dikkat çeken bu hanedanlıklardan bir tanesi Caniklizadelerdir.[234] Ailenin kurucusu Canikli Hacı Ali Paşa'dır.[235] Canikli Hacı Ali Paşa döneminden itibaren hanedanın merkezi otorite ile her çatışması af ile sonuçlanmış, bu durum hanedanı bölge halkının gözünde merkezi otoritenin vazgeçemediği bir güç konuma getirmiştir.[236] Canikli Tayyar Mahmud Paşa hanedanın başına gelinceye kadar devlet ile Caniklizadeler arasındaki sürtüşme hiç eksik olmamıştır.[237] Tayyar Mahmud Paşa'nın ailenin reisi olması ile birlikte devlet ile aralarındaki çatışma zirveye çıkmış ve hanedanın yıkılış süreci hızlanmıştır.

Tayyar Mahmud Paşa'nın ailenin başına geçmesiyle beraber gerek devlet ile gerekse de çevredeki ayanlar ile Caniklizadelerin çatışmaları devam etmiştir. Bu durum karşısında kendisi önce Trabzon'dan uzaklaştırılarak ilk olarak Diyarbekir'e ardından ise Erzurum valiliklerine gönderilmiş fakat daha sonra tekrar Trabzon valiliğine getirilmiştir. [238]

III. Selim Nizam-ı Cedid reformlarını uygulamaya başladıktan sonra ülkedeki eyaletlere de Nizam-ı Cedid ordusu için teşkilatların kurulması gerektiği yönünde emirler gönderilmiştir. Ancak bu emirlere ülkenin her yerinden itaatkar bir karşılık gelmemiştir. Özellikle ayanlar kendi otoritelerini kaybetmemek için Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasına sıcak bakmıyordu. Kendi çıkarlarını düşünerek

---

[234] İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı Ve Caniklizadelerin Sonu 1805 – 1808", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.1, Trabzon 2006, s.89.
[235] Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, C.7, 1993, s.151.
[236] İbrahim Serbestoğlu, *a.g.m.,* s.90.
[237] *A.g.m.,* s.91.
[238] Özcan Mert, *a.g.m.,* s.153.

hareket eden bu hanedanlardan bir tanesi de Caniklizadeler idi.[239] Tayyar Mahmud Paşa hem padişahın verdiği emirlere uymamış hem de III. Selim'e karşı olan tutumunu açık bir şekilde dile getirerek Nizam-ı Cedid'i *Frenk taklitçiliği* ile nitelendirip, şeriata karşı gelindiğini ileri sürmüştür. Halkın III. Selim'den şehzadeliği döneminde çok ümitli olduğunu ancak padişahlığında umduğunu bulamadığını dile getirmiştir.[240]

Alınan tüm tedbirlere rağmen Tayyar Mahmud Paşa, III. Selim'e karşı olan muhalefetini sürdürmüş, aralarında Şehzade Mustafa'nın (IV. Mustafa) da bulunduğu İstanbul'daki Nizam-ı Cedid karşıtlarıyla işbirliği yaparak çevresinde kuvvet toplamaya devam etmiştir. Nizam-ı Cedid ordusunun mali kaynağı olan İrad-ı Cedid'i kaldıracağını iddia ederek padişaha karşı isyan bayrağını çekmiştir.[241] Hemen ardından padişahın kendisine yapılacak yardımları karşılıksız bırakmayacağını düşünen[242] ve Nizam-ı Cedid'i savunan Çağanoğulları'nın topraklarına saldırarak Zile ve Tokat'ı ele geçirmiştir.[243]

Tayyar Mahmud Paşa İstanbul ve Anadolu'da ilk olarak yeniçeriler olmak üzere reayanın III. Selim'e karşı ayaklanması için dini kullanmış, çevresindekilere III. Selim ıslahatlarını kötüleyen yazılar göndermiştir. Bu yazılarda Nizam-ı Cedid'den dolayı Müslümanların kefere elbisesi giydiklerini, devletin İslamiyet'ten koptuğunu, şeriata mutlaka sahip çıkılması gerektiğinin altını çiziyordu. Yeniçerileri III. Selim'e karşı kışkırtmak için *"şimdi ne sipahi var, ne yeniçeri var! Cümlesi başı Frenk şapkalı oldu"* diyordu. [244]

Hükümete karşı hareket ettiği için Rusya'dan para ve silah yardımı aldığı ileri sürülen Tayyar Mahmud Paşa'nın elinden Trabzon eyaletiyle, Canik ve Şarkikarahisar sancakları geri alınmıştır. Ayrıca Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa Babıali tarafından bu asiyi ortadan kaldırması için görevlendirilmiştir.[245] Yusuf Ziya Paşa'nın yanında Cabbarzade Süleyman Bey'de Tayyar Mahmud Paşa'yı casuslar aracılığı ile takip ettiriyor ve çeşitli tedbirler almaya gayret göstermiştir. Bu tedbirler

[239] İbrahim Serbestoğlu, *a.g.m.,* s.93.
[240] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.VII, s.31.
[241] Özcan Mert, *a.g.m.,* s.153.
[242] İbrahim Serbestoğlu, *a.g.m.,* s.92.
[243] Özcan Mert, *a.g.m.,* s.153.
[244] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C.5, Ankara 1988, s.79, İbrahim Serbestoğlu, *a.g.m.,* s.93.
[245] Özcan Mert, *a.g.m.,* s.153.

arasında ilk olarak Tayyar Mahmud Paşa'nın Nizam-ı Cedid aleyhinde yaydığı dedikoduları önlemek amacıyla tatarları yakalatıp, kalebend cezasına çarptırmıştır.[246] Durumun ciddiyetini kavrayan ve bir çıkmaz içinde kalan Tayyar Mahmud Paşa 3 Temmuz 1805 yılında hükümete başvurarak affını istedi ve Nizam-ı Cedid askeri yetiştirmeyi kabul etmiştir. Ancak Babıali bu talebini reddetmiştir. Hükümet ile çıkan çatışmaları kaybeden Tayyar Mahmud Paşa Sohum Kalesine sığınmıştır.

1807 yılının Mayıs ayında patlak veren Kabakçı Mustafa İsyanı ve Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılışı arkasından ise IV. Mustafa'nın tahta cülusu ile birlikte affedilerek İstanbul'a dönmüştür. Canik ve Şarkikarahisar eyaletleri tekrar kendisine iade edilmiştir. Arkasından ise sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa'nın çabalarıyla IV. Mustafa tahtan indirildi ve yerine II. Mahmud tahta çıkmıştır. II. Mahmud dönemi ise Tayyar Mahmud Paşa'nın sonu hazırmış ve bu dönemde idam ettirilmiştir.[247]

3.5.Pazvandoğlu Osman Paşa

III. Selim ve Nizam-ı Cedid muhalifleri ile ilgili verilen örneklerin tamamı III. Selim'in yakınında olan devlet adamlarında oluşmuyordu. Muhalifler arasında çok önemli ayanlar da bulunmaktaydı. Bu ayanlar arasında en azılı Nizam-ı Cedid düşmanlarından bir tanesi de Pazvandoğlu Osman Paşa idi.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanarak Tunalı ayanlar büyük derebeylikler kurmuştu. Bu derebeylikler merkezi hiçe sayarak Osmanlı'nın egemenliğini tehdit eder durumu gelmişti. İşte bu ayanların en başında gelenleri Pazvandoğlu idi.[248] Pazvandoğlu Osman Paşa, III. Selim döneminde Vidin bölgesinde en güçlü olan ayanlardan biriydi. Elindeki silahlı adamlarının büyük çoğunluğu III. Selim'in Sırbistan'daki ıslahatçı valisi tarafından sürülen yeniçerilerden oluştuğu için, Pazvandoğlu Osman Paşa Nizam-ı Cedid programın en önemli düşmanlarından biri haline gelmişti. Bu düşmanlık sayesinde hem Balkanlar'da hem de İstanbul'da Nizam-ı Cedid'e muhalif olan siyasetçilerin

[246] İbrahim Serbestoğlu, *a.g.m.,* s.93.
[247] Özcan Mert, *a.g.m.,* s.153.
[248] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s. 307.

desteğini kazanmıştır. Bu siyasetçilerin yardımı ile sultana ve onun programına karşı açık bir saldırıya girmeden düşmanlığı gizlemeyi başarmıştır.[249]

Eşkıyalara karşı hükümet tarafından düzenlenen askeri seferlerin başarısızlık ve siyasi müdahalelerle sonuçlanmasıyla Pazvandoğlu Osman Paşa'nın Tuna'da yükselişi de hız kazanmış, bölgenin kontrolü devletin elinden çıkmaya başlamıştır. Bu durum üzerine III. Selim bölgeye dair önlemlerini daha da arttırmış olsa da, bölgedeki eşkıyalara İsmail Ağa ve Pazvandoğlu Osman Paşa'nın güçlü bir maddi destek vermesi Vidin, Niğbolu, Rusçuk ve Silistre'de işleri devlet adına iyice zorlaştırmıştır.

Pazvadoğlu Osman Paşa'nın dikkatli bir hazırlık sonrası Babıali tarafından köşe sıkıştırılması planlandığı sırada her şeyi değiştirecek bir gelişme yaşanmıştır.[250] Pazvadoğlu her ne kadar eşkıyalıklarına devam etse de Fransa'nın Mısır'a saldırması (Temmuz 1798) devletin kendisiyle uğraşmasını engellemiştir.[251] Çünkü Pazvadoğlu'nun üzerine hükümet tarafından Küçük Hüseyin Paşa gönderilmiştir. Yaşanan bu sürpriz gelişmeden Küçük Hüseyin Paşa bu görevden alınarak yeni ortaya çıkan tehlikeyi kontrol altına almaya memur edilmiştir. İşler bu şekilde olumsuz gelişince hükümet Pazvandoğlu ile anlaşma yoluna gitmiştir. Kendisine önce Kapıcıbaşılık rütbesi ardından vezirlik verilmiştir. Her ne kadar Pazvandoğlu kontrol altına alınmış gibi görünse de bu durum onun şöhretini daha da arttırmıştır.[252]

Kendisine vezirlik makamı verilmesine rağmen Pazvandoğlu rahat durmamış çevresindeki eşkıyayı da nasılsa devletin başında daha büyük sorunlar var diyerek himaye etmeyi sürdürmüştür. Bunun fark edilmesi üzerine Şeyhülislam konağında toplanan bir mecliste tekrar asi ilan edilerek vezirliği kaldırılmıştır.(Kasım 1800)[253] Bir süre sonra Belgrad'ta isyan eden yamaklara destek vermesi ve Eflak topraklarında huzursuzluk çıkaran müdahalelerine son vermesi şartıyla vezirliği iade

[249] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.309.
[250] *A.g.e.,* s.315, 317, 321.
[251] Kemal Beydilli, "Pazvandoğlu Osman", *TDVİA,* C.34, 2007, s.209.
[252] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.VII, s.44.
[253] Kemal Beydilli, *"Pazvandoğlu Osman",* s.209.

edilmiştir. Bundan sonraki süreçte devletin yanında yer aldı ve eşkıyaya yardım etmeyi kesmiş, 10- 19 Ocak 1807 yılında ölmüştür.[254]

Pazvandoğlu Osman Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zafiyeti gözler önüne sererek, devleti uzun yıllar çıkardığı isyanlarla uğraştırmış en güçlü aynalardan biridir. Üzerine büyük kuvvetler gönderilmesine rağmen hükümet güçleri karşısında ayakta kalmış, adeta devlet içinde müstakil bir devlet kurmuştur.[255]

C. Nizam-ı Cedid İle Yenilenmesi Amaçlanan Alanlar Ve Bu Alanlardaki Kadim (eski) – Cedid (yeni) Karşılaştırması

Osmanlı Devleti yöneticilerinin yenileşme ve değişim karşısında takındığı tavır, yüzyıllar boyu muhafazakar (gelenekçi, kadimci) çizgiyi takip etmek şeklinde olmuştur. Resmi, sosyal, askeri ve mali kurumlar ortaya çıkışlarını, gelişmelerini, ortadan kalkışlarını uzun süreçlerde, ihtiyaçların zorlamalarıyla aşamalı olarak gerçekleştirmişlerdir. Islahat gibi hızlı ve ani, bazen radikal (gerçekçi) değişim anlamına gelen uygulamalar tam manasıyla III. Selim döneminde yaşanmaya başlamıştır. III. Selim'in yapmak istedikleri ya da yaptıkları başarı açısında her ne kadar tartışmaya açık olsalar da, ıslahatlar ondan sonraki dönemler için bir yenileşme geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.[256]

Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Selim dönemi modern bir devletin oluşturulması yolunda ilk defa köklü ve planlı adımların atıldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Nizam-ı Cedid adı altında tanımlanan ve merkezi otoritenin devlet kurumlarının yanı sıra toplumu, ekonomiyi, askeriyeyi yeniden köklü olarak düzenlemeye çalıştığı bu program, değiştirmeye çalıştığı kurumlarda pek çok grubun tepkisi ile karşılamıştır. Ve karşılaştığı bu tepkiler sonucunda istediği başarıya ulaşamamıştır. Yenilik programının başarıya ulaşamamasında pek çok neden sayılabileceği gibi bu nedenler arasında III. Selim'in zayıf karakteri, çevresindeki

---

[254] Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.VII, s.106.
[255] Kemal Beydilli, *"Pazvandoğlu Osman"*, s.209.
[256] Muzaffer Doğan, "III. Selim Döneminde Devlet Teşkilatına Dair Bazı Düzenlemeler", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* s.79.

devlet adamlarının entrikacılığı ve çıkarları için sergilemiş oldukları sözde kadimcilik ön plana çıkmaktadır.[257]

1. İlmiye' de (Din ve Eğitim) Düzenlemeler

III. Selim döneminde yapılan ıslahat çalışmaları içinde şüphesiz ilmiye sınıfında yapılacak olan düzenlemeler önemli bir yer tutmuştur. İlmiye deyince ise akla ilk gelen konu, ilmiyenin başında bulunan şeyhülislam ve dini uygulamalardır. III. Selim ilmiyedeki ıslahat programına ilk sıraya kadıların seçimi, atanması gibi başlıkları koymuş olsa da ıslahat programının düzenlenmesi ve pratiğe dökülebilmesi en başta şeyhülislama bağlı idi. Zira devlet kademelerine yapılan atamalarda adam kayırma, rüşvet, iltimas gibi usulsüzlüklerin yapılması, denetimi, üst düzey kurum amirlerinin durumu doğrudan ilmiye ile ilgiliydi.[258]

Osmanlı Devleti'ne ilmiye sınıfının durumu XVIII. yüzyıla gelindiğinde iyice bozulmuştu. Ulema şer'i hukuk ve uygulamalardan bütünüyle habersiz oldukları mevkileri satın alan ya da karşılığında kendilerinden beklenen hizmetten kaçmak için aldıkları idarî ya da askerî nitelikteki maaşları ulema maaşı haline getirmeye başlamıştır. Bu kişiler önemli mevkileri ellerinde tutuyor ve bu mevkilerinden kaynaklanan nüfuzlarını kişisel çıkarları için kullanıyorlardı. Böylece ulemaya dahil olmanın yolu en yüksek rüşveti verebilmekten geçer olmuştu. Öğretmen mevkiinde bulunan kişiler, adayları sınava tabii tutmaktansa rüşvet ile belge verir hale gelmiştir. Hal böyle olunca Osmanlı Devleti'nde eğitimin seviyesi de düşmüştür. Yenilikçi padişah III. Selim'in bu alandaki en büyük amacı ilmiye sınıfını eski haline getirmek[259] ve devletin en önemli sınıfına mensup bu gurup içindeki görevini hak etmeyenleri tasfiye etmek olmuştur.

III. Selim dönemine kadar ilmiye sınıfının yaşamış olduğu bozulma, şerriye mahkemelerinin başında bulunan kadı ve naibleri de etkilemiştir. Kapsamlı bir yenilik hareketinin yapılabilmesi için merkez ile taşra arasındaki sorunların

---

[257] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.,* s.497.
[258] İlhami Yurdakul, "III. Selim'in İlmiye Islahatı Programı ve Tatbikatı", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order,* s.112-113.
[259] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.104-105.

giderilmesini önemseyen padişah III. Selim, ıslahat çalışmalarında ilmiyeye özel bir önem ve öncelik vermiştir.[260]

III. Selim tahta ilk çıktığı dönemde ilmiye sınıfının başı olan şeyhülislamlık görevini Seyyid Mehmed Kamil Efendi yürütüyordu.[261] Padişah kendisini reform programı için uygun biri olarak düşünmemiş olmalı ki saltanat değişikliği sebebiyle gerçekleşen atamalarda kendisine tekrar görev vermemiş, yerine şehzadeliği sırasında saraydaki vaazlardan tanıdığı, kısa bir süre önce Rumeli kazaskerliği görevi verdiği ve ıslahat programına dair yaptırdığı ilk meşverette (danışma toplantısı) görüşlerini beğendiği Hamidizade Mustafa Efendi[262]'yi ulemayı ıslah etmesi için şeyhülislam olarak atamıştır.[263]

Yeni şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi ilk olarak III. Selim'in de onayı ile kadı ve naip atamaları ile ilgili bir ıslahat fermanı hazırlayıp yürürlüğe koymuştur. Bu düzenleme ile kadı ve naip atamalarının usulleri belirlenmiştir. Zira bu düzenlemeden önce kadı ve naipleri vezir ve kethüdalar diledikleri gibi azlederek yerlerine diledikleri kişileri atıyor, sadece ilgili davaya kendi atadığı kadının bakmasını sağlayarak hem yargıya müdahale ediyor hem de kendi suçlarını ört bas ediyorlardı. Bu durum ıslahat programının uygulanmasını da imkansız hale getiriyordu. Bu düzenleme ile artık merkezden yapılan atama ve terfilerle usulsüzlüklerin önlenmesi amaçlanmıştır.[264]

III. Selim ve Nizam-ı Cedid programının ilk dönemlerdeki en büyük destekçilerinden bir olan şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'ni bu yaptığı ilk

---

[260] Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din,* Kitap Yayınevi, Mayıs İstanbul 2005, s.106.

[261] Kamil Efendi, eski Rumeli kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu, eski şeyhülislamlardan Erzurumlu Hacı Feyzullah Efendi'nin kızından torunuydu. Kamil Efendi, 27 Zilkade 1203 (19 Ağustos 1789) tarihinde azledilene kadar dört ay on iki gün III. Selim döneminde şeyhülislamlık görevini sürdürdü. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhami Yurdakul, *a.g.m.,* s.113.

[262] Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi, 1144 (1731-32) de doğmuştur. Hamidi Mehmed Efendi'nin oğludur. İyi bir tahsil yaptıktan sonra müderrislik imtihanını kazanmış ve bir süre saray hocalığı yapmıştır. III. Selim padişah olunca I. Abdülhamit dönemi devlet adamalarının çoğunu görevden aldığı halde Hamidizade'ye saraydaki nüfuzunun da etkisi ile dokunmamıştır. III. Selim Nizam-ı Cedid adı altındaki ıslahat hareketlerine ancak onun gibi azimli bir alimin ayak uydurabileceğine kanaat etmiş ve kendisini şeyhülislamlık görevine getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Hamidizade Mustafa Efendi", *TDVİA*, C.31, 2006, s.298.

[263] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.105, İlhami Yurdakul, *a.g.m.,* s.113-114.

[264] İlhami Yurdakul, *a.g.m.,* s.114-115.

düzenlemenin yanı sıra, daha uygulamaya koyduğu pek çok icraat vardır. Müderrislik ve kadılık görevlerini yerine getirenlerin bu görevleri layıkıyla yerine getirip getirmediklerini saptamak üzere eyaletlere müfettişler göndermek, görevlerinde ehil olmayanları görevden almak, okullarda kayıt, sınıf geçme ve mezuniyeti katı bir sınav sistemine tabi kılmak, müderrisleri sınava tabi tutmak, sınavı geçemeyenlerin daha düşük düzeyli görevlere getirilmesine çaba sarf etmek, geçmişte olduğu gibi rüşvet ve yolsuzluğa karşı sık sık uyarılarda bulunmak gibi uygulamalar Hamidizade Mustafa Efendi tarafından yapılmıştır.[265]

Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi ayrıca "Mevalizade Kanunu" başta olmak üzere mülazemet, nevbet, arpalık kurumlarının yerleşmiş kurallara göre işlemediğini gördüğünden bunlara sert uygulamaları ile ıslaha girişmiştir. Bu konulara daha fazla zaman ayırmak için resmi yazışma ve fetvalarında imza yerine mühür kullanma usulünü getirmiştir.[266]

Şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi'nin sert tavrı, dönemin ilmiye sınıfı mensuplarının üzerinde olumsuz etkiye yol açmıştır. Hatır gönül gözetmeden ilmiye sınıfında yılların birikimi olan bozuklukları bir anda ıslaha girişmesi, dürüst hareketleri, gerek ilmiye mesleğinin gerekse de seyfiye zümresinin ileri gelenlerince tepkiyle karşılanmıştır. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın aleyhinde olması kendisi hakkında menfi bir kamuoyu oluşmasına sebep olmuştur. Sonuçta şeyhülislam Hamidizade Mustafa Efendi padişahın da bir süre sonra güvenini yitirerek bir yıl dört ay yirmi yedi günlük görevinden azledilmiştir.[267]

III. Selim dönemindeki oluşturulan Nizam-ı Cedid programının cedid (yeni) – kadim (eski) kavramları ile incelediği bu bölümde, III. Selim'in ilmiye ile ilgili yapmak istediği ıslahatları Hamidizade Mustafa Efendi ile uygulamaya koyduğunu görülmektedir. Mustafa Efendi'nin yaptıkları kendisini kadimci olarak tanımlayan devlet adamlarının tepkisi ile karşılaşmıştır.

---

[265] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.105.
[266] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* C.V, s.108.
[267] Mehmet İpşirli, "*Hamidizade Mustafa Efendi"*, s.298, İlhami Yurdakul, *a.g.m.,* s.115.

III. Selim'in şeyhülislamlık konusuna çok fazla ehemmiyet vermesi çok rahat idrak edilebilecek bir konuydu. Çünkü şeyhülislamlar önemli devlet kararlarında etkileyici bir rol oynayabiliyorlardı. Devlet içindeki yetkileri o kadar fazlaydı ki örneğin ordudan gönderilen bütün yazıları görme hakları vardı. Bu durum devlet içinde şeyhülislam ve seyfiye sınıfının lideri konumunda olan sadrazamın arasında ciddi anlaşmazlıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[268] Şeyhülislam ve sadrazam arasındaki yetki çatışması bazen o kadar ileri gitmiştir ki padişaha baskı yaparak birinin diğeri uzaklaştırmasına dahi yol açabilmiştir. Örneğin III. Selim döneminde ikinci kez şeyhülislam olan Dürrizade Mehmet Arif Efendi, rakiplerini birer birer sürgün ettirip, önceki dönemde sürgün edilenleri de affetmiştir.[269] Şeyhülislamın durumu konusuna tezinde yer veren Osman Özkul, Cevdet Tarihi'nde Ahmet Cevdet Paşa'nın dönemin olaylarını anlatırken, sadrazam ve şeyhülislamın yetki bunalımına işaret ederek "şeyhülislamın seçtiğini, Bab-ı Ali'nin beğenmediğini, sadrazamın istediğini de ulemanın uygun görmediğini" ifade etmiştir.[270]

III. Selim'in saltanatı sırasında ilmiyede yapılan ıslahatların ikinci devresini (1792 – 1800) incelediğinde, bu dönemde de önemli ıslahatların yapıldığı görülmektedir. III. Selim'in ilmiyede yaptığı ıslahatların ikinci bölümü yukarıda da adı geçmiş olan Dürrizade Mehmed Arif Efendi[271] ve Reiszade Mustafa Aşir Efendi'nin şeyhülislamlık dönemlerine denk gelir. Ve bu dönemde ilmiyeye dair üç önemli ıslahat fermanı yürürlüğe girmiştir.

Yayımlanan fermanlardan ilki Dürrizade Mehmed Arif Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında yürürlüğe girmiştir. Bu yenilik fermanına göre, Osmanlı Devleti'nde o dönem görevde olan veya görev bekleyen kadıların sayısı 6000

---

[268] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.109.
[269] *A.g.t.,* s.110.
[270] *A.g.t.,* s.111.
[271] Dürrizade Mehmed Arif Efendi; İstanbul'da doğmuştur. Şeyhülislam Dürrizade Mustafa Efendi'nin oğludur. Şeyhülislam Arapzade Ataullah Efendi'nin ölümü üzerine 23 Ağustos 1785 tarihinde şeyhülislam oldu. Beş buçuk ay görev yaptıktan sonra 10 Şubat 1786'da sebepsiz bir şekilde azledildi. 12 Temmuz 1792'de III. Selim tarafından ikinci kez şeyhülislamlığa getirildi. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine İzzet Mehmed Paşa ile birlikte azledildi. (30 Ağustos 1798) Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Dürrizade Mehmed Arif Efendi", *TDVİA*, C.10, 1994, s.37.

civarındaydı. Bu kadılar ehliyetsiz olmakla birlikte, uzun seneler içinde kazanılabilecek kıdemi eş dost kayırması ile kısa süre içinde elde etmiş kişilerdi. Bu durumu çözmek için yapılan düzenleme ile yapılacak atamalara bir sınırlama getirmiş, adam kayırmacılığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme yapılırken dikkat edilecek hususlar divanda yapılacak atamaların usulüne göre yapılması, imtihansız mülazemet verilmemesi olarak belirlenmiştir.

Çıkartılan ikinci ıslahat fermanı da Dürrizade Mehmed Arif Efendi'nin şeyhülislamlığı sırasında gerçekleşmiştir ki bir yıl önce hazırlanan ıslahat fermanı ile kabul edilen kaideler büyük çoğunluğu bunda da kabul edilmiştir. (15 Mayıs 1794) Ayrıca ilk fermandaki kaidelere ek olarak kazasker vasıtasıyla yapılan rütbe aşırı usulsüz atamaların yapılmaması emredildi. Şeyhülislam Arif Efendi dönemindeki ilmiyenin son ıslahat programı 11 Mayıs 1795 te yürürlüğe girdi ve ilk iki fermandaki ıslahatlara atıfta bulunarak yayımlanmıştır.[272]

III. Selim döneminde en uzun süre şeyhülislam görevinde bulunan Dürrizade Mehmed Arif Efendi, yaptığı bu ıslahat programları ile ilmiye bürokrasisinde yapılacak düzenlemeler ve bunların iyi bir şekilde denetimiyle ıslahatın gerçekleşeceğini ümit etmiştir. Ancak Arif Efendi de tıpkı Hamidizade gibi bu görevden bir süre sonra azledilmiştir. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ile Sadrazam Mehmed Paşa ile birlikte azledilen[273] Dürrizade Mehmed Arif Efendi'den sonra bu göreve Reiszade Mustafa Aşir Efendi atanmıştır.

Şeyhülislam Dürrizade Mehmed Arif Efendi'nin ilmiyenin ıslahına dair uygulamaya koyduğu üç fermana rağmen eleştirilen ve parantez açılması gereken bir durum vardır. O da Arif Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde ıslahat fermanlarının aksine olan tutum ve uygulamalarıdır. Arif Efendi'nin çözüm önerileri kısa vadeli planlar içermekteydi ve bunu ilk olarak eleştirenlerin başında Tatarcık Abdullah Efendi gelmekteydi. O ıslahatların uzun vadeli olması gerektiğini düşünmüştür. Dürrizade, ıslahatlarını gerçekleştirebilmek için yapılan baskılara karşı pragmatik çözümler uygulamıştır. Örneğin, ulema kamuoyunun isteği doğrultusunda

[272] İlhami Yurdakul, *a.g.m.*, s.118-119.
[273] *A.g.m.*, s.120.

davranarak, birçok kişinin mertebesini yükseltmiş, yakınlarına yüksek makamlar vererek ona karşı gelmemeleri için memnun etme yolunu seçmiştir. Ayrıca sus payı olarak, önceleri Bayezid medresesi danişmendlerinden her altı ayda ikisi ihraç edilerek mülazemet zümresine alınmakta iken, bu süreyi üç aya indirerek mülazemet sahiplerinin sayısını arttırma yoluna gitmiştir. Bu tavrı da onun yayımladığı ıslahat fermanlarının tam tersi yönünde olmuştur. Ancak Arif Efendi'yi bu konuda eleştirirken dikkat edilmesi gereken husus onun bu uygulamalarının yanlış olduğu halde kamuoyu baskısını hafifletmek için göz yumulmuş olmasıdır. Bu da ıslahatların önünde ne denli büyük bir kamuoyu baskısı olduğunu göstermektedir.[274]

III. Selim döneminde kadılıkların düzeltilmesi ve bazı zulümlerin kaldırılması için hattı-ı hümayunlar çıkarılmıştır. Ayrıca şeyhülislam dairesinde padişahın da iştirak ettiği bir mecliste ilmiye ile ilgili şu kararlar alınmıştır:

1. Mukataat sahipleri insaflı adamları vekil edecekler, muayyen vergilerden başka halktan vergi alınmayacaktır.
2. Ayan ve cizyedarların zulmüne son vermek için vali ve mutasarrıflar sık sık değiştirilmeyecektir.
3. Kadılar tayin edildikleri vilayetlere bizzat gidecekler ve fukarayı gözeteceklerdir.
4. Mülazemetler[275] ehline verilecektir.
5. Vilayetlere muhtar seçimine valiler, şehir kethüdası seçimine kadılar karışmayacaktır.
6. Valiler, kadılar, naibler, muhtarlar, şehir kethüdaları belirlenen miktarın dışında bir para almayacaklardır.
7. Rüşvet ve hatır gözetilmeye son verilecektir. Hatıra bakmakta manevi rüşvettir.
8. Her işe erbabı alınacak ve memleketin düzenine zararlı hareket edenler cezalandırılacaktır. [276]

---

[274] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.129.

[275] Mülazemet; Bir yere veya kimseye sımsıkı bağlanma, gidip gelme, bir işle devamlı meşgul olma, staj görme, Osmanlılarda, sahn-ı seman ya da sahn-ı Süleymaniye medreselerinden birinde gördüğü yüksek tahsil sonucunda aldığı icazetten sonra müderris olabilmek üzere sıra bekleyen danişment. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara 2010, s.840.

III. Selim döneminde ilmiyedeki tek düzenleme çabası şeyhülislamlarla sınırlı değildi. III. Selim dönemindeki ıslahatların ve bu ıslahatların arkasındaki zihniyeti diğerlerinden ayıran en önemli nokta, III. Selim'in eğitime, eğitim yoluyla yenilenmeye verdiği özel ilgi olmuştur. Bu dönemde eğitimdeki arayış en yoğun olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir başka değişle imparatorluğun en çok sıkıntı çektiği alanda gerçekleşti; askeri eğitim, fen bilimleri ve mühendislik.[277] Osmanlı Devleti düştüğü yerden kalkabilmek için, askeri alandaki mağlubiyetleri durdurabilmek için, Avrupa'ya karşı savaşma gücünü arttırabilmek için yollar aramaya başladığı bu dönemde en büyük eksiğinin eğitim olduğunu fark etmiş ve bu dönemde bu konuya ağırlık vermiştir.[278]

1794'ten itibaren İsveçli mühendislerin yardımıyla İstanbul'daki Tersane'de, zamanın gemi teknolojisini aratmayacak seviyede, dayanıklı uzun ömürlü gemilerin yapımı için büyük bir havuzun inşasına başlanmıştır. Diğer taraftan, Mühendishane-i Berri-i Hümayun'da üretilen teknik bilgilerin hızla eğitim hayatına, ardında da halka yansımasını sağlayacak işlevsel bir matbaanın kurulması hedeflenen bir başka amaçtı.[279] Ancak, dikkat çeken önemli bir husus halkın tüm bu teknik ve fen alanındaki gelişmelerden uzak oluşuydu. Müderris Seyyid Mustafa Efendi, halkın mühendishanede okuyan öğrencilere sataştığını ve kendilerine " ... *Bu kağıdlar üzerine ne çizersiniz? Bunun ne faidesi vardır….*"[280]gibi sorular sorduğunu dile getirmiştir.

Mühendishane-i Berri Hümayun'da eğitim dört sınıfa ayrılmış ve her sınıfta farklı dersler okutulmuştur. Okutulan dersler genel hatlarıyla, "İlm-i hesap, hendese, coğrafya, ilm-i istihkamat, ilm-i hey'et, cebir, fenn-i Tevarih-i harbiyye, bazan Arapça, üçüncü ve dördüncü sınıflarda ise Fransızca." Bu Mühendishane ile birlikte

---

[276] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.134-135.
[277] Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order*, s.129-130.
[278] *A.g.m.,* s.130-131.
[279] *A.g.m.,* s.136, 137.
[280] Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* S.13, s.432.

Osmanlı müfredatına Türk eğitim tarihinde ilk kez yabancı dil girmiştir. Ve ilk defa öğrenciler sıralarda oturan yeni bir sınıf düzenine sahip olmuştur.[281]

III. Selim tahta geçtiğinde ilk iş olarak ulemanın eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlarla, özellikle de ilmiyenin ıslahıyla ilgilenmiştir. Devlet, vakıf mütevellisi tarafından yönetilen medreselere daha sonra ortaya çıkacak "maarif nezareti" gibi modern bir kurumla müdahale edemese de, medrese eğitimi ve düzeni ile önceki dönemlere göre daha çok ilgilenmiş, medreseleri daha yakından takip etmiş ve gerektiğinde, aksaklık, başıbozukluk gördüğünde düzeni değiştirilip yenilemekten geri durmamıştır.[282]

III. Selim döneminde özellikle ilmiye teşkilatında devam eden ıslahat çalışmaları mevcut kurumların tembih, tehdit ve tenkit ile ıslahının mümkün olmadığını, kurumsallaşma, ihtisaslaşma ve yenileşmenin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Bir başka değişle III. Selim dönemi Osmanlı Devleti'nin geleneksel (kadimci – muhafazakar) devlet yapısından modern devlet ve teşkilat yapısına geçiş sürecinin doğum sancılarıydı.[283]

2. İdari Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve değişim karşısında takındığı tavır, asırlar boyu kadimci (muhafazakâr veya geleneksel) çizgiyi takip etmek şeklinde olmuştur. Resmi, sosyal, askeri, mali vb. kurumlar ortaya çıkışlarını, gelişimlerini, değişimlerini, hatta ortadan kalkışlarını uzun süreçlerde, ihtiyaçların zorlamalarıyla aşamalı biçimde gerçekleştirmişlerdir. Reform benzeri ani ve hızlı, bazen radikal değişim anlamına gelen uygulamalar tam anlamıyla III. Selim döneminden itibaren uygulanmaya başlamıştır. Başarılı olup olmadığı her ne kadar tartışılsa da yenilikler kendinden sonraki dönemler için bir yenileşme geleneği meydana getirmiştir. III. Selim döneminde devlet teşkilatındaki yenileşme çabaları taşra teşkilatı ve merkezi kalemler olarak iki bölümde gerçekleşti.[284]

---

[281] Seyfi Kenan, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi",* s.141.
[282] *A.g.m.,* s.162-163.
[283] İlhami Yurdakul, *a.g.m.,* s.126-127.
[284] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.79.

III. Selim döneminde taşra idari teşkilatındaki yenileşme incelediğinde, bu dönemde eyaletlerin tamamına yakını vezir rütbesi taşıyan valiler tarafından yönetiliyordu. Hatta sancaklar dahi, vezir rütbeli yöneticilerin idaresine bırakılmıştı. Dönem dönem vüzeranın taşradaki durumunu düzenleyecek tedbirler alınmış olsa da bunlar sorunlarını kesin olarak çözecek mahiyette değildi. Alınan geçici tedbirler sorunları çözmek bir yana daha da karmaşık bir hale getirerek III. Selim dönemine kadar gelinmiştir.[285]

III. Selim kendisinden önce ıslahat yapanlardan farklı olarak ülkede her alanda yenileşmenin ve modernleşmenin gerekliliğine inanmıştır. Bu amaçla vüzerayı yeniden yapılandırmakta III. Selim'in uğraştığı konulardan bir tanesi olmuştur.[286] Topladığı "Meşveret Meclisleri'nde", devletin ileri gelenlerine danışarak sorunlara çözümler bulma yoluna gitmiştir.[287] III. Selim çeşitli meclislerde yapılan danışmalarda bu soruna çözüm çıkmayınca, huzurunda meşveret yaptırmıştır. Meşveretin gündemi, taşradaki reayanın yaşadığı haksızlıkların giderilmesi ve adaletin temin edilmesi olmuştur.[288]

Taşradaki idari bozuklukların düzeltilmesi için yapılan bu meşveretten, valilerin tayin sürelerinin daha uzun tutulması, ayanların daha önce olduğu gibi halk tarafından seçilmesi, valilerin seçimlere müdahale etmemesi, bunun yanında şehir kethüdalarının seçiminin halk tarafından yapılması bu seçimlere kadı ve naiblerin müdahalesinin engellenmesi, kadıların hukuki mazeretleri olmadığı sürece görev yerlerini terk etmemeleri alınan kararlardı. Bunlara ek olarak kadılar arpalıklarına gönderecekleri naipleri de seçerken liyakat sahibi olmalarına dikkat edeceklerdi.[289]

III. Selim döneminde geliri vezire yetecek eyalet sayısı 20 civarındadır. Bütün imparatorlukta 28 eyalet bulunuyordu. Halbuki bu rütbeyi almış 35 kadar kişi vardı. Bu yüzden padişah sayının 23'ü geçmemesini kararlaştırmıştı. Bunlardan 3'ü merkezde hizmet görecekler, diğerleri de taşrada çalışacaklardı. İç güvenliğin

[285] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.79-80.
[286] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.227.
[287] Uğur Ünal, *a.g.m.,* s.274.
[288] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.80.
[289] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789 – 1807,* s.112-115.

korunmasında yeni oluşturulan "Nizam-ı Cedid" ordusundan yararlanılacak; halkın vergilerini ödedikten sonra angarya iş görmesi istenmeyecekti.[290]

III. Selim döneminde bulunan 28 eyalet ise, Anadolu Eyaletleri: Şam, Mısır, Bağdat, Zor, Basra, Karaman, Halep, Diyarbekir, Rakka, Sayda, Adana, Anadolu, Musul, Erzurum, Çıldır, Trabzon, Maraş, Kars, Van, Cidde, Sivas, Girit, Trablusşam; Rumeli Eyaletleri: Rumeli, Bosna, Silistre, Cezair, Mora olarak bölünmüştür.[291] Eyaletlerde görev yapacak vezirlerin sayısı da buna göre belirlenerek, daha yetenekli ve tecrübeli kişiler arasından seçilmiştir.[292] III. Selim birçok veziri de bu dönemde görevden almıştır. Ya da yer değiştirmiştir. Bunlar: Asımzade Yusuf Paşa, Seyit Yeğen Mehmet Paşa, Bicanzade Ali Paşa, Rumeli Valisi Mehmet Hakkı Paşa, Mora Valisi İsmail Paşa, Zihneli Hasan Paşa, Bosna Valisi Osman Paşa, Sivas Valisi Hacı Mehmet Paşa, Seyit Ömer Paşa. Bu kişiler yerine atanan bazı valiler Uğur Ünal'ın adı geçen makalesinde dipnot olarak şu şekilde gösterilmiştir; Rumeli Valiliği'ne Hacı Mustafa Paşa, Rakka Valiliği'ne Seyit Ali Paşa, Adana Valiliği'ne Süleyman Paşa, Anadolu Valiliği'ne Hacı Osman Paşa getirilmiştir.[293]

İdari anlamda yapılan düzenlemeler arasında vüzeranın görev süreleri de önemli bir yer tutmaktaydı. Zira görev sürelerinin kısalığı vüzerayı maddi açıdan olumsuz etkiliyordu. Vali daha atama masraflarını telafi etmeden görevden alınıyor borçlu bir şeklide açıkta kalmış oluyordu. Maddi durumunun yanı sıra kısa sürede görevden alınmış vali otoritesini sağlayacak süreyi kullanamadığı için, eyalet içinde güvenlik ve adalet sorunları da ortaya çıkıyordu. Otorite boşluğu hem maddi hem de güvenlik açısından reayaya zarar getiriyordu[294]. III. Selim bu sıkıntıları çözmek adına vüzeranın görev sürelerinin uzun tutulması yolunda bir düzenlemeye gitmiştir.

Vüzeranın görev süresinin yanında vüzera sayısının azaltılması da III. Selim döneminde ele alınmıştır. Ancak vüzera sayısını azaltmadan önce eyalet sayısının vüzera sayısı ile orantılı bir hale getirilmesi gerekiyordu. Bu sayısı azaltmak için

---

[290] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.13.
[291] Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789 – 1807,* s.117.
[292] Uğur Ünal, *a.g.m.,* s.279.
[293] *A.g.m.,* s.279.
[294] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.85-86.

Kars, Adana, Maraş eyaletleri gelir potansiyeli açısından bir valiyi barındırmaya yetmediğinden bu dönemde bu üç eyaletin birleştirilmesi ön görülmüştür. Eyalet sayısındaki düzenleme için sayının en çok yirmi üç olması ve bu sayıda sabitlenmesi kararlaştırılmıştır.[295]

III. Selim döneminde sancak yönetimi ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. III. Selim giriştiği yenilikleri sürdürmek için paraya gereksinim duymaktaydı. Bunun için bazı ekonomik çareler aramış, boşalan timar topraklarının hemen hemen bütününü mukataa haline getirerek Darphane Müdürlüğü'ne bağlamıştır. Müdürlük buraları iltizama vererek gelir sağlıyordu. Daha sonra Nizam-ı Cedid askerinin masraflarını karşılamak üzere kurulan *"İrad-ı Cedid"* hazinesine gelir sağlamak için bazı sancakların yönetimi ve gelirleri buraya bağlanmıştır. Böylesi yerlerin yönetimi için doğrudan doğruya merkezden *"kapıcıbaşı"* rütbesinde kimseler idareci olarak gönderilmiştir. Bunlara da mütesellim denilmiştir. Böylece İmparatorlukta bu kurum yerleşmiş, sancak beyinin yerini mütesellim almıştır.[296]

III. Selim, birçok alanda yeni düzenlemeler yaparken, taşra yönetiminde etkin rol oynayan, halk-hükümet ilişkilerinin düzenlenip sürdürülmesinde aracılık yapan âyânlık kurumuna da el atmıştır. Kendisinden kısa bir süre önce, yapılan şikayetler üzerine bu kurum kaldırılmak istenmiş, ancak uygulamaya tümüyle konulmadan iktidar değişikliği olmuş, yeni Padişah 1790 yılında yayınladığı fermanla âyânlığı yeniden bütün İmparatorlukta ihdas etmiştir. Buna göre âyânlar doğrudan doğruya halkın seçimiyle göreve getirilecek, sadrazam, vali ve diğer yöneticilerin müdahaleleri olmayacaktı. Âyân seçilenler halktan çeşitli bahanelerle kurak dışı vergi almayacaklar, hazine gelirlerinin toplatılmasında ve benzeri hizmetlerin görülmesinde aksaklıklara meydan vermeyeceklerdi. Bundan böyle şehir kethüdalarının görevlerini de âyânlar yürüteceklerinden, yönetimde onlara lüzum kalmayacaktı.[297]

Taşrada yapılan idari düzenlemelerden sonra merkezde yapılan düzenlemelere değinecek olursak, III. Selim döneminde merkezi kalemiye üzerinde

---

[295] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.88.
[296] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* s.23-24.
[297] *A.g.e.,* s.33-34.

yapılan düzenlemelerin 1211 (1796-1797) yılları arasında yoğunluk kazandığını görülmektedir. Ancak bu alanda yapılan düzenlemeler askeri alanda yapılan düzenlemeler gibi maalesef sorunlara kökten çözüm olacak nitelikte olmaktan uzaktır. Yine yaşanan sorunlara değinilmesi ve çözüm arayışında olunması kayda değerdir.[298]

III. Selim döneminde merkezde yapılan düzenlemelere bakıldığında merkezi idarede ve mali birimlerin faaliyetlerinde yapılan ıslahatlar görülmektedir. Geleneksel Osmanlı yönetiminde, hükümetin olağan idari görevleri olan yazıların, dilekçelerin kabulü ve dağıtımı, resmi ferman ve açıklamaların hazırlanması görevi Divan'ın reisülküttap yönetimindeki kalemlerine verilmişti. Fakat XVIII. yüzyılda Divan'ın eski önemini kaybetmesiyle bu görevler teker teker Babıali'deki Sadaret Divanı'na (İkindi Divanı) bağlandı. Ve zamanla Sadaret Divanı Osmanlı Devleti'nin başlıca idari merkezi haline geldi. İkindi Divanı ise bir süre sonra Babıasafi adını almıştır.

III. Selim dönemi ile birlikte Babıasafi'yi belli bir yetki ve sorumluluk sistemi içerisine oturtmak için girişimlere başlanmıştır. Zira ortaya çıkan yetki karmaşası yüksek seviyede hizmet veren Osmanlı kalemiye sınıfının standartlarında ciddi düşüşler yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Bu amaçla Sadaret Divanı'ndaki en yüksek mevki sadrazamın vekili olan kethüda-yı Babıasafi'ye verildi. Böylece kethüda-yı Babıasafi reisülküttabın yardımcılığına getirilmiş oluyordu. Divan-ı Hümayun'dan sadarete akıtılan dört kalem vardı: amedi kalemi[299], Divan kalemi[300], rüus-u hümayun kalemi[301] ve kise kalemi[302]. Bu kalemlerin her biri için III. Selim döneminde farklı görevler öngörüldü ve nizamnameleri yenilendi böylece yeniden yapılandırıldılar. Netice'de iki tane önemli kalem bırakıldı, protokol ve törenlerden

---

[298] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.91-92.

[299] Amedi kalemi; başında amedi efendi bulunur, resmi yazışma ve kayıtlardan, sadrazamın fermanları ile yabancı devletlerle yapılan anlaşmalardan, Divan ile sultan arasındaki iletişimden sorumlu idi. Necati Aktaş, "Amedci", *TDVİA*, C.3, 1991, s.12.

[300] Divan kalemi; başında beylikçi efendinin bulunduğu Divan-ı Hümayundaki tartışma ve kararları tutanak altına alan görevli. Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.231.

[301] Rüus-u hümayun kalemi; Osmanlı bürokrasisinde tayin işleri ile uğraşan kalem. Recep Ahıskalı, "Ruüs", *TDVİA,* C.35, 2008, s.272.

[302] Kise kalemi; diğer adı Tahvil kalemi Divan-ı Hümayun Kalemi'ne bağlı şubelerden biri. Recep Ahıskalı, "Tahvil", *TDVİA*, C. 39, 2010, s.440. Babıaili görevlilerinin sahip olduğu bütün dirliklerin devir ve mülkiyet kayıtlarını tutan nişan kalemi. Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.231-232.

sorumlu teşrifat kalemi ve resmi devlet tarihçisinin dairesi konumunda olan vakanüvis kalemi.[303]

İdari anlamda yapılan ıslahatlar arasında katiplik ve hattatlık standartlarını eski haline getirmek için yapılan düzenlemeler de sayılabilir. Katiplerin belge ve kayıtları uygun bir yazı ile yazmaları, geleneksel şekil ve kalıpları kullanmaları şart koşuldu. Bireysel, dikkatsiz ve özensiz yazım ifadelerinin kullanılmasına ağır cezalar getirildi. III. Selim, katiplerin moralini yükseltmek ve idari ıslahatları kabullenmelerini sağlamak için katiplerin kadrolarını ve dirliklerini, istekli ve nitelikli oldukları takdirde varislerine miras bırakabilmelerine olana tanıdı. Eğer katipler uygun varis bulamazlarsa söz konusu kadrolar öğrencilere ve çıraklara tahsis edilecekti. Bu sayede 1789 yılında iki yüz olan katip, öğrenci ve çırak sayısı 1798 de yüz ona düşürülmüş oldu, ayrıca kalemlerin standardı ve verimliliği yükselmiş oldu.[304]

Taşra ve merkez bürokrasisinde yapılması öngörülen ve yapılan değişimler köklü bir reform niteliğinden çok, mevcut sistem ve gelenek içerisinde bazı aksaklıkları gidermeye yönelikti. Kadimci (muhafazakar – gelenekçi) yapı içerisinde, uzun bir süreç dahilinde zaten kademeli bir değişim süreci yaşayan devlet teşkilatı artık daha hızlı köklü reformlara ihtiyaç duymaktaydı. Yapılan düzenlemeler zikredilen tüm ihtiyaçların açığa vurulması açısından ayrıca büyük önem arz etmektedir.[305]

3. Askeri Alanda Düzenlemeler

Yaş Antlaşması Osmanlı Devleti'ni savaşın getirdiği baskılardan kurtarınca, padişah III. Selim ve ıslahatçı ekibi, rapor ve tasarılarda öngörülen daha zor işleri gerçekleştirmek için harekete geçmişti. Padişah ve yakınındakilere göre donanma ve ordu eğer düzeltilebilirse, devletin diğer kurumlarının nispeten dokunulmaz kalacağını ve kendi kendini ıslah edebileceklerini düşünmekteydi. Bu nedenle, III.

[303] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.231-232.
[304] *A.g.e.,* s.234-235.
[305] Muzaffer Doğan, *a.g.m.,* s.104.

Selim döneminde yapılan ıslahatlar arasında askeri düzenlemeler ekstra bir öneme sahiptir.[306]

Osmanlı Devleti'nin rakip devletler karşısında almış olduğu yenilgiler ve toprak kayıpları, yapılan düzenlemelerle gittikçe profesyonelleşmeye başlayan kalemiye sınıfı mensuplarının güçlü bir merkezi devlet oluşturma yolunda eğilim göstermelerini sağlamıştı. Güçlü bir merkezi devlet oluşturmanın yolunun da güçlü bir orduya sahip olmaktan geçtiği herkes tarafından kabul edilmekteydi. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın ve onun temsil ettiği grupların yapılması düşünülen askeri düzenlemelerin karşısında en büyük engellerden biri olacağını varsaymakta şüphesiz şaşırtıcı bir durum değildi.

III. Selim'e sunulan ıslahat layihaları incelendiğinde özellikle askeri alanda yapılacak düzenlemelerde net bir görüş birliğini görmek mümkün değildi. Devletin birçok ileri geleni askeri sistemdeki sorunları kabul etmekte, ancak köklü bir değişim taraftarı değildi. Sadece Abdullah Berri Efendi ve Reşid Efendi tarafından yazılan raporlarda Anadolu'dan toplanacak gençler ile yeni bir ordu kurulması ve bu ordunun mevcut ocaklardan tamamen farklı olması konusunda görüşler ağır basmaktaydı. Tatarcık Abdullah Molla Efendi ve Mehmed Raşid Efendi gibi kökten bir değişikliği tehlikeli görenler ise yeni kurulacak ordunun Yeniçeri Ocağı altında olmasını dile getiriyordu. Bunu dile getirmelerinin de en büyük sebebi olarak şüphesiz Yeniçeri Ocağı'nın göstereceği tepkiyi görüyorlardı. Hatta Tatarcık Abdullah Efendi bile Yeniçeri Ocağını kaldırmayı söylerken bile bunun çok hissettirilmeden yapılması gerektiğini ifade ediyordu.[307]

Yeniçeri Ocağı'nın III. Selim tarafından neden kaldırılması gerektiği sorusuna bir cevap aranacak olursa, bu ocak içerisinde meydana gelen bozulmalara pek çok örnek gösterilebilir. I. Murad döneminde Edirne'nin fethinden sonra Çandarlı Halil Paşa'nın koruyuculuğunda kurulan bu askeri ocağın düzeni Kanuni Sultan Süleyman döneminde tamamlanmıştır. Lakin Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatından kısa bir süre sonra düzenin yavaş yavaş bozulmaya başladığı, kanunlara

[306] Stanford Shaw, *a.g.e.*, s.148.
[307] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.*, s.499.

uyulmadığı görülmüştür. I. Ahmed döneminde yazılan *Kavanin-i Yeniçeriyan*'da, II. Osman döneminde yazıldığı düşünülen *Kitab-ı Müstetab*'ta ve IV. Murat döneminde yazılmış olan *Koçi Bey Risalesi*'nde Yeniçeri Ocağı kanunlarında görülen bozulmalar uzun uzundıya anlatılmıştır.[308]

Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmaların anlatıldığı bu eserler içinde Mehmet Mert Sunar'ın araştırdığı ve *"Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler"* adlı makalesinde yazdığı *Kavanin-i Yeniçeriyan'*da en çok eleştirilen sorunların Yeniçeri Ocağı'na devşirme sistemin dışından olanların alınmasını, bunlarında gelenek ve görenekleri bilmediğini, yeniçerilerin ticaret ve zanaat ile meşgul olduğunu, kendilerine yeniçerilikten daha fazla gelir getiren işlerle uğraştıklarını ve bu yüzden savaş zamanı bu işlerini bırakıp sefere gitmediklerini dile getirmekteydi. Sunar'ın ifade ettiği üzere *Kavanin-i Yeniçeriyan*'ın yazarına göre Yeniçeri Ocağı'nın yaşadığı sorunlardan kurtulması için toplumun alt tabakasından gelenlerin ocaktan çıkarılması ve devşirme sistemi doğru bir şekilde uygulanmalıydı.[309]

III. Selim, Tatarcık Abdullah Efendi tarafından kendisine önerilenlere dikkat etmiş, yeniçerinin de tepkisini gözeterek mevcut ocak içinde bir dizi düzenleme yapmıştır. Fakat yapılan düzenlemelerin devleti aradığı istikrar ve başarıya götürmeyeceği son derece açıktı. Bu durum yeni kurulacak orduya olan beklentileri daha da yükseltmekteydi.

III. Selim tarafından Nizam-ı Cedid adı verilen ve devleti yeniden yapılandırmayı amaçlayan program içerisinde askeri ıslahatların nasıl yapılmaya başlandığı aslında bahsedilen korkular göz önüne alırsa son derece anlaşılabilirdi. III. Selim'in reformist kabinesi kurulması amaçlanan orduya doğrudan Nizam-ı Cedid ordusu adını vermemiş, kurulan yeni orduya Bostani Tüfekçisi adını vermiştir. Böylece zaten var olan Bostancı Ocağı altında yeni bir ordu kurulacak ve bu ordu sanki mevcut sistem içinde bir düzenlemeymiş gibi gösterilip Yeniçeri Ocağı'nın tepkisi çekilmeyecekti. Ayrıca Yeniçerilerin yeni usul ve terbiyelere bakış açısı da

[308] Fatma Kaytaz, "Osmanlı Askeri Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser "Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale" (Değerlendirme ve Metin)", *Tarih Dergisi*, S.57, İstanbul 2013, 46-47.
[309] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.*, s.501.

sınanmış olacaktı. Ancak yeni bir ordu kurma yolunda atılan bu ilk adım başarılı olmamış, Bostani Tüfekçisi Ocağı talimleri birkaç ay içerisinde sona ermiştir.[310]

1791 yılında Koca Yusuf Paşa Ruslarla yapılan savaşta ele geçirdiği esirlerden Rus silahları ve Avrupalılar gibi talim yöntemleri hakkında bilgi almış ve bundan çok etkilenmiştir. Bu esirlerden öğrendiklerini kendi ekibiyle tatbik ettirip savaş dönüşü sultana bir gösteri hazırladı ve bu gösteriden sonra III. Selim son kararını vererek yeni orduyu kurma görevini başında Koca Yusuf Paşa'nın olduğu ekibe vermiştir. Kurulacak yeni ordu için ilk olarak İstanbul'dan olmak üzere yüz Türk orduya alındı, ordunun talim ustaları ise sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından getirilen Alman ve Rus dönmeler oldu. Kurulan yeni ordunun talim yeri de belirlenmiştir. Tott tarafından sürat topçularının eğitimi için Levend Çiftliği seçilmiştir. Çünkü burası halktan ve eski birliklerden uzaktı. Bunlara ek olarak orduya danışmanlık etmesi üzere dört Fransız subayı da görevlendirildi. III. Selim askeri alanda yaptığı tüm çalışmalara yenilik konusunda fikrini daha önceden bildikleri için devlet adamlarından çok fazla bir itiraz gelmemiştir. Ancak yine de Yusuf Ziya Paşa ve Tatarcık Abdullah Efendi gibi isimler itirazlarını gizlememiş, yeni kurulan ordunun özellikle ekonomik olarak devleti zora sokacağı konusunda görüşlerini ifade etmişlerdir.[311]

Nizam-ı Cedid ordusunun hazırlanan nizamnamesine göre asker sayısı 12.000 kişiden ibaret olacaktı. 1600 ü İstanbul'da geri kalanı geri kalan kısmı ise Anadolu ve Rumeli'de yetiştirilecekti. Kurulan Nizam-ı Cedid Ocağının güvenliğini sağlamakta ayrıca bir önem arz ediyordu. Özellikle halkın yeniçerinin dolduruşuna gelmesini engellemek için Nizam-ı Cedid Ordusunun önemi çok iyi anlatılmalı, insanlar Yeniçeri Ocağı dururken bu ocağa ne lüzum var dememeliydi. Halkın tepkisini çekmemek için Levent Çiftliği'ndeki askerlerin İstanbul'un güvenliğini sağlamak için eğitildiği söylendi. Özellikle sultan III. Selim Nizam-ı Cedid ordusu

[310] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.,* s.504,505.
[311] Stanford Shaw, *a.g.e.,* s.170-171.

ile çok ilgilenmiş, bu ocağa katkıda bulunanların bizzat mükafatlandırılmasını emretmiştir. [312]

III. Selim'in bu dönemde askeri ıslahatları Nizam-ı Cedid Ordusundan ibaret değildi. Bu dönemde kurulan bu ordu ile paralel olarak tersane, tophane ve mühendishanelerde de yeni düzenlemelere gidilmiştir. Tophane için yeni bir kanunname hazırlanarak lüzumsuz, iş görmez kişilerden arındırılmasına ve disiplin altına alınması için gayret gösterildi. İsveç, Fransa ve İngiltere'den döküm konusunda uzman kişiler getirildi. Özellikle Fransız toplarının çapı, Osmanlı'nın yeni dökülen toplarının çapı olarak kabul edildi. III. Selim baruthanelere de önem vermiş, Selanik ve İstanbul'da bulunan baruthaneleri yeniletip yenilerini de açtırmaktan geri kalmamıştır.[313]

Osmanlı donanması da III. Selim'in ıslahat programında kendine yer bulmuştur. Bu dönemde tersanelerin çoğu çalışmaz durumdaydı. Büyük gemilerin kaptanları deniz harp tekniğinden bihaberdi, bu kişilere kaptanlık görevi muhtemelen verdikleri rüşvet yada adam kayırma yoluyla verilmişti. Donanmanın en önemli görevini yapan deniz erleri genelde sokaklardan toplanmış veya tarlalarından alınmış denizlik ile ilgisi olmayanlardan oluşmaktaydı. Donanmada düzensizlik, hırsızlık, cehalet ve hamiyetsizlik zirve yapmış bulunuyordu. III. Selim donanmanın içler acısı bu durumunu düzeltme görevini baş çuhadarı Küçük Hüseyin Paşa'ya vermişti.[314]

III. Selim sadece gemi inşâ ettirip bunların nefer sayısını arttırmakla kalmamış aynı zamanda 1804 yılında "Nizâm-ı Donanma-yı Hümâyûn" isimli bir kanunnamede ortaya koymuştur. Bu kanunnamede kaptanların yetiştirilmesi, neferlerin göreceği talim ve terbiye, savaş ve barış zamanlarında yapılması gereken vazifeler teferruatlarıyla ele alınmıştır.[315] İsveç ve Fransa'dan deniz subayları getirilmiştir. İşlemez durumda olan 15 tersane tekrar faaliyete geçirilmiştir. 45 tane yeni gemi yapılmıştır. Toplam subay ve er sayısı 20.495 kişiye ulaşmıştır. III. Selim döneminin sonunda perişan halde alınan bu donanma 27 büyük savaş gemisi 27

[312] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit Ve Tanzimat Devirleri (1789 – 1856),* C.V, s.65.
[313] *A.g.e.,* s.66.
[314] *A.g.e.,* s.66.
[315] Enver Ziya Karal, "Selim III Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi,* C.I, S.III, 1941, s.204.

fregattan oluşan bir hal almıştır. Ve general Sebestiyani bu filoyu Avrupa'nın en güzel filolarından biri olarak tanımlamıştır.[316]

4. Ekonomik Alanda Düzenlemeler

4.1. İrad-ı Cedid Hazinesi

Sultan III. Selim dönemi Osmanlı ekonomisi pek çok sebepten dolayı iyi bir durumda değildi. Öyle ki III. Selim tahta geçtiğinde baş gösteren bir dizi sorundan ve eksiklikten dolayı 1790 yılında Ziştovi ve 1792'de Yaş antlaşmaları ile Avusturya ve Rusya'yla olan savaşları sonlandırmak zorunda kalmıştır. Padişah içinde bulunan zor durumu ve ekonomik yetersizlikleri çözmek amacıyla adına Nizam-ı Cedid dediği bir ıslahat programını uygulamaya koymak mecburiyetinde kalmıştı.

III. Selim'in ıslahat çalışmaları sırasında karşılaştığı en büyük sorunların başında ekonomik yetersizlikler gelmekteydi. Her ne kadar yaşanılan sorunların çözüm reçetesi hazırlanmışta olsa bu reçeteyi uygulamak için asıl gerekli olan para o dönem Osmanlı hazinesinde mevcut değildi. Bu duruma yakından bakılacak olursa, III. Selim tahta geçtiği sırada gönderdiği bir buyrultuda para basımevinde anapara akçesi olarak 2.000 kese "Enderun" ve "harem-i hümayun" hazinesinde 150 kese kadar ve devlet hazinesinde ise para olmadığını belirtmiştir.[317] Fakat ordunun düzene konması, askerin maaşının temini, humbaracı ve topçu ocakları ile lağımcı ocaklarının yeniden örgütlenmesi bunun yanında düzenli bir yaya ordusunun oluşturulması gibi düzenlemeler uygulamaya sokulduğunda ortaya 20.000 kese gibi bir para ihtiyacı çıkmıştır. Eldeki mevcut bütçe bu uygulamaların üstesinden gelemeyeceği için Irad-ı Cedid adıyla bağımsız bir hazine oluşturulmuştur. Oluşturulan bu hazinenin doğru olarak çalışabilmesi için "defterdar-ı şıkkı sani" ve İrad-ı Cedid defterdarlığı talimli asker nazırlığı altında birleştirilmiştir. [318]

III. Selim'in içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı çözmek için tek girişimi İrad-ı Cedid hazinesi oluşturmak değildi. Ayrıca ilerleyen dönemde tahıl temin etme sıkıntısını çözmek için 1795 yılında zahire hazinesi ve tersanelerin ıslahı için

---

[316] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedit Ve Tanzimat Devirleri (1789 – 1856),* C.V, s.66-67.

[317] Nurullah Karta, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.6, 2014, s.33.

[318] M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi,* Çev. Oğuz Ceylan, Ankara 1999, s.457, bkz. Ahmet Rasim, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi,* Haz. H.V. Velidedeoğlu, İstanbul 1987, s. 589.

ekonomik gelir sağlamak amacıyla 1805 yılında tersane hazinesi de kurulmuştur. Zira gelirlerin giderleri karşılayamadığı bu dönemde bu tür alternatif gelir kapıları yaratmak mecburi bir hal almıştı.[319]

Askeri ıslahatları gerçekleştirmek için gerekli olan ekonomik kazancı sağlamak amacıyla kurulan Irad-ı Cedid hazinesinin temel görevi incelendiğinde bu hazinenin Esham, Timar ve Malikane sistemlerinin düzenlenmesi için kullanıldığı görülmektedir.[320]

1 Mart 1793 tarihindeki yasa ile;

- Darphanece idare edilen bazı mukataa ve tımarların idare ve iltizam işleri İrad-ı Cedid Cedid Hazinesine devredilmiştir.
- Başta penbe resmi olmak üzere, Hazine-i Amirece idare olunan bazı mukataalar İrad-ı Cedid Hazinesine bağlanmıştır.
- Yıllık faizi on kiseyi aşan malikane mukataaların veya hisselerinin mahlul oldukça İrad-ı Cedid Hazinesi'nce zabt ve idaresi kural konmuştur.
- Mahlul olacak eshamın İrad-ı Cedid Hazinesi'nce zabt edilmesi ve mahlulat faizlerinin yeni hazineye tahsis olunması kural getirilmiştir.
- Humbaracı tımarları İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bağlanmıştır.[321]

İradi-ı Cedid Hazinesi'nin kurulması ile birlikte devlete birçok yeni gelir kalemi yaratılmış oldu ve yeni sistem ile birlikte istenmeyen uygulamalar kaldırılarak yerine devlete kazanç sağlayacak uygulamalar getirilmiş oldu.[322]

İrad-ı Cedid Hazinesi'nin Hazinesi'nin gelirlerinin tespiti ise çok kolay bir durum değildi. Çünkü sistem yeniydi ve içerisinde aynı zamanda Malikane ve Mukataa sistemlerini içinde bulunduruyordu. Bu oldukça karmaşık bir yapı olmasına rağmen genel olarak bakılacak olursa İrad-ı Cedid Hazinesi'nin gelirleri üç gruba ayrılabilirdi. Bu gelir grupları aşağıda verilmiştir:

---

[319] Nurullah Karta, *a.g.m.*, s.34.
[320] *BOA, Hatt-ı Hümâyun, No. 1184/1202.*
[321] Filiz Mandacı, *III. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde Islahat Hareketleri*, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007, s. 75.
[322] Nurullah Karta, *a.g.m.*, s.38.

Birinci grup: Mukataa Malikane, Esham ve Tımar Zeametleri vasıtasıyla elde edilen gelirler. Oluştuğu kalemler; Zabt edilen Esham faizleri, zapt edilen Mukataa faizleri, zağt edilen tımar zeametleri gelirleri.

İkinci grup: İrad-ı Cedid Hazinesi'ne tesis olunan vergiler hasılatı. Oluştuğu kalemler; Zecriyye resmi, pamuk resmi, yapağı resmi, istefidye resmi, kökboya, mazı ve tiftik resmi.

Üçüncü grup: Önceden tahmini ve planlaması yapılmamış günün ihtiyaçlarına göre ortaya çıkmış, beklenmedik gelirler. Oluştuğu kalemler; olağan dışı gelirler. [323]

Önceden belirlenmemiş olsa da İrad-ı Cedid Hazinesi sayesinde gerçekleştirilen ödemeler ciddi ihtiyaçları karşılamıştır. Hazinenin defterdarı ve memurların maaşlarının ödenmesinin yanı sıra İrad-ı Cedid Hazinesi Hazine-i Amire'ye büyük destek sağlamıştır. Örneğin Hazine-i Amire tarafından ödenmesi gereken Lağımcı, Topçu ve Humbaracı masrafları İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından karşılanmış böylece Hazine-i Amire'ye ciddi bir rahatlama sağlanmıştır.[324]

Fakat İrad-ı Cedid Hazinesi'nin giderlerinin ilerleyen dönemde artması, engel ve baskılar ile birlikte verilen tavizlerinde çoğalması ile birlikte durum III. Selim'in tahtan indirilmesine kadar varınca İrad-ı Cedid hareketi de son bulmuş oldu.[325]

4.2. Tersane-i Amire Hazinesi

III. Selim'in tahta geçtiği dönemde donanmanın ne kadar kötü durumda olduğunu bilinen bir durudu. III. Selim'in tüm sorunları giderdiği bunun için, tersaneleri ıslah ettirdiği, personeli donanımlı ve eğitimli hale getirdiği, tüm teknik yetersizlikleri gidermişti. Fakat tüm bu düzenlemeleri yapmak ekonomik olarak da ciddi bir külfeti beraberinde getirmişti. III. Selim kuruluş amacı ile örtüşmese de tüm olanakları zorlayarak donanmanın bu ihtiyaçları için İrad-ı Cedid Hazinesi'ni kullanmıştı. Fakat harcamaların zaman içinde artması ile donanma ihtiyaçları için

[323] Filiz Mandacı, *a.g.t.,* s.78.
[324] Nurullah Karta, *a.g.m., s*.41.
[325] Filiz Mandacı, *a.g.t.,* s.95.

yeni bir hazinenin kurulması zorunlu hale gelince Tersane-i Amire Hazinesi kurulmuştur.[326]

Tersane Hazinesi ve Defterdarlığı'nın kuruluşu 6 Şubat 1805 tarihinde özel bir kanunname ile gerçekleşti. Bu kanunname ile İrad-ı Cedid ve Zahire Hazineleri örnek gösterilerek müstakil bir Tersane Hazinesi kurulmuş olduğu açıklanıyordu.

Kanunnamede Tersane Hazinesi'nin gelirlerini oluşturacak kaynak olarak şunlar gösterilmişti:

- Kalyoncu bedeliyyeleri
- Derya Kalemi zeamet ve tımarları
- İrad-ı Cedid Hazinesi'nden devredilen kalemler
- Avarız, cizye ve mukataat-ı miriyye malları[327]

Tersane-i Amire Hazinesi elde ettiği gelirler ile işlevini sorunsuz bir şekilde yerine getirebilmiş, III. Selim'den sonrada kapsamı genişletilmişti. III. Selim döneminin en önemli uygulamaları sayıldığında İrad-ı Cedid Hazinesi ve Tersane-i Amire Hazinesi şüphesiz en önde gelmektedir. Bu bize ekonomik ıslahatların önem sıralarına göre gerçekleştiğini göstermektedir.[328]

[326] Nurullah Karta, *a.g.m.,* s.42.
[327] Filiz Mandacı, *a.g.t.,* s.97.
[328] Nurullah Karta, *a.g.m.,* s.45.

III. BÖLÜM

NİZAM-I CEDİD PROGRAMININ BAŞARIYA ULAŞAMAMA NEDENLERİ

A. Nizam-ı Cedid İle Yapılmak İstenenlerin Anlaşılamama Nedenleri

Çeşitli sebeplerin bir araya gelmesiyle 1807 yılında yeniçerilere Nizam-ı Cedid kıyafeti giydirilmeye çalışılması sonucu çıkan ayaklanma büyüyerek, III. Selim'in uzun yıllardan beri gerçekleştirmeye çalıştığı yeniliklerin ortadan kaldırılmasına sebep oldu. III. Selim'in uygulamaya koyduğu Nizam-ı Cedid programın birçok olumlu yanı vardı. Fakat programın uygulanışı sırasında birçok yanlış tutum sergilenmiştir ki bu da Nizam-ı Cedid'in başarıya ulaşamamasında ana faktör olarak görülmektedir.

Nizam-ı Cedid programı daha oluşturulmadan III. Selim'e sunulan ıslahat raporlarının bir kısmında daha önce girişilen yenilik hareketlerinde başarısız olunma sebeplerine değinilir ve aynı sonuçların yeniden ortaya çıkmaması için uyarılarda bulunulur. Bunlardan biri Tatarcık Abdullah Efendi'nin raporudur. Abdullah Efendi, I. Abdülhamit döneminde başlatılan yenilik hareketi hakkında bilgi verirken, o dönemde alınan kararların doğru olduğunu ancak "şurutuna" uyulmadığını bir başka deyişle gereken şartların yerine getirilmediğini yazar. Bu durumdan ders alınmasını ve öncelikle yeniçerinin nizama alınmasını gerektiğini kaydeder. Maalesef bu uyarının çok dikkate alınmadığını başarısızlık nedenlerini açıklanırken görülecektir. Aynı şekilde ıslahat layihası sahiplerinden Brentano da yapılacak işlerin yavaş yavaş yapılması gerektiğini yazmıştır.[329]

1. Siyasi Nedenler

Nizam-ı Cedid programının başarılı olabilmesi için, güçlü bir ıslahatçı ekibin varlığı, aydın ve ıslahat düşüncesine her konuda açık bir devlet ricalinin oluşması gerekliydi. Oysa, III. Selim döneminde bu ortam hiçbir zaman oluşamadı.

[329] Osman Özkul, *a.g.t.,* s.284, 286.

"Nizam-ı Cedid" ekibi gereği gibi kurulmamış, ıslahat yanlısı olan büyük rütbeli devlet adamı sayısı birkaç kişiyi geçmemiştir. Sadrazam ve şeyhülislamlardan padişahın yenilik düşüncesine her anlamda bağlı kimseler olmamıştı.[330] Ayrıca III. Selim, tüm samimiyet ve iyi niyetine rağmen Nizam-ı Cedid programını başarıya ulaştırabilecek dirayetten yoksundu.[331] Özellikle Valide Sultan'ın etkisiyle[332] yönetimi tamamen kurena ve devlet adamlarının eline bırakması işleri içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. III. Selim'in genç kadrosu ıslahatları gerçekleştirmek için gerekli dinamizme sahip olsa da, tecrübesiz ve devlet geleneğinden bihaberdi.[333] Tavır ve hareketleri ise zaman içerisinde Nizam-ı Cedid karşıtlarının yanında yer alacak olan küskünler grubunun oluşmasına da sebep olmuştur.[334] Bu kadronun, büyük bir debdebe içerisinde yaşamaları, - adeta Lale Devri'ni (1717 – 1730) hatırlatır tarzda eğlence hayatına dalmaları, savaş ve yeni vergiler sebebiyle sıkıntı çeken İstanbul halkında günden güne artan bir rahatsızlık yaratmıştı. Nizam-ı Cedid'in önde gelen isimlerinden olan İbrahim Kethüda, Sır Katibi Ahmet Efendi ve Valide Kethüdası Yusuf Ağa aynı zamanda israf ve ihtişamın da temsilcileriydi.[335] Bu kişiler kendileri büyük bir sefahat içinde yaşarken, halkın içinde bulunduğu durumu görmezlikten geliyorlar hatta bazıları, pahalılık ile boğuşan halkın, devlet işleriyle ilgilenmeye fırsat bulamayacakları düşüncesiyle bu durumdan memnuniyet duyuyorlardı.[336]

Ulemadan devlet hizmetinde daha önce de bulunmuş ve aydın bir zümre olarak adlandırabilecek kişiler, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nden daha ileride olduğuna ve Avrupa medeniyetinin üstün bir medeniyet olduğunu kabul etmişti. Fakat ulemanın büyük bir bölümü Nizam-ı Cedid'e düşmandı. Ve devlet içinde yenilikçi ve kadimci iki grup oluşmuştu. Yenilikçiler Avrupa'ya hayran, kadimciler ise düşmandı. III. Selim'in yenilik programı Avrupa usulü ile yapıldığından

[330] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.77.
[331] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s.3.
[332] Asım Efendi, *a.g.e.*, C. II, s.14.
[333] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 4-6.
[334] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s.4.
[335] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.82-83.
[336] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s.11.

yenilikçiler bu programa destek veriyor, kadimciler ise bu programı hakaret sayıyorlardı.[337]

III. Selim döneminde Fransa Büyükelçiliğinde bulunarak devrin bürokratları arasına giren Halet Efendi'nin[338] Paris'ten gönderdiği mektuplar yenilikçiler ile kadimcilerin düşüncelerini açıklar niteliktedir.[339] Halet Efendi yazdığı mektuplarda Avrupa'da bir süre bulunup da, onları övenleri adeta casuslukla suçlamıştır. Avrupa'yı görmeden Batı uygarlığını övenler hakkında çok sert yorumlar yapmıştır: *" Frengistan'ı bizi ihâfe ve yahut iğrâ için her kim senâ eder ise suâl buyurasız. Sen Avrupa'ya gittin mi…. Gitmedim der ise iki kısımdır ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını tamama dinler yahut gayret-i diniyesinden nâşî Frenkleri medh eder ki zımnında ehl-i İslâmı tahkir çıksın deyu işte bu kaide-i külliyeyi belliyesiz"*[340] Halet Efendi'nin bu satırları kadimci grubun Avrupa fikir ve usullerinden ne kadar korktuğunu açıklar niteliktedir.[341]

Nizam-ı Cedid programının başarılı olamamasının siyasi nedenleri arasında Nizam-ı Cedid kararlarının alınması sırasında yaşanan fesatlıklar da gösterilebilirdi. Öyle ki, III. Selim devletin geleceği için alınması gereken tedbirler konusunda fikirleri sorulan kişilere iyi niyetinden dolayı güvenmekteydi. Ancak bu konuda kimlerin yeterli niteliklere sahip olduğu bilinmemekteydi. Bu nedenle görüşü sorulan bazı kişiler bunu aralarındaki çekememezlikten dolayı çocuk oyuncağı haline getirmişti. Bu kişilerin yazdıkları da halk arasında ileri geri konuşmalara neden olmuştu.[342]

Devlet ricali arasındaki kişisel çekişmelere Ebubekir Ratib Efendi'nin durumu da örnek gösterilebilir. Zira Nizam-ı Cedid'in kuruluşu sırasında padişahın en güvendiği ve aynı zamanda Avusturya elçiliğinde bulunduğu sıralarda yaptığı gözlemleri ve incelemeleri ile adeta bir danışman rolü oynayabilecek bir kişi olan

---

[337] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* s.77.
[338] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.89.
[339] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* s.77.
[340] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.74.
[341] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* s.78.
[342] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.288-289.

Ebubekir Ratib Efendi, onu şahsi mevkilerine rakip olarak gören kişilerce dışlanmış ve sürgün edilmiştir. Tezvir ve iftiraya uğrayarak mahkemesiz idam edilmiştir.[343]

Nizam-ı Cedid ile istenen başarının sağlanamamasının bir diğer sebebi de kişisel çekişmeler, yolsuzluklar ve menfaat çatışmaları olmuştur. Öyle ki bu sebeplerden dolayı Sadrazamlar ve Şeyhülislamlar pek çok kez karşı karşıya gelmiştir. Örneğin, Sadrazam İsmail Paşa ve İbrahim Nesim Efendi arasındaki çatışma, Nizam-ı Cedid aleyhine İsmail Paşa'nın kışkırtmalara katılmasına neden olmuştur. Yine Nizam-ı Cedid'e karşı olanlar Kadı Abdurrahman Paşa'nın Nizam-ı Cedid askeri oluşturmasında kendisine yardım eden Cebbarzade ile dostluğunu çekemeyen Tayyar Paşa'yı kışkırtmışlar ve bazı tatsızlıklara yol açmışlardır.[344]

Osmanlı Devlet adamlarının tayini liyakata göre yapılırdı. Ancak zaman içerisinde Sadrazam başta olmak üzere yüksek dereceli yöneticilerin tayinlerinde liyakatsiz kişilerin görev almasıyla bu sistem aşamalı olarak bozulmaya uğramıştır. Bu bozulmalar ile birlikte hatalı ve yanlış kararlarda alınmaya başlamış, Sadrazamlar ve üst düzey devlet adamları bürokratları sık sık değiştirmeye başlamıştır. Bu değişiklikler gelir temin etme kaygıları, rüşvet ve yolsuzlukları arttırarak çıkarcı tipteki kişilerinde rolünü arttırmıştır. III. Selim Kabakçı Mustafa Ayaklanması esnasında, güvendiği adamların kendisini nasıl aldattıklarını söylemesi bu durumun en büyük göstergesi niteliğindedir. III. Selim'in tahtan indirilmesini isteyenlerin telhisini okunduğunda: *"Ben umurumu bir ademe ihale eyledim be babalık addedindim, benim başıma bu serencamı getirmeye sebep O'dur"* demiştir. III. Selim'in kastettiği en yakını, sırdaşı olan kişi Sırkatibi Ahmet Efendi'dir.[345]

Sır Katibi Ahmet Efendi'nin padişahın üzerindeki etkisini gösteren bir olaydan dolayı halk arasında padişahın yanındaki kişilerin kendisini sihir ile emir altına aldıkları şeklinde yapılan yorumlarda[346] ıslahat programının başarısızlığı açıklanırken siyasi açıdan eksiklikler arasında gösterilebilir. Zira reayanın bu tip yorumlar yapması III. Selim'in yanındaki ricalin etkisinde çok kaldığı izlenimini doğurmuştur.

---

[343] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.293-294. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s.195.
[344] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.294.
[345] *A.g.t.*, s.290.
[346] M. A. Beyhan, *Cabi Tarihi*, s.121.

2. Askeri Nedenler (Yeniçeri'nin Nizam-ı Cedid'e Tepkisi)

III. Selim yönetimi tarafından uygulamaya konulan Nizam-ı Cedid programı, askeri sistemin kökten değişimini ve Yeniçeri Ocağı dışında yeni bir ordunun kurulmasını salık veren Reşid ve Abdullah Berri efendilerin layihalarının sultan ve devlet ricali arasında değer bulduğunu söylemek mümkündür. Yeniçeri Ocağı'nı ıslah etmektense yerine yeni bir ordu kurulmasının arkasındaki temel görüş ocağın artık düzeltilemeyecek kadar "bozulmuş" olmasıydı.[347]

Yeniçeriler, yeni savaş talimlerini ve aletlerini kullanmayı reddetmişler, kendileri dışında başka bir asker yetiştirilmesine de ses çıkarmayacaklarına söz vermiş olmalarına rağmen yeni ordu (Nizam-ı Cedid) ile aralarında bir menfaat çatışması olduğunu görmeye başladıklarında isyan etme eğilimi göstermişlerdir. Kabakçı Mustafa isyanı bu sürecin son adımı olmuştur. Yeniçeriler kendilerini adeta devletin sahibi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Nizam-ı Cedid askeri için yapılan harcamaların kendileri için yapılmadığını görünce de iki ordu arasındaki düşmanlık günden güne artmıştır.[348]

Yeniçeri Ocağı'nın ihmal edilmiş ve kendi haline bırakılmış durumu yeniçeri kışlalarının bakımsızlığından, yeniçeri odalarına devlet tarafından verilen tayınatın yetersizliğine, yeniçeriler için Sekban Fırını'nda çıkarılan ekmeklerin yenmeyecek durumda oluşundan, Yeniçeri Ocağı'ndan mütekait oda başıların ihtiyarlıklarında geçinebilmek için dilencilik etmesine kadar kendini göstermiştir. Bir de buna ek olarak yeni kurulan orduya gösterilen rağbet ve mensuplarına verilen yüksek maaşlar eklendiğinde yeniçerilerin yeni nizam hakkındaki görüşlerinin olumlu olmasını beklemek imkansız hale gelmiştir.[349]

Yeniçerilerin yeni orduya ve reformlara karşı ilk baştaki pasif tavırlarını değiştirip açıktan tavır alması Üsküdar'daki yeni kışlanın yanına yapılan Selimiye Camii'ndeki ilk selamlıl töreni için yapılan hazırlıklara rastlamaktadır. Bu ilk selamlık töreninden yeniçerilerin yerini Tüfekçi Ocağı askerlinin alacağı söylentisi, yeniçeriler tarafından uzun zamandır şüphelendikleri ocaklarının kaldırılması yolunda atılmış bir adım olarak yorumlanmıştır. Üsküdar'a giden bazı yeniçeriler

---

[347] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.*, s.499-500.
[348] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.303.
[349] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.*, s.510.

sağa sola ateş açmaya başlamış ve Üsküdar Kışlası'ndaki Tüfekçi Ocağı askerlerini ortadan kaldıracakları tehdidinde bulunmuşlardır.[350]

Zaman içerisinde yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e düşmanlıkları o derece artmıştır ki bir gün yeniçerilerden birine latife olarak *"Nizam-ı Cedid olur musunuz"*, diye sorulduğunda *"haşa moskof olurum Nizam-ı Cedid olmam"* diye cevap vermiştir.[351] İki taraf arasındaki bu anlaşmazlığın bu denli olmasında Nizam-ı Cedid'in kuruluş aşamasında gözlerden kaçan hatalar yatmaktadır. Daha en başta yapılması düşünülen yenilikler konusunda bir çok kişi ıslahat layihası hazırlamıştı. Askerlik konularından hiç anlamayan kişilerin de içinde yer aldığı bu çalışmalardaki fikirler üzerinde bir türlü birleşilememiştir. Nizam-ı Cedid usulü efkar-ı umumiyece, yeniçerilerce ve efkar-ı atika ashabınca benimsenmemiştir. İşte bu yüzden bazı kişilerin görüşleri ağır basınca diğerleri gücenip bir tarafa çekilmişlerdir.[352]

Nizam-ı Cedid'in kuruluş aşamasından itibaren dikkat edilmeyen eksiklere yeniçerilerin ve halkın muhalefetlerini tasdik eden yanlışlıklar da yapılmıştır. Nizam-ı Cedid askerine *"mintan ve potur ve barata ve tüfeng verilip Beşiktaş canibinde Levend Çiftliği olan mahalle kışla bina ve Üsküdar'da Harem İskelesi'nde Kavak Sarayı'nı hedm ve yerine iki minareli bir cami-i şerif bina ve civarında asker-i merkum içün bir kışla bina edüp ve sağ kol, sol kol ağası ve binbaşılar ve yüzbaşılar ve onbaşılar tayin olunup …… Nizam-ı Cedid'i kabul edip….."* [353] denmesi *"Bizler yeniçeriyiz ve ecdadımız dahi yeniçeridir bizler Nizam-ı Cedid'i kabul etmeyiz".*[354] şeklindeki haklı tepkilere yol açmıştır.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid elbisesi ile Cuma namazına gitme düşüncesi ve Karadeniz boğazındaki kalelerdeki askerlere Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmek fikri[355] yeniçerilerin ocaklarında çeşitli dedikodulara yol açmıştır.[356]

Bu dönemde başta Fransa olmak üzere ortaya atılan fitne ve fesadı da göz ardı etmemek gerekir. Örneğin Fransa elçisi Sebastiani, fırsat buldukça Nizam-ı Cedit askerinin yeniçerileri ortadan kaldırmak ve devlet adamlarına gelir sağlamak

---

[350] Mehmet Mert Sunar, *a.g.m.*, s.511.
[351] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.304.
[352] *A.g.t.*, s. 304.
[353] *Yayla İmamı Risalesi*, s.217.
[354] *A.g.e.*, s.217.
[355] *A.g.e.*, s.221.
[356] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.305.

için kurulduğu fikrini yaymaya çalışmıştır. Hatta Napolyon'un yeniçeriyi desteklediğini ihtiyaç halinde sınırlardaki Fransız askerinin hemen yardıma gelebileceğini ima ederek isyan çıkmasına çanak tutmuştur. [357] Fransız elçisinin yanı sıra İngiliz ve Rus lobisi boş durmamış isyana teşne yeniçerileri bir kat daha hırslandırmıştır. Yeniçerileri teşvik eden bir diğer grup ise tercümanlık ve Eflak Boğdan kabı kethüdalıkları gibi saraya yakın olmalarını sağlayan görevlerde bulunan Rumlardı. Saraydan ocağa laf taşıyarak, uydurma haberlerle yeniçerilerin endişelerinin artmasına sebep olmuşlardır.[358]

3. Sosyal Nedenler

III. Selim'in ıslahatları, kendinden önceki dönemlerdeki yeniliklerden daha bilinçli, planlı ve programlı olmasına rağmen eksiklikler vardı. Bu eksikliklerden en önemlilerinden biri sosyal ortamın yeterince göz önüne alınmamış olmasıdır.[359]

Nizam-ı Cedid için 1805 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Zamanla uygulamaların geniş hoşnutsuzlukları beraberinde getirdiği ve aksaklıkların abartılarak kötüye kullanıldığı, özellikle sistemin çeşitli risalelerle bu tarihten itibaren kendini savunmak durumunda kalmış olmasından anlaşılmaktadır. Başlangıçta reformlardan ziyade reformcu heyetin ağır bir şekilde eleştirildiği gözlenirken giderek bir ayrım yapılmamaya, reformlar bir bid'at, bir zulüm ve "gavurlaşma" şeklinde görülmeye ve takdim edilmeye başlanmıştır.[360] Bu tepkilere yol açan unsurların üzerine padişahın çevresini saran kişileri kontrol edememesi, hem halk efkarında hem de aklı başında olan devlet adamlarında ümitsizliğe yol açmıştır.[361]

Saltanat büyükleri Nizam-ı Cedid işini servet biriktirme aracı yapmışlardır. Bir yandan kendileri sayısız servet biriktirirken öbür yandan adamlarını ve akrabalarını zenginleştirmişlerdir. Bu kişilerin padişahın etrafını sarmış, namuslu kişileri birer bahane ile devlet kapısından uzaklaştırmışlardır. Yüksek rütbeli ulemayı da bolca arpalık ve hediyelerle susturmuşlardır.[362]

---

[357] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s.18.
[358] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s.19.
[359] Osman Özkul, *a.g.t.*, s. 296.
[360] Kemal Beydilli, "Nizam-ı Cedid", *TDVİA*, C. 33, s. 177.
[361] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.298.
[362] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 109.

Devlet ricali zenginlik içinde yaşarken halk gittikçe fakirleşmiştir. Temel gıdalardan zahire, yağ, bal karaborsa olup, eşyaların fiyatı fahiş derecede yükselmiştir.[363] Zenginleşen bu kişilere halkın geçim sıkıntısı içinde olduğu söylendiği zaman " halkı geçim sıkıntısı meşgul etsin daha iyi, bu saltanat beldesi rical, kibar, servet erbabı yeridir; bu zenginler beldesine fukara tabakası yakışmaz; devlet sahiplerinin yanında bunların yeri yoktur" demişlerdir.[364] Sözde halkın sıkıntısına karşı tedbir olarak padişaha rakı ve şarap içme yasağı emirleri çıkarttırmışlar, dışardan gelen süs eşyasının ve pahalı kumaşlardan yapılmış elbiselerin giyilmesini yasak ettirmişlerdir. Padişaha nüfuzlu kişiler, "cem-i emval" (servet biriktirme) amacıyla İrad-ı Cedid dışında bırakılan mukataalardan başka bölgelerden ilaveler yaptırarak eski gelirlerinin seviyesini sağlamaya çalışmışlardır.[365]

Nizam-ı Cedid' in başarıya ulaşamamasında gösterilen sosyal nedenlerin bir tanesi de Osmanlı Devleti'nin İslam uygarlığı ile Batı uygarlığı ortasında bulunuşunun önemsiz gibi gözükürken, İrad-ı Cedid gidişini köstekleyecek bir önem taşıdığı ortaya çıkan takvim sorunudur. İslam uygarlığının takvimi ay takvimi, Batı uygarlığının takvimi güneş takvimidir. İki takvim arasında her 33 yılda birinci aleyhine bir fark birikmiştir. Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin bir kısmı ay, bir kısmı güneş takvimleri göre hesaplandığı gibi, giderleri de böyle hesaplanmakla birlikte devlet gelirleriyle hazine giderlerinin tam bir bütçesini yapmak, özellikle ulufe harcamalarının gittikçe artmaya başlamasından sonra, imkansız bir iş olmuştur. 32 güneş yılı ile 33 ay yılı farkı yüzünden, her 33 yılın bütçesi aradaki farkı kapatmak için atlanmıştır. Bu yıl farkı yüzünden her 32 veya 33 yılda bir ulufe ödenmesi sorunları yüzünden asker ayaklanmaları bile olmuştur. Bu ay ve güneş takvimi hesapları yüzünden hazine zararlara uğradığı gibi, bunun ticaret hayatı, görevli maaşları ve en önemlisi para değeri yüzünden yıkıcı etkileri olmuştur.[366]

---

[363] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 15.
[364] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 11.
[365] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.109-110.
[366] *A.g.e.*, s. 110.

4. Ekonomik Nedenler

III. Selim savaş harcamalarını ve Nizam-ı Cedid giderlerini karşılamak için yeni bir vergi sistemi uygulamaya koymuştur. Böyle uzun süreden beri bozulmuş olan tımar ve zeamet sistemi yeniden devletin mali yönden kalkınmasına bir kaynak haline gelebilecekti. Fakat bu yeni vergi sisteminin yolunda gitmemesi halinde yeni bir takım tehlikeli gelişmelere yol açma ihtimali doğmuştur. İlk tehlike devlet topraklarının gelirlerinin önemli bir kısmının yeni kurulacak orduya gitmesinden menfaatine zarar gelecek olanların çıkarlarını sürdürmek için karşı çıkmaları. İkinci tehlike İstanbul'da iltizam işleri piyasasının gelişmesinin doğuracağı yolsuzluklar. Nitekim Nizam-ı Cedid uygulanmaya başladığı yıllardan itibaren bu yeni vergi yükümlülüğüne karşı tepkiler şeklinde, itirazlar gelmeye başlamıştır.[367]

Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik ve askeri buhranlar, bu dönemde Avrupa'nın da başında idi. III. Selim ıslah, imar ve ihya programı ile yoğun bir çalışma ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat Nizam-ı Cedid adıyla kurulan yeni askeri yapı ve bu yapı için finansman kaynakları oluşturması, eski alışkanlıklarını sürdürmek isteyen başta yeniçeriler olmak üzere, devletin üst ricali ve bunlarla işbirliği halinde olan iltizam ve Malikane uygulamalarından yararlanan kesim ve ulema sınıfı da pek memnun olmamıştır.[368]

İrad-ı Cedid Hazinesinin en bilinen giderleri arasında, Nizam-ı Cedid askerlerinin maaşlarının barış zamanlarında ödenmesidir. İlk başlarda asker sayısının az olması nedeniyle bu gider kalemi hazineye büyük bir etki yapmamıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde Nizam-ı Cedid askerlerinin sayında büyük büyük bir artış yaşanmaya başlamıştır. Bu duruma ek olarak, ordunun ekmek, arpa, et ve silah giderlerinin de bu hazinden karşılanması kararlaştırılmış[369] bu ciddi bir ekonomik sorun ortaya çıkarmıştır.

Zaman içerisinde Nizam-ı Cedid' den zarar gören ve ekonomik bakımdan menfaat elde edemeyenler ile gerçekten zor durumda kalan halk artık tepki göstermeye başlamıştır. Başta yeniçeriler ve bunların ulufelerini bir geçim kaynağı

---

[367] Osman Özkul, *a.g.t.*, s. 291-292.
[368] Nurullah Karta, *a.g.m.*, s. 46.
[369] *A.g.m.*, s. 41-42.

yapan iradcılar ile kahvehanelerde ve sair yerlerde aleyhtarların dedikoduları büyük bir tepki olarak gelişmiştir.[370]

Nizam-ı Cedid ile gelen ağır ekonomik sorumluluklara en büyük tepki ayanlardan gelmiştir. Ayanlar XVIII. yüzyıldan sonra güçlerini arttırmaya başlamıştır. Siyasi ve mali açıdan devlete karşı bir güç haline gelen ayanlar, Nizam-ı Cedid ile birlikte ekonomik açıdan büyük zarar göreceklerini anlamışlardır. Dolayısıyla bu kişilerin Nizam-ı Cedid'e neden karşı olduklarını anlamakta bu durumdan sonra daha kolaylaşmıştır.[371]

B. III. Selim'in Tahtan İndiriliş Sürecinin Başlaması "Edirne Vak'ası"

Nizam-ı Cedid ıslahatlarıyla, muhaliflerin arasındaki ilk kuvvet denemesi 1805 yılında Nizam-ı Cedid ordusuna zorla asker toplama girişimi başladığında ortaya çıkmıştır.[372] Nizam-ı Cedid ordusu, evvela İstanbul'da ve Anadolu'da kurulmuş, ilk defa olarak da Mısır Seferi sırasında Akka önünde Napolyon'a karşı başarılar kazanmıştır. Mısır Seferi'nden sonra Rumeli'de dağlı eşkıyası hareketlerinin genişlemesi, Sırp isyanlarının ortaya çıkması, Fransızların Raguza' ya yerleşmesi, Rusya ile savaş ihtimallerinin belirmesi III. Selim'in dikkatini çekmiştir. Bütün bu tehlike ve ihtimallerin önlenmesi için Rumeli'ye Nizam-ı Cedid askeri geçirilmesi İstanbul ve Anadolu'daki teşkilatın orada da kurulması etkili bir tedbir olarak kabul edilmiştir.[373] Ayrıca III. Selim de Anadolu'da Nizam-ı Cedid askeri faaliyetlerini Rumeli'de de tatbik etmek istemekteydi.[374] Anadolu'da Nizam-ı Cedid' in kurulmasında büyük hizmeti geçmiş olan Karaman valisi Abdurrahman Paşa, Nizam-ı Cedid askerinin İstanbul yolu ile Rumeli'ye geçirilmesi konusunda görevlendirilmiştir.[375]

Abdurrahman Paşa, 19 Haziran 1804 te Üsküdar'a gelmiş ve altı gün kadar İstanbul'da kaldıktan sonra emri altına verilecek Nizam-ı Cedid kuvvetleriyle

---

[370] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.294.
[371] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.103.
[372] Osman Özkul, *a.g.t.*, s. 312.
[373] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.80.
[374] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, C. 35, No: 138, Nisan 1971, s.261.
[375] *A.g.m.*, s.262.

Davutpaşaya geçmiş 1 Temmuz'a kadar orada kalıp ertesi gün Küçükçekmece'ye hareket ve orada bir gün kaldıktan sonra 5 Temmuz'da Çorlu'ya varıp orada bulunan Nizam-ı Cedid askerini de kumandası altına almıştır.[376] Ayanların ürkmesini engellemek içinde bu askerlerin Sırp isyanlarını bastırmakla görevli olduğu söylenmiştir.

III. Selim ile yenilik taraftarlarının bu önlemleri sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın gizli muhalefeti ile karşılaşmıştır.[377] Nizam-ı Cedid hareketinin Rumeli'de uygulanmasının engellenmesinde önemli rol oynayan İsmail Paşa, Anadolu'da da askeri ıslahatın sonuçsuz kalması için çalışmıştır.[378] Sözde yeni usullere taraftar olan İsmail Paşa Rumeli ayanlarına: *"Gözünüzü açın, Kadı Abdurrahman Paşa cümlenizi kılıçtan geçirmeye geliyor"* diye haber göndermiştir. Bu olumsuz propaganda neticesinde Tekfurdağı'nda Nizam-ı Cedid kurulacağını bildiren fermanı okuyan hakim, yeniçeriler tarafından katledilmiştir.[379] *"Cami-i şerife gidelim eday-ı salat-ı Cum'a edelim"* dediklerinde kadı-i belde cevap eyledi kim: *" Bu ferman-ı alinin tenfizi eday-ı salat-ı Cem'adan efdal ve elzemdir" dedikde hemen yeniçeri taifesinden birkaç yiğit dal bıçak olup kadı-i beldeyi pare pare edüp mübaşir dahi pabuçsuz kaçup Asitane'ye bu haberi verdikde bu tarafta Kadı Abdurrahman Paşa Rumeli canibine tayin….*[380]

Yeniçerilerin Edirne üzerine harekete geçen Kadı Abdurrahman Paşa ordusuna karşı mukavemet etmişlerdir. Bir iç savaş durumu ortaya çıkınca, düşman ordularının hudut boylarına yığıldığı, İngilizlerin Boğazlardan gemi geçirerek İstanbul'u yakmakla tehdit ettiği bir sırada III. Selim böyle bir iç savaşı göze almamış, Kadı Abdurrahman Paşa ordusunun geri dönmesini emretmiştir.[381] Hükümetin merkezinin zayıf ve hain ellerde bulunması sebebiyle Abdurrahman Paşa geri dönmeğe mecbur olmuş, Çorlu alınamamış ve Tekirdağ işgal edilememiştir. Bu başarısızlıkta el altından asileri ikaz eden Sadrazam Hafız İsmail Paşa baş rolü oynamıştır.[382] İsmail Paşa'nın bu gizli muhalefetinin yanı sıra Nizam-ı Cedid' e

---

[376] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa",* s. 262.
[377] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 80.
[378] Kemal Beydilli, *"Hafız İsmail Paşa",* s. 117.
[379] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 80.
[380] Fahri Çetin Derin, *Yayla İmamı Risalesi*, s. 218.
[381] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 81.
[382] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *"Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa"*, s. 292.

Edirne ve çevresinde gösterilen muhalefetin bastırılması bir hayli zor olacaktır. Çünkü bütün Rumeli, Arnavutluk, Bosna ve çeşitli Rumeli bölgeleriyle birlikte Anadolu ve İstanbul halkının tamamı "Devlet-i Aliyyenin mezaliminden" bıkkın olduklarından, onlarda yeniçerilerle aynı tepkiyi gösterebilirlerdi. Nitekim Edirne, Tekirdağ ve Çorlu halkı Abdurrahman Paşa'ya zahire vermeyerek, muhalefete katılmıştır.[383]

III. Selim'in Abdurrahman Paşa'yı İstanbul'a uğratmadan mansıbı olan Konya göndermesi bütün nüfuzunu kaybetmesine ve büyük gayretle yetiştirilmiş olan Nizam-ı Cedid askerinin Levent ve Üsküdar ocaklarına kapatılarak ehemmiyetten ıskat edilmelerine sebep olmuş ve bu suretle Nizam-ı Cedid teşkilatı en önemli darbeyi yemiş ve nihayet sekiz buçuk ay sonra da bizzat padişahın hal'iyle sona ermiştir.[384]

Halk ve ocak mensupları arasında huzursuzluğun giderek tırmandığı sırada Nizam-ı Cedid' e karşı küçük çaplı bir isyan hareketi olan Edirne Vak'ası[385] meydana gelmiş ancak bu bile Sultanı ve devlet adamlarını gaflet uykusundan uyandıramamıştır. Hatta bu olaydan sonra III. Selim ve Nizam-ı Cedid' e muhalif olan[386] Ataullah Efendi'yi şeyhülislam, Köse Musa Paşa'yı ise rikab-i hümayun kaymakamı olarak atamış[387] ve bu iki atama saltanatının sonun hazırlamıştır. Söz konusu bu kişiler hiç vakit kaybetmeden, III. Selim ve Nizam-ı Cedid karşıtı olan şehzade Mustafa ile birleşerek yeniçerileri tahrike başlamış ve isyan sürecini hızlandırmışlardır.[388]

---

[383] Osman Özkul, *a.g.t.*, s.313.
[384] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *"Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa",* s. 301.
[385] Edirne Vak'ası için ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, C.35, No: 138, Nisan 1971, Fahri Ç. Derin, Yayla İmamı Risalesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* No:3, Ekim 1972 İstanbul.
[386] Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s. 84.
[387] Asım Efendi, *a.g.e.*, C.II, s. 18.
[388] Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VIII, s.154, Süheyla Yenidünya, *a.g.t.*, s.84.

C. III. Selim'in Başaramadıkları İle Kendinden Sonra Gelecek Islahatçılara Açtığı Yol

Klasik Osmanlı düzeninde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlayan aksaklıklar, XVII ve XVIII. yüzyıllarda da artarak sürmüştür. Çözüm arayışlarına paralel olarak zamanla vücuda gelen ıslahat ve gerileme edebiyatıyla, devletin neden güç kaybettiği konusunda değişik görüş ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Farklı kurtuluş reçeteleri sunan ve reform programlarının çerçevesini belirleyen bu külliyat içinde en fazla yeri askeri konular tutmuştur.[389]

Modern savaş teknikleri ile askeri talime, dini olmaktan çok iktisadi nedenler ve müesses nizam karşısında elde edilen kazanımları koruma endişesiyle yanaşmayan Yeniçeri Ocağı, XVII. yüzyıl itibariyle eski gücünden hayli uzaklaşmıştır. I. Mahmud döneminde (1730-1754) teknik konularda yapılan dar kapsamlı ıslahatlara karşılık, yeniçeriler gösterdikleri direnç nedeniyle olduğu gibi kalmıştır. III. Mustafa döneminde (1757-1774) Avrupalı uzmanların katkısıyla gerçekleştirilen ıslahatlar da aksaklıkları gidermeye yetmemiştir. III. Selim döneminde ise (1789-1807) özellikle askeri alanda çok ciddi adımlar atılmış yeniçeri ocağına alternatif olarak Nizam-ı Cedid ordusu oluşturulmuştur. Ancak askeri ıslahatların kaçınılmazlığı ile mahiyeti konusunda umumi bir mutabakatın sağlanamaması daha önemlisi statükocu-muhafazakar-kadimci çevrelere karşı gereken kararlılığın sergilenememesi, Kabakçı İsyanı ile padişahın katline ve bu girişimlerin de başarısız olmasına yol açmıştır.[390]

Nizam-ı Cedid'den önce yenileşme, geleneksel düzenin bozuk çerçevesi içinde yapılmaya çalışılmıştır. Planlananlar başarılı olursa düzenin eski haline döneceğine inanılmıştır. (Nizam-ı Kadim) Yaşananlar bu düşüncenin yanlış olduğunu göstermiştir. Bu durum III. Selim döneminde yeni bir uygarlık yoluna gitme fikirlerini doğurmuştur. Fakat yapının temeline bakmayarak tavanın süslenmesine özen gösterilmiştir. Avrupa'da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak yerine uygarlık nehirlerin getirdiği çerçöpe, israf ve safahata

[389] Yüksel Çelik, "Nizam-ı Cedid'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* s. 565-566.
[390] *A.g.m.*, s. 568.

aldanılmıştır. Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başlamıştır. III. Selim devletin ıslaha muhtaç olduğunu görerek usul ve füruğun yenilenmesine, özellikle Nizam ordusu kurulmasına kesin olarak karar vermiştir. Ancak asıl devletin sivil düzeni bozulmuştur. Bozuk bir heyet nizamlı bir heyeti yönetemeyeceğinden, orduyu düzenlerken devletin sivil işlerinin de düzenlenmesine çalışılmıştır.[391]

III. Selim'den sonra devletin başına IV. Mustafa geçmiştir. İlk iş olarak yeni padişah hem geleneğe hem de şeriata aykırı sayılan Nizam-ı Cedid reformunu rafa kaldırarak onun yerine padişahla kulları arasında şer'i bir sözleşmeye dayanan bir denge kurmaya çalışmak olmuştur. Yeni padişahın gelişi üzerine bir şer'i sözleşme hazırlanmış ve önceki döneme bazı atıflar yapılmıştır. Örneğin, III. Selim döneminde devlette iç saray ileri gelenleriyle devlet adamlarından uzağı göremeyen kişiler Nizam-ı Cedid adı altında görülmedik bir bid'at çıkardılar. İrad-ı Cedid adı altında işledikleri zulümlerle yalnız kendi özel çıkarlarına yarayan işlere giriştiler. Birçok eylemlerinde kafirleri taklit ettikten başka, devleti de Hıristiyan devletlerin kurallarına göre yürütmeye, Müslüman halkın işlerini ona göre yönetmeye kalkıştılar. Bu yüzden ordu ocaklarında devlete karşı nefret yaratıldığı belirtilmiştir.[392]

Gelenek bakımından bid'at, hukuk bakımından temelsiz olan bu sözleşmenin asıl amacı yeniçeri diktatörlüğünün eylemde gerçekleşemez olduğunu göstermekti. Çünkü başkentteki yeniçerilerin gerçekten militer bir gücü yoktu. Nizam-ı Cedid'i yıkan güç, yeniçeri değil, devletin geleneksellikle çağdaşlaşma çabaları arasında bir çelişki içinde kalmasıydı.[393]

IV. Mustafa dönemindeki şer'i sözleşme, güçler çatışmasının dengelenmesine hiçbir katkı yapmamıştır. Kısa bir süre sonra padişah ve saray, şeyhülislam, sadrazam, ayanlar arası çatışmaların karışık bir şekilde sürmesine, III. Selim'in öldürülmesine, IV. Mustafa'nın tahtan indirilmesine ve sonunda genç Mahmud'un tahta geçmesine sebep olmuştur. Bu süreç göstermiştir ki, padişahın karşısındaki asıl güç yeniçerilerde değil, ayan ve derebeyler olmuştur. Fakat nasıl

[391] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.127.
[392] *A.g.e.*, s.128.
[393] *A.g.e.*, s.131.

diğer geleneksel organlar belirli bir sınıfı temsil etmiyorsa, ayan ve derebeyler de birleşik siyasal bir gücü temsil etmemişlerdir. Sadrazamlık makamına gelmiş bir ayanın himayesine güvenerek Nizam-ı Cedid'çiler padişahla ayanlar arasında bir ittifak kurarak yeni bir düzen kurulmasını düşünmüşlerdir. (Sened-i İttifak)[394]

II. Mahmud dönemi ne düşünce ne de çalışmalar bakımından yeni değildi. XVIII. yüzyılda Lale Devri'nden başlayarak yenilik hareketleri yapılmıştır. Bu sebeple son yılları ile XIX. yüzyılın ilk yıllarında III. Selim'in Nizam-ı Cedid ile yapmak isteği ıslahatlar çok önemli bir yer tutmaktaydı. II. Mahmud Devri'ne gelinceye kadar Osmanlı Devleti, Batı dünyasının etkilerine kapılarını dereceli bir şekilde açmıştır. Bununla birlikte Batı düşüncelerini ve Batı kurallarını benimseyenler çok azdı. Ulema sınıfı, devlet adamları, asker ocakları Batı'dan gelen yeniliklere düşmanlıklarını açık bir şekilde belirtmekteydi. Halka gelince, menfaatini tartamayacak kadar cahil olduğundan, bazen lakayit bazen de yenilik düşmanlarına taraftar idi. II. Mahmud bu zorlukları aşabilmek için baskı uygulamak zorunda kalmıştır. [395]

Nizam-ı Cedid'in yıkılışından 1830'lara kadar geçen bocalama süresi, eski siyasal rejimin yerine yeni bir sistem geliştirmede üç yön tutulabileceğini göstermiştir. İlki şeriata dayalı bir İslam devleti kurmak, ikincisi, merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında sözleşmeye dayalı bir devlet kurmak, üçüncüsü ise hükümdarlığın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurmak. Bu eğilimlerin üçü de Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sürmüştür. II. Mahmud ilk aşamada belki de eski sistemin doğrultusunda en uygun yol olduğunu düşündüğünden bu eğilimlerin üçüncüsü olan hükümdarlığın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bir bürokrasi monarşisi kurma yoluna gitmiştir. Ancak çağdaş koşulların etkisi altındaki girişimleri hükümdarın gücünü kısma yönünde bir değişiklik yapılması sonucunu doğurmuştur ki, bu da Tanzimat olarak ortaya çıkmıştır.[396]

---

[394] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.132.
[395] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* s.143.
[396] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s.163.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde IV. Mehmed döneminden sonra alınan mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonrasında kötü gidişi engellemenin yolları aranmaya başlanmıştır. Bu arayış içinde III. Selim önceki dönemlerdeki padişahlara göre daha çok öne çıkmış ve gerçekçi adımlar atmıştır. III. Selim seleflerin aksine devletin kurtuluşunu gelenekçi çizgide değil, yönünü batıya çevirerek gerçekçi ve çağdaş yöntemlerle aramıştır. Bu amaçla etrafına fikirlerine çok güvendiği ve kendisi gibi düşünen devlet adamlarını alarak bir ıslahat çalışması başlatmıştır. Yapmayı planladığı ıslahat programına "Nizam-ı Cedid" adını vermiş, bu program ile devletin tüm kurumlarını sil baştan düzenlemeyi amaçlamıştır.

III. Selim her ne kadar köklü bir ıslahat programı planlasa da bu denli geniş çaplı bir düzenlemeyi tek başına gerçekleştiremeyeceğinin bilincindedir. Bu amaçla adına "Atabegan-ı Saltanat" dediği yenilik taraftarı olan devlet adamları ile alarak istişare yapmış ve sonucunda devletini çıkmazdan kurtaracak ıslahat programını uygulamaya koymuştur.

Nizam-ı Cedid'in uygulanabilmesi ve başarıya ulaşabilmesi için ne yazık ki devletin tamamı tam bir mutabakat içinde olamamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu geçmişte yapılan doğru şeyleri tekrar ederek sağlayacağına inanan çok ciddi bir "Nizam-ı Kadim" savunucusu bu dönemde Nizam-ı Cedid'e en büyük engel olarak karşısına çıkmıştır. Bu kişiler geleneksel bir toplum yapısına sahip Osmanlı'da selefin üstünlüğünü ve mazinin daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi müesseseleri ve değerlerine "Kanun-i Kadim'e" dönmeyi amaç edinmişlerdir.

XVIII. yüzyıl sonlarında, Nizam-ı Cedid ıslahatlarını savunanlara karşı hala Kanun-i Kadim taraftarlığı yapanların var olması sadece eski zihni alışkanlıklarından vazgeçememeleri ile ilgili bir durum değildir. Yeni düzenden (Nizam-ı Cedid'den) menfaatlerini kaybedecek olanlar, popüler şekilde bunu "şeriat isteriz" sloganlarıyla dile getirerek aslında kendi konumlarının sarsılmasından duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Aynı şekilde yeniliğin gerekli olduğunu ama bunun kadim kanun ve

kurallara dönerek olması gerektiğini savunan devlet adamları meseleye geçmiş alışkanlıklarından çok kendi zümrelerinin menfaatleri açısından bakmışlardır.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid programının başarısız olmasındaki temel neden mevcut sistem yerinde dururken yanına yeni bir sistem inşa etmeye çalışması olmuştur. Zamanla yeni sistem genişleyerek mevcut sistemi yutması veya dönüştürmesi planlandığı programın sonunu hazırlayan da merkezi yönetimin birbirine zıt bu yapıları bir arada yürütme çalışması olmuştur. Sonuç olarak yapılan ıslahatların geniş bir konsensüsten ziyade ileride pek çok örneğinin görüleceği üzere tepeden inmeci bir şekilde dayatılması, Edirne Vakası'nda olduğu gibi gerektiğinde şiddet kullanılarak uygulanmaya çalışılması III. Selim'in ve Nizam-ı Cedid'in sonunu hazırlayan etkenler olmuştur.

Netice itibariyle Nizam-ı Cedid'in ortaya çıkışı, uygulanışı ve sonuçları incelendiğinde bu programın istenilen başarıyı sağlayamamasında birçok faktör sayılabilir. Ancak programın karşısındaki Nizam-ı Kadim düşüncesi ayrıca bir öneme sahiptir. Zira bu düşünceyi savunanlar ile III. Selim'in vermiş olduğu mücadele hem planlanan düzenlemelerin halka yanlış yansıtılmasına hem de uygulama sırasında birçok hatanın yapılmasına sebep olmuştur. III. Selim döneminde yapılan ıslahatlar Osmanlı Devleti için bir son olmasa da önemli bir başlangıçtır. Nizam-ı Cedid her ne kadar tam anlamıyla bir başarı sağlamasa da III. Selim'den sonra gelen padişahlar kurtuluşu yine onun bırakmış olduğu noktadan devralarak aramaya devam etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

BOA., A.MKT, 798/10

BOA. Hattı Hümayun Tasnifi, 9441.

BOA, Hatt-ı Hümâyun, No. 1184/1202.

B. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2009.

AHISKALI, Recep, "Ruüs", *TDVİA,* C.35, 2008.

----------, "Tahvil", *TDVİA*, C. 39, 2010.

AHMET CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet,* C. VIII-XII, Dersaadet 1309.

AKÇURA, Yusuf, *Tarih-i Siyasi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2016.

AKTAŞ, Necati, "Amedci", *TDVİA*, C.3, 1991.

AKTEPE, Münir, "Enveri Sadullah", *TDVİA,* C.11, 1995.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2006.

----------, "Meclis-i Meşveret", *TDVİA*, C.28.

ANDREASYAN, Hrand. D., *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi*, İ.Ü.E.F.Y. No:1702, İstanbul 1972.

ARIKAN, Sema, "Ebubekir Ratib Efendi", *TDVİA*, C.10, 1994.

ASIM, EFENDİ, *Tarih-i Asım*, C. I-II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1282.

----------, *Tarih-i Asım*, C. I-II, İstanbul 1867.

AVCI, Mustafa, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek Ve Prangabentlik", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal Of Social Sciences)*, S.1.

AYKURT, Çetin, "III. Selim'in Fikri Yapısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,* S.7, Konya 2015.

BELİN, M . *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi,* Çev. Oğuz Ceylan, Ankara 1999, s.457, bkz. Ahmet Rasim, *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi,* Haz. H.V. Velidedeoğlu, İstanbul 1987.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

BEYDİLLİ, Kemal "Aydınlanmış Hükümdar", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

----------, "Osmanlı Ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar Ve Siyasi Ahlak (1790-1856)" *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

----------, "Yaş Antlaşması" *TDVİA*, C.43.

----------, "D'Ohhsson İgnatius Mouradgea" *TDVİA*, C.IX, 1999.

----------, "Yeniçeri", *TDVİA*, C.43, 2013.

----------, "Nizam-ı Cedid", *TDVİA*, C.33, 2007.

----------, "Mahmud Raif Efendi", *TDVİA,* C.27, 2003.

----------,"İsveç"(Osmanlı-İsveç Münasebetleri), *TDVİA*, C.23, 2001.

----------, "İgnatius Mouradge d'Ohsson", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S.34, İstanbul 1984.

----------, "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, C.24, 2001.

----------, "Hafız İsmail Paşa", *TDVİA*, C.23, 2001.

----------, "Pazvandoğlu Osman", *TDVİA*, C.34, 2007.

----------, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* S.XII, 1987.

----------, "Şehzade Elçisi Safiyesultanzade İshak Bey", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.3, 1999.

----------, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri,* S.8, 1999.

BEYHAN, Mehmet Ali, *Cabi Ömer Efendi Tarihi,* İ.Ü.S.B.E., İstanbul 1992.

CABİ, Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, Haz. Mehmet Ali Beyhan, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul 1986.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Basımevi, Ankara 1997.

ÇAĞMAN, Engin, "III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası", *Divan: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi,* S.7, Bilim Ve Sanat Vakfı, İstanbul 1999.

ÇAKAR, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, Elazığ 2002.

ÇATALTEPE, Sipahi, "III. Selim'in Askeri Islahatı Nizam-ı Cedid Ordusu" *Osmanlı,* C.VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÇELİK, Yüksel, "Nizam-ı Cedid'in Niteliği ve III. Selim ile II. Mahmud Devri Askeri Reformlarına Dair Tespitler (1789-1839)", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

DERİN, Fahri Çetin, "Yayla İmamı Risalesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* No.3, Ekim 1972.

----------, "Tüfengçibaşı Arif Efendi Tarihçesi", *Belleten,* XXXVIII, S.151, 1974.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat,* Aydın Kitapevi, Ankara 1999.

DİLÇİN, Cem, "Şeyh Galip'in Şiirlerinde III. Selim ve Nizam-ı Cedid", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, C. XI, S. 1 (ayrıbasım).

DOĞAN, Muzaffer, "III. Selim Döneminde Devlet Teşkilatına Dair Bazı Düzenlemeler", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

DUMRUL, Cüneyt, DUMRUL, Yasemin "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* S.23, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir 2014.

EMECEN, Feridun, "Yamak", *TDVİA,* C.43, 2013.

EREN, A. Cevat, "Selim III " *TDVİA*, C.X, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977.

GENÇ, Mehmet, "Esham", *TDVİA*, C.11, 1995.

----------, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

GÖĞEBAKAN, Mutlu, "18. Yüzyıl Osmanlı İktisadına Umumi Bir Bakış", *Akademik Perspektif*, 11 Mayıs 2015.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Nizam-ı Cedid", *TDVİA,* C.9, İstanbul 1964.

GÖYÜNÇ, Nejad, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.3-4, İstanbul 1950-1952.

GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Abdullah Efendi, Tatarcık", *TDVİA*, C.1, 1998.

----------, "Aşir Efendi", *TDVİA,* C.4, 1991.

----------, "Halil Nuri", *TDVİA,* C.15, 1997.

----------, "Ataullah Mehmed Efendi, Topal", *TDVİA*, C.IV, 1991.

----------, "Esad Efendi, Salihzade", *TDVİA*, C.XI, 1995.

----------, "Hamidizade Mustafa Efendi", *TDVİA*, C.31, 2006.

----------, "Dürrizade Mehmed Arif Efendi", *TDVİA,* C.10, 1994.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İş Bankası Kültür Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2017.

KALIPÇI, Mahmut Esad, "Müsadere Kurumunda Islaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,* S.2, C.21, 2015.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856),* C.V, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

----------, "Ebubekir Ratib Efendi'nin Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü", *V. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* Ankara 1956.

----------, *Selim III 'ün Hattı Hümayunları- Nizam-ı Cedit,* 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

----------, "Selim III'ün Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi,* C.I, S.III, 1941.

KARTA, Nurullah, "Sultan III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler" *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S.6, Ekim, Erzurum 2014.

KAYAŞ, Ahmet, "Mehmed Paşa (Melek, Damat), *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999.

KAYTAZ, Fatma, "Osmanlı Askeri Teşkilatı Hakkında Bilinmeyen Bir Eser "Yeniçeri Ocağına İlişkin Bir Risale" (Değerlendirme ve Metin)", *Tarih Dergisi,* S.57, İstanbul 2013.

KENAN, Seyfi, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order)*, Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

----------, "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

----------, "Osmanlıların III. Selim Döneminde Eski Düzenden Yeni Sisteme Geçiş Arayışları", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi,* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

KOÇ, Yunus, YEŞİL, Fatih *Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

KOÇİ, BEY, *Risale*, Yayınlayan Z. Danışman, Ankara 1985.

KİEL, Machiel, "Vidin", *TDVİA,* C.43, 2013.

KUŞMANİ, Dihkanizade Ubeydullah, *Nizam-ı Cedid'e Dair Bir Risale Zebire-i Kuşmani Fi Ta'rif-i Nizam-ı İlhami,* Haz. Ömer İşbilir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, D. III, S. 32, Ankara 2006.

MANDACI, Filiz, *III. Selim Dönemi Osmanlı Maliyesinde Islahat Hareketleri,* Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.

MERT, Özcan, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, C.7, 1993.

ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizam-ı Cedid'e Dair Islahat Layihaları,* İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, İstanbul 2005.

----------, "Kanun-ı Kadim: Osmanlı Gelenekçi Söyleminin Dayanağı Mı, Islahat Girişimlerinin Meşrulaştırma Aracı Mı?", *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime to New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

----------, "Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar Dergisi,* C. XII, S.1, 1999.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Halet Efendi", *TDVİA*, C.15, 1997

ÖZCAN, Besim, "Tatarcık Abdullah Efendi ve Islahatlarla İlgili Layihası", *Türk Kültürü Araştırmaları,* Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan Sayısı, 1987.

ÖZDEMİR, Filiz, *Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin Liyihasının Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü,* Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2012.

ÖZGÜN, Cihan, "Osmanlı Ekonomi Politiğine Kısa Bir Bakış (XVIII. – XIX. Yüzyıllar)", *Tarih Okulu Dergisi,* S.1, Sonbahar 2008.

ÖZKUL, Osman, *III. Selim Döneminde Osmanlı Uleması Ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789 – 1807)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 1996.

----------, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema,* Bir Harf Yayınevi, İstanbul 2005.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıçtan Günümüze Büyük Türkiye Tarihi*, Hayat Kitapları, XI, İstanbul 1975.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913),* Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü,* İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

SAKAOĞLU, Necdet, "Selim III", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi,* C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

SERBESTOĞLU, İbrahim, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı Ve Caniklizadelerin Sonu 1805 – 1808", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi,* S.1, Trabzon 2006.

SERTOĞLU, Mithat, *Türkiye'de Yenileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi,* İstanbul, 1973.

SHAW, Stanford, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, Çev. Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SUNAR, Mehmet Mert, "Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

ŞAKUL, Kahraman, "Nizam-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi,* S.19, 2005.

ŞİMŞEK, Ali Rıza, *Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları Ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006.

TUNCER, Hüner, "Osmanlı Elçisi Ebubekir Ratib Efendi'nin Viyana Mektupları", *Belleten,* XLIII, 1979.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988.

----------, "Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznamesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Ait Vekayi", *Belleten,* XXXVII, 1973.

----------, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdası Meşhur Yusuf Ağa Ve Kethüdazade Arif Efendi", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, S.XX, 1956.

----------, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, C. XXXV., No: 138, Nisan 1971.

----------, "Selim III'ün Veliaht İken Fransa Kralı Lüi İle Muhabereleri", *Belleten*, C.II, S.5/6, Nisan 1938.

ÜNAL, Uğur, "İdare ve Sosyal Anlamda Nizam-ı Cedid Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi,* S.14, Ankara 2003.

YAKUT, Esra, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din,* Kitap Yayınevi, Mayıs İstanbul 2005.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *The Journal Of Ottoman Studies XXI,* İstanbul 2001.

YELİ, Sema, *III. Selim Dönemi Askeri ve Eğitim Alanındaki Islahat Hareketleri,* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

YENİDÜNYA, Süheyla, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.30, İstanbul 2014.

----------, "III. Selim Devri'nde Merkezi Yapının Ve Rumeli'nin Yeniden Organizasyonuna Dair Bir Layiha (A Memorandum on Re-organization of Central Structure and Rumelia During the Reign of Selim III), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.30, Haziran 2014.

----------, *Mehmet Sait Halet Efendi Hayatı İdari Ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822),* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.

YEŞİL, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Katibi Ebubekir Ratib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

YILDIZ, Aysel, "Şehzadeye Öğütler: Ebubekir Ratib Efendi'nin Şehzade Selim'e (III) Bir Mektubu", *The Journal of Ottoman Studies,* S.XLII, 2003.

----------, "Şeyhülislam Şerifzade Mehmed Ataullah Efendi, III. Selim ve Vak'a-i Selimiyye", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör: Seyfi Kenan, İslam Araştırma Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

YURDAKUL, İlhami, "III. Selim'in İlmiye Islahatı Programı ve Tatbikatı", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era From Ancien Regime To New Order),* Editör Seyfi Kenan, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), TDV Yayınları, İstanbul 2010.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli; ed. Erhan Afyoncu, C.VII, Yeditepe Yayınevi, 2011.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 2010 İstanbul.